

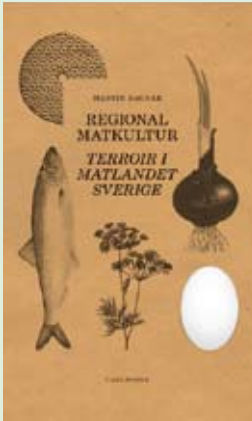
*k*ULTURELLA *p*ERSPEKTIV

Nr 3 • 2014

Tema:

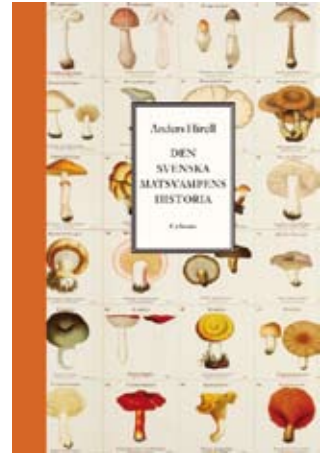
• Etnologin och
det förflutna

Att njuta en Kalix löjroms-
snitt på korntunnbröd
på Seskarö... Regional
matkultur handlar om kul-
turella kopplingar mellan
maten och platsen. Det är
ett sätt att se på mat som
passar lika bra på lyxkro-
gen som på pizzerian runt
hörnet.

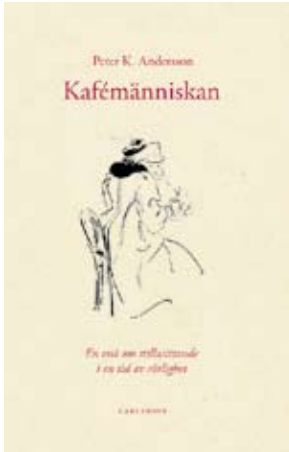
REGIONAL MATKULTUR
Martin Ragnar

**DEN SVENSKA MATSVAMPENS
HISTORIA** Anders Hirell

Läs mer om böckerna och vår övriga
utgivning på carlssonbokforlag.se

”Årets bästa måltidslitteratur,
alla kategorier”,
Måltidsakademien

Varför blir vissa män-
niskor ett med sitt kafé?
Författaren gör utblickar
mot klassiska kaféer i
Paris och Wien, liksom
gamla svenska institu-
tioner som Tysta Mari,
Gubbyllan och Petissan.

KAFÉMÄNNISKAN
Peter K. Andersson

**GÅRDSTOMTENS LÅNGA
MINNE** Ebbe Schön

En exposé över tusen års
nordisk historia berättat
ur en minnesgod gårds-
tomtes perspektiv.

CARLSSON BOKFÖRLAG

Stora Nygatan 31, Box 2112, 103 13 Stockholm
08-545 254 80, info@carlssonbokforlag.se

Utges av Föreningen Kulturella Perspektiv vid Umeå universitet, med stöd av Vetenskapsrådet och Carlsson Bokförlag, Stockholm

Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift tillämpar ett referee-system med extern kvalitetsgranskning.

Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift is a refereed quarterly scientific journal. Submitted manuscripts will undergo blind peer review.

CHEFREDAKTÖR
Roger Jacobsson

REDAKTIONSKOMMITTÉ
Alf Arvidsson, Billy Ehn,
Kurt Genrup, Roger Jacobsson,
Marianne Liliequist, Anna Sofia
Lundgren, Britta Lundgren

REDAKTIONELL ASSISTENT
AnnCristin Winroth

RÅDGIVANDE NATIONELL
REDAKTIONSKOMMITTÉ
Gösta Arvastson, Helene Brembeck,
Lena Gerholm, Orvar Löfgren,
Inger Lövkrona

INTERNATIONELL
REDAKTIONSKOMMITTÉ
Anne Eriksen, Oslo, Torunn Selberg,
Bergen, Ulrika Wolf-Knuts, Åbo,
Richard Wilk, Bloomington, USA,
Anna-Maria Åström, Åbo

ANSVARIG UTGIVARE
Billy Ehn

REDAKTIONENS ADRESS
OCH KONTAKTUPPGIFTER
Etnologi/Institutionen för kultur- och
medievetenskaper, Umeå universitet,
SE-901 87 Umeå
Roger Jacobsson, tel. 090-786 96 57
roger.jacobsson@kultmed.umu.se
Billy Ehn, tel. 090-786 55 67
billy.ehn@kultmed.umu.se
AnnCristin Winroth (prenumerationsansvarig) tel. 090-786 57 25
anncristin.winroth@kultmed.umu.se
Fax 090-786 78 45

PRENUMERATION
275 kronor för fyra nummer 2014,
institutioner och bibliotek 325 kronor,
lösnummer 70 kronor

PLUSGIRO 65 33 59 – 0

OMSLAG OCH GRAFISK FORM
Roger Jacobsson

TYPSNITT Adobe Caslon

COPYRIGHT
Kulturella Perspektiv och respektive
författare

TRYCK
Original i Umeå AB 2014

ISSN 1102-7908

KULTURELLA PERSPEKTIV

Svensk etnologisk tidskrift

Nr 3 2014 • Årgång 23

MARIA VALLSTRÖM OCH
REBECKA LENNARTSSON

Etnologin och det förflutna

*Plocka russinen ur kakan eller missa Jesusbarnet
i krubban* 2

REBECKA LENNARTSSON

Arkivetnografi eller

Reflektioner över en tappad biljett 8

ALF ARVIDSSON

Medhårs eller mothårs

*Etnologisk forskning i relation till
intern historieskrivning* 20

HELENA HÖRNFELDT

Etnologiska möjligheter

Om rörlighet mellan historia och samtid 30

MARIA VALLSTRÖM

”Vem skall befria mig

från detta förskräckliga förflutna?”

Om patientperspektiv, historia och metod 40

MIKAEL VALLSTRÖM

Livsviktig historia?

*Bäcksjövrev, självbiografiskt berättande
och existensfrågans metodologi* 50

SVEN-ERIK KLINKMANN

Roy Rabb och anakronismen 61

Etnologin och det förflutna

Plocka russinen ur kakan eller missa Jesusbarnet i krubban?

MARIA VALLSTRÖM och REBECKA LENNARTSSON är båda docenter i etnologi. De presenteras mer utförligt vid sina respektive artiklar.

”Ni etnologer”, fnös en ganska välkänd historiker i ett sammanhang som ägnades åt historiska perspektiv, ”ni bara plockar russinen ur kakan”. Detta vetenskapliga lättsinne ställdes i kontrast till historikernas mödosamma kontextualisering och noggranna underbyggnad av varje påstående. Som motbild kan man ställa den liknelse Nietzsche dragit till med en gång: En historiker skulle inför Jesu födelse utförligt beskriva halmens tjocklek, antalet djur i stallet, artbeskrivning, temperaturen i luften och så vidare – men riskera att förbise Jesusbarnet i krubban. Balansen mellan dessa båda metodologiska ytterligheter är ärendet i detta temanummer. Upprinnelsen är en session med samma namn på 2012 års etnologkongress i Bergen. Utgångspunkten är att det historiska perspektivet alltså framhålls som något av etnologins särmärke och en viktig del av ämnesidentiteten, även om bruket av det förflutna för att relativisera, förklara eller ifrågasätta det nuvarande ofta får stå tillbaka för en samtidsorientering där historien möjligen reduceras till en bakgrund. Vi ville efterlysa en fördjupad diskussion om kunskapsmål, empiri, tolkning och kontext i pågående etnologisk forskning med historiska perspektiv. Vad är det vi kan tillföra och vad är det vi behöver utveckla? Vilka skillnader finns mot historia som vetenskaplig disciplin idag? Vad kan vi lära av andra discipliner och vårt eget ämnes historia? Hur kan de berättelser, bilder och föremål som ryms i arkiv och museer och som tidigare generationers etnologer samlat in användas för forskning med nya perspektiv? Svaren blev en samling tankar, idéer och empiriska exempel i en livlig diskussion om etnologins sätt att ta det förflutna i anspråk. Föreliggande inledning är ett försök att summera de samtal som ramade in sessionen

och våra tankar efter konferensen. Vad ska etnologer med det förflutna till? Och, kanske än mer intressant, vad ska historia med etnologer till?

Frågan som omedelbart infinner sig är naturligtvis: varför historia?¹ Etnologin som vetenskap har en uppsättning beprövade metoder som lämpar sig väl för studiet av en komplex samtid. Uppslagen till och behoven av fördjupande analyser av samtida kulturella företeelser och processer är sannerligen ingen bristvara. Man kan för all del hävda att även studier som fokuserar på samtiden har drag av historia, i de fall då man som forskare strävar efter att fånga en förändringsprocess. Etnologer som ägnar sig åt ett mer avlägset förflutet utgår också de ofta från ett problem eller en frågeställning som tar sin utgångspunkt i nuet. Den självskrivna motiveringen för ett historiskt perspektiv brukar vara att historien tas i bruk för att relativisera, analysera och förstå den egna samtiden. Här finns naturligtvis en överhängande fara för att man låter det förflutna utgöra en förenklad fond där vi kan hitta ”rena” ledtrådar till det förmodat komplexa nuet. Om vi alltför oproblematiserat så att säga följer ”russinen” över tid, utan att ta hänsyn till deras kontext, blir risken paradoxalt nog att vi gör oss skyldiga till anakronismer – och i förlängningen blir ahistoriska.

Frågan om genealogisk metod kom upp under sessionen. Riskerar vi med genealogin som metod att se kontinuitet där den inte finns? Kan vi inte undersöka historien så att säga i sin egen rätt? Blir det ur det perspektivet inte problematiskt att spåra ett samtida fenomen, en företeelse eller ett begrepp bakåt i tiden? Rebecka Lennartsson brottas i sitt projekt om sexhandel i 1700-talets Stockholm med problematiken. Kan man studera prostitution

i ett samhälle då det ännu inte definierats som just prostitution? Riskerar vi inte en homogeniserande effekt; vi söker efter likheter och blundar för de varierande historiska sammanhang som definierar objektet? Det är i sig oförenligt med det konstruktivistiska perspektiv som numera är legio inom etnologiämnet. Ett diskursivt förhållningssätt är ofta lösningen. I sin artikel om svensk jazzhistoria problematiserar Alf Arvidsson hur ett fenomen som kan karaktäriseras som marginaliserat och i underläge i en större samhällskontext samtidigt inbegriper en historieskrivning som innehåller sina egna tydliga maktstrukturer av inkludering och exkludering. Sven-Erik Klinkmann utforskar gränserna för kronologin i sin artikel, där han med hjälp av begrepp – och empiriska exempel – som anakronismer, prövar att bryta sönder tiden och låta det förflutna ”skorra” mot samtiden, i form av fragment, inte berättelser.

DEN RÖDA MATTAN SOM LEDER FRAM TILL DASS

Ett annat ofta angivet skäl till att forska i det förflutna som etnolog är att lyfta fram historiska aktörer som är mindre välrepresenterade i historieskrivningen och arbeta på en mer individnära eller mikrohistorisk nivå. Om vi på detta sätt ägnar oss åt historieskrivning så att säga ”i sin egen rätt” närmar vi oss fält som mentalitetshistoria, socialhistoria, oral history och mikrohistoria, med ett gemensamt fokus på kulturella processer och ”den lilla människans” historia. Etnologin blir då ett demokratiskt eller rent av emancipatoriskt projekt i analogi med begynnelsen av genusforskningen, som länge kämpade mot argumentet om det torftiga källäget: ”det

På spaning i det förflutna. Foto: Henning Ronninger, Stockholms stadsmuseum.

finns inget material om kvinnor, därför kan vi inte forska om dem”. I motsvarande grad har andra underordnade grupper i hög utsträckning länge ställts utanför historieskrivningen; migranterna, barnen, dårarna och så vidare. Maria Vallström gör ett försök att spåra upp patienter i ett material skapat inom anstaltens praktik, men där många andra röster visar sig finnas, i sin artikel.

Etnologins förfäktande av ”den lilla människans historia” är en ämnesträdion av värna om. Här finns många goda exempel. Just när det gäller den lyhörda tolkningen av de begränsade skeenden man får insyn i när man går ner på individnivå i ett historiskt material har etnologin en styrka. Men kanske har vi alla också upplevt den risk att förlora sig i materialet som gärna följer med ett individnära perspektiv; att tappa tråden, riktningen och frågeställningen i en jakt på det specifika eller särskiljande och gåtfulla – eller på igenkännandet, likheterna och analogierna. Att låta sig vägledas av fascination och arkivens förtrollning i sin

forskargärning är gissningsvis en relativt vanlig etnologisk erfarenhet. Att borra ned sig i enskildheter och göra analyser som går på djupet är därtill närmast ett forskarideal inom vårt ämne. Återkommande är strävan att upptäcka och avläsa ”det stora i det lilla”. I bästa fall blir resultatet en studie som förmår mångfaldiga historieskrivningen, destabilisera en vedertagen sanning eller ge röst åt någon av historiens många stumma män, kvinnor och barn. Men egenheten att välja ut ett fåtal exempel – att ”plocka russen ur kakan” – och dra stora växlar på det, fortsätter vara en orsak till kritik mot etnologin.

Catharina Lundström, historiker verksam vid Mittuniversitetet, återgav ett uttryck hon stött på bland kollegor: ”det blir som att breda ut röda mattan på vägen upp till dasset”. Hon syftade på studier inom etnologi och andra ämnen där en omfattande teoretisk överbyggnad placerades på en till synes mycket svag empirisk grund. Det leder till en besvikelse på den empiriska underbyggnaden och där-

med underminerad trovärdighet, vilket i förlängningen är negativt inte bara för ämnet utan för individnära historieskrivning över huvud taget, som så väl behövs i den humanistiska forskningen. Vi måste komma ihåg att tillvägagångssättet kräver ett mycket omfattande arbete med contextualisering för att kunna göra tolkningar och analyser som äger någon relevans bortom det anförda exemplet. För att kunna använda oss av detaljen krävs en helhet.

NÄRVARO, DISTANS, RALJANS

Flera av inläggen i vår session i Bergen handlade om den personliga relationen till det man skriver om. I vilken grad kan och bör man blanda in sig själv som forskare i representationen? Vilka konsekvenser får det om man väljer att både använda sin inkännande förmåga och öppet redogöra för den i resultatet? Vilka konsekvenser får, å andra sidan, en tillkämpad eller omedveten distans? Med distans följer gärna raljans; vi skrattar åt historien, tänk så knasigt de tänkte då. Så väl distans som raljans är ofta en följd av bristande contextualisering och förenklingar av det förflutna, liksom av den beslätade tendensen att ta fasta på det avvikande, exotiska och iögonfallande i studiet av det förflutna.

Med närhet, å andra sidan, följer ofta legitimeringsproblem och risk för både anakronistiska tolkningar och en överbetoning av forskarens egen betydelse. Den reflexiva diskussionen var en välgörande väckarklocka för en liten disciplin med stark strävan att vinna vetenskaplig legitimitet. Frågan kvarstår och aktualiseras för oss alla varje gång vi tar oss an det förflutna med frågor formulerade i vår eget

samhällsengagemang eller intresse: var går gränsen mellan personlig reflektion och vetenskapligt motiverad självinsikt? Vart kommer vi om vi skriver med det personliga intresset som främsta drivkraft? Flera plenarföreläsare på kongressen i Bergen berörde behovet av att ta itu med samhällets brännande frågor. Vill vi bli tagna på allvar måste vi börja ägna oss åt det som är viktigt, inte bara det som är roligt, fascinerande eller intressant. Kan vi kombinera samtidsanalys med ett historiskt djup utan att förenkla har vi alla möjligheter att göra just det.

FRÅGA, KÄLLA, LEDSTÅNG

Hur bär vi oss då åt för att inte hamna i de fällor som utforskandet av det förflutna medför? Hur undviker vi risken att förfalla till antingen det som Maria Vallström gemenligen brukar kalla "kalkon-etnologi"; närgångna exempel med hissande slutsatser, eller ett distanserat förhållningssätt som inte förmår ta vara på de individnära perspektivens vinster? Vikten av att contextualisera lyftes fram under sessionen. För att kunna servera ett högprocentigt destillat måste vi ha ordentligt med mäsk och avsätta en ansevärd mängd tid och arbete, för att dra till en drastisk liknelse. Etnologer som arbetar med historiskt material behöver mycket empiri och därmed fler systematiska arbetssätt för att kunna greppa en historisk kontext utan att tappa bort individen – och särskilt den individ som vanligtvis inte får utgöra en historisk aktör. Kravet på kontext förekommer ofta, men problematiseras mera sällan. För vad betyder det egentligen? Var börjar och slutar en kontext? Och hur ska man veta när man har tillräckligt med sammanhang? Helena

Hörnfeldt skriver om en användbar definition i sin artikel, om att använda den kontext som är nödvändig för att förstå en företeelse på dess egna villkor.

För att kunna skriva historia behöver vi ta delar av det förflutna i anspråk med hjälp av en fråga, ett ärende, en undran. Det kan tyckas självklart, men diskuterades under sessionen. I praktiken är risken att man går vilse i materialet i en poänglös jakt efter något mer obestämbar, en förlorad helhet. Frågan bestämmer vilket material man kan använda och med hjälp av frågan konstrueras en källa ur detta material. Genom frågan blir dokumentet, bilden, föremålet eller berättelsen en källa till någonting. Utan den ledstång som frågan utgör hamnar vi i en oändlig kaka, för att återgå till den ursprungliga liknelsen: ett beskrivande av ”hur det var”, utan egentligt ärende.

ÅTERBRUK

Artiklarna i detta nummer visar prov på många olika typer av material för etnologisk analys; rättegångsprotokoll, sjukjournaler, brev, intervjuer, tidningsartiklar, föremål och så vidare. Det material som den tidigare etnologin gett upphov till – det så kallade traditionsmaterialet – kan tyckas vara en självklar utgångspunkt. Den senare etnologins förhållande till detta material präglas emellertid av ambivalens. Att samla in ”folkets” historia blev i begynnelsen etnologins huvuduppgift. Ett positivistiskt, beskrivande ideal var vägledande i denna ambition att rädda rester av det försvinnande för evigheten till arkiv och samlingar. Byggnadsskick och senare ”vardagsrumsporträtt” ställdes framför människorna. Kunskap samlades in och ordnades enligt ”fjärilsprincipen”,

etnologer samlade, kategoriserade, kartlade och beskrev varje enskild detalj.

Ett nytt forskningsideal har medfört andra kunskapsmål, Men varför skulle inte vi kunna använda ”traditionsmaterialet” till något annat än vad det var tänkt för, resonerade deltagarna i sessionen. Det finns flera goda exempel på omläsningar av det gigantiska material som skapats av våra föregångare. Kanske man då behöver gå till kompletterande källor som nedkastade anteckningar, brev eller dagböcker efter dem som dokumenterade ”folket”. Om banden till intervjuer finns bevarade kan vi behöva höra dem igen. Men omöjligt kan det inte vara. Att det materialet ”bara” skulle röra ”det gamla bondesamhället” är en myt; det finns gott om material på exempelvis Nordiska museet eller dialektarkiven som behandlar andra grupper i samhället. Det är något av en fixering att etnologer måste skapa sitt eget källmaterial. Att inte använda den oerhörda mängd material som finns, men med nya frågor, kan ses som ett resursslöseri om vi lyfter blicken lite.

VAD SKA HISTORIEN MED ETNOLOGI TILL?

Men kan vi då komma åt det förflutna? Och gör vi någon nytta där, som etnologer? Diskussionen läser sig gärna vid att vi alltid obönhörligen är fjättrade vid vår egen tid och i vår egen förförståelse och därmed inte kan nå det förflutna. Det är, vill vi påstå, en sanning med modifikation. Varken etnologer eller historiker kan borda tidsmaskinen och simulera oss till en närvaro i det förgångna. Därmed inte sagt att vi inte kan skriva historia på ett nytt sätt. Genom att utveckla och förfina våra metoder när det gäller ”fältarbete i det förflutna”, genom systematik, envishet

och stora mängder material med viktiga problematiseringar som ledstång kunde etnologi åter bli ett tungt och viktigt ämne inom historievetenskaperna. Uppgiften, hävdar Mikael Vallström i sin artikel om självbiografiskt berättande och etnologisk metod, består i att ”störa” historien. Vår strävan borde vara att erbjuda ett alternativ till en historie- och kulturarvssyn som utgår från marknadstänkande och riskerar reducera det förflutna till en homogen och harmlös berättelse. Med den politiska utveckling vi står inför idag blir det plågsamt tydligt vilket minerat ämne historien och dess representationer är. Vi får inte lämna våra föregångares arv till historiskrivare som vill forskansa sig rätten att tolka det förflutna för att på dess grundvalar bygga framtiden. Mer än någonsin behövs etnologin för att komplicera historien, ge den fler röster och skriva vår heterogena historia.

TACK

Vi vill tacka Stiftelsen Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur för tryckbidrag till detta utökade nummer av Kulturella Perspektiv.

NOT

¹ Här lämnar vi den intrikata frågan om vad historia egentligen är därhän – det bär helt enkelt för

långt. För detta sammanhang nöjer vi oss med att förstå historia med den väldigt vida definitionen ”det som inte kan undersökas med deltagande observation” utan kräver arkivstudier eller intervjuer. Egentligen liktydigt med ”det förflutna”, som vi använder parallellt.

SUMMARY

*Ethnology and the past
Picking raisins from the cake
or losing sight of Jesus in the barn?
(Etnologin och det förflutna
Plocka russinen ur kakan
eller missa Jesusbarnet i krubban?)*

How do ethnologists use historical sources? Do we, as some historians suggests, write without necessary context and just pick the raisins out of the cake, so to speak? Or, on the other hand, is there a risk in being so absorbed with the thickness of context that historians lose sight of what really matters? This has been expressed by Nietzsche in a famous sentence where historians can tell everything about the barn in Betlehem, but forget about the person in the center of the scene. The authors suggests that ethnologists are good at finding relevant problems in society today, but in tracing them in history, or when we write history “for its own sake”, we need to consider context, anachronisms and empirical thickness more. That way ethnology can combine the advantages with a micro perspective and high credibility and make history that is both durable and highly topical. With the political developments we face today, ethnology is more than ever needed to complicate the past, to lift voices of the unheard and to persistently write our heterogeneous history.

Arkivetnografi

eller

Reflektioner över en tappad biljett

REBECKA LENNARTSSON är docent i etnologi och forskningsledare på Stockholms universitet – forskning och förlag. Hennes forskningsprofil rör människors erfarenheter och livsbetingelser och dess föränderlighet över tid med fokus på frågor om urbanitet, kön, makt och sexualitet. Hennes senaste forskningsprojekt har finansierats av VR och undersöker den kommersiella sexualiteten i 1700-talets Stockholm. Ett bokmanus föreligger.

Ma chere seur

Ma chere seur, war nu så god och kom till mig i afton kläckan 11 då dig lägligast lærer wara, och tag med dig syster Maja som tiena hos Fru Schantz, ty i afton kommer några honetta Cavaillerer till mig, som intet äro rädda om pläten och ducaten, utan wij på det bästa kan blifwa förnöjde. Om du råkar skitgreta så lät denne föllja med, konan sir nog bra ut, je me recomende

Ma chere seur
L. von Plat

Raderna ovan är skrivna i Stockholm år 1747. Bakom den sirliga handstilen finner man Petter Levijn, notarie vid Södra förstadens kämnersrätt. Texten är en avskrift som han för till protokollet i en pågående rättegång. Originalen är en biljett som lämnats in vid rätten som bevismaterial. Biljetten är ställd till Kommissarien Robsuluns hushållerska Catharina Thun och har upphittats på hans bakgård.

Det är juni månad. Stockholm grönskar och blommar, avskrädeshögar jäser i värmen, mäsar skrånar och segel slår. Helena Catharina Bohman, 17 år gammal dotter till snickarmäster Anders Bohman och hans hustru Maria på Hornsgatan på Södermalm står inför rätten, anklagad av fadern för uppstudsigheit. Mäster Bohman vill ha stadsfiskalens hjälp att ta sin ostyriga dotter i upptuktelse. Den senaste tiden har hon sprungit ute sent om nätterna. När han har försökt hindra henne har hon ”knäppt med fingrarna för honom”. Ibland känner sig föräldrarna rent av hotade av dottern. Mäster Bohman har förlorat kontrollen. Men det rättsfall som till en början förefaller vara enkel sak, närmast en familjeangelägenhet, visar sig snart vara upptakten till en hel serie rannsakingar där mängder av namn, platser

ifaan and
 ma cher seur
 ma cher seur, enun mi på vad af
 kan hafva, och som till mig
 i aftan Klackan H. de sig lögliga
 kann vara, och jag vill sig på
 Major från Linnas God Linn. Schantz
 och i aftan Ramma några Bonnetta
 Cawallerer till mig, som uttänkt
 och närt ut om Klackan och Ducca
 ten, utom mi på det bästa som
 klippna Linnas. Och det kallas
 Klippret, som det Linnas Linnas mig,
 Ramma sin mig och ut, je me
 recommande
 ma cher seur L. von Blot.

Vad kan en biljett från 1747 berätta? Avskrift i rättegångsprotokoll av en biljett, använd som bevismaterial i en rättegång om handel med sexuella tjänster.

och händelser passerar revy och delar av Stockholms organiserade sexhandel avtäckts.

Fallet med Helena Bohman fungerar i mitt forskningsprojekt om handeln med sexuella tjänster i 1700-talets Stockholm som en av tre nyckelscener.¹ Det är ett intressant fall, inte minst för att det tycks förvirra både mig och kämnärsrätten. Helena Bohman "faller utanför ramarna", hennes beteende är svårtydbart både utifrån sin egen samtid och utifrån vår. I föreliggande artikel begränsar jag mig till att med utgångspunkt i den upphittade sedeln och det skrivna ordet föra en diskussion kring vad som händer när man som etnolog tar sig an ett historiskt material med ambitionen att bedriva "etnografi".² Vad innebär det att "fältarbete i det förflutna"? Är det överhuvud taget möjligt?

ARKIVETNOGRAFI

Som etnolog skolas man in i ett etnografiskt tänkande och etnografiska metoder. Forskningens objekt är fält, de erövrats och analyseras genom interaktion i deltagande observationer, fältnoteringar, samtal och intervjuer. Kultur, i antropologisk mening, är tolkningsram och kunskapsmål (Clifford 2002). Nu har ju begreppet etnografi som bekant den märkliga benägenheten att det betecknar både vad etnografer gör – hela det spektrum av metoder och praktiker som fältarbetet innefattar; samtal och intervjuer, fältnoteringar, fotografering, inspelningar och geografiska rörelser – och produkten av dessa övningar. Oftast tänker vi oss den färdiga etnografien som en text. Den kan förvisso också vara en film, en utställning, ett föredrag, en dans (Lennartsson 2011). Samman-

blandningen av process och representation kan orsaka en del begreppsförvirring. Men det finns också en poäng med att låta begreppet beteckna hela förloppet, från de första stapplande stegen in på ett nytt "fält" till dess representation, från insamlandet av material till analysen av det. Det saknas helt enkelt en skarp åtskillnad mellan etnografi som insamling och som analys, som fältarbete eller som författande. Antropologen Clifford Geertz sammanfattar hela den intellektuella process som etnografen innebär med begreppet tät beskrivning, flitigt använt av etnologer.³ I essän "Thick Description" mejslar han ut fyra karakteristika som utmärker etnografen som vetenskap: Etnografen är tolkande. Den ägnar sig åt fixera och återge flöden av sociala diskurser, och den syftar också till att tolka dessa. En fjärde utmärkande drag hos etnografen är att den verkar på en mikronivå (Geertz 2000). Det är karakteriseringar som överensstämmer även när man som etnolog arbetar med ett historiskt material. Min erfarenhet är att arbetsätten i många avseenden också kan vara desamma. Inte minst i det att metoden, oavsett fält, från början till slut bygger på text i en utvidgad mening, och att den förutsätter skrivande i alla led (Clifford 2002:120, Geertz 2000:10, Denzin 1997).

Svårigheterna och utmaningarna är emellertid många. Att försöka lära känna 1700-talets människor och kulturella raster är svårt. Emellanåt har det känts rent oöverstigligt. I flera avseenden har jag känt mig vilsen, i behov av att återfå balansen och "hitta mina fötter", som Geertz beskriver känslan av att befinna sig i ett främmande fält (Geertz 2000). Språket är annorlunda – själva alfabetet skiljer sig från det jag lärt mig. Men också den grund för kommunikation som

bygger på samförstånd kring moral och sociala rättesnören, humor, heder och tillvarons villkor över huvud taget, är bristfällig.

För att träna mig i att tyda handskrifter och finna material, men också för att lära känna mitt "fält" och nå en större förståelse för den tid och de människor som mitt projekt handlar om, har jag ägnat mycket tid åt att läsa kriminalprotokoll. Känslan när man slår upp de läderinbundna böckerna och andas in sekelgammalt damm försätter en i ett besynnerligt tillstånd. Frustrationen är stor när läsningen går långsamt och bokstäverna dansar framför ögonen. Man vill knäcka koden, bryta sig in, förstå. Lyckan är desto större när bokstäverna plötsligt faller på plats och meningarna blir begripliga. 1700-talets samhälle slår emot en med sina dofter och smaker, människor tar form i all sin skröplighet, lidanden, kärlek, sorg och hat. Läsning av protokollen blir en resa in i seklets vardagsliv och vedermodor. De behandlar både smått och stort. I nära nog halvmeterhög luntor av tätskrivna blad, fyllda av överstrykningar och marginalnoteringar, samsas förlupna pigor, förtalade hustrur och kränkta bodbiträden med de lik efter småbarn som återfinns på vindar och i uthus, med stöldligor, våldsmän och mördare. Protokollen erbjuder ett detaljrikt material som i hög grad tar en med ned på gatan, in i hus och i krogar. Det återger samtal och gräl, beskriver familjerelationer och osämja mellan husbondfolk och tjänstehjon, mellan grannar och främlingar, det berättar om hur man älskar och hatar och dödar. Kämnärsrätterna i 1700-talets Stockholm är i hög grad sociala arenor där förhandlingar och strider om rätten att definiera handlingar och händelser utspelas och avdöms.

Mycket få fall berör direkt den kommersiella sexualitet som är temat för mitt projekt. Prostitution har ännu inte fått sin moderna innebörd av utbyte av pengar mot sexuella tjänster under 1700-talet. Det görs ingen juridisk åtskillnad mellan den ogifta kvinna – eller man – som fått barn med sin älskare, och den kvinna eller man som regelmässigt tar betalt för "otukten" med olika partners.⁴ En stor del av fallen berör indirekt ämnet, som de många lägersmål där ensamma mödrar döms till böter, pigor som befins vara "lösa och lediga" och de oräkneliga förtalsmål där både kvinnor och män beskyllts för att vara horor, horkarlar eller horkopplerskor. Många mål saknar helt beröring med mitt egentliga ärende, men jag kan ändå inte låta bli att låta mig uppslukas av dem; ungefär som en fältarbetare som studerar ett kvarter och får syn på något mycket intressant som försiggår i en av de anslutande gränderna. Längre irrade jag runt i protokollen utan vare sig systematik eller rimlig avgränsning. Känslor av överstygighet föll över mig.

Jag försökte hitta metoder för att leta efter ingångar och användbara källor. I registren sökte jag först upp kvinnonamn som ställdes inför rätta upprepade gånger. Det gav snudd på ingen utdelning alls; i de flesta fall rörde det sig om tjuvar. Jag listade namn som var kända från andra källor, exempelvis Bellman, och fann några få intressanta fall. Till sist bestämde mig för att läsa tre olika år noggrant i alla kämnärsrätter, och söka mer sporadiskt och med namnlistorna i andra protokoll. Stundtals har bristen på stringent metod varit frustrerande. Ändå frestas jag påstå att denna tidsödande öppenhet för sidospår och oväntade vändningar kan räknas som en del av den etnografiska metoden. Stickspåren kan ibland förstärka min

känsla av främlingskap och förundran inför 1700-talets samhälle. Andra mål berättar alternativa historier och ger röst åt dem som annars inte själva talar i källorna, som spinnhusarrestanten som vågar dra spinnhusinspektören inför rätta för att han misshandlat henne så illa med karbasen att det barn hon burit på dött i magen, eller mannen som skriver kärleksbrev till sin för hor dömda hustru. Ibland upplever man en nästan svindlande närhet, en känsla av samförstånd eller likhet. Och i sällsynta fall dyker rättegångar upp i källorna som rymmer alla aspekter och visar sig vara veritabla titthål rakt in i projektets kärna.

VILSE

Sådant är fallet med Helena Bohman, hennes far och den för koppleri misstänkta L von Plat.⁵ Bara det inledande, korta utdraget ur protokollen, den citerade biljetten, kan ge en hel del information – och resa en mängd relaterade frågor. Den visar till exempel hur kommunikation i staden bedrevs med hjälp av biljetter, vilket i sin tur krävde att någon levererade budskapen. Det framgår också av biljetten att undertecknad verkade för att koppla ihop män och kvinnor som inte kände varandra, att denne använde sitt eget hem för de arrangerade mötena och att pengar var inblandade. De kvinnor som kontaktades tjänade som pigor i andra hushåll, medan männen var "honetta cavallerer" med pengar och beredskap att betala för sig. Den antyder att kvinnor ur den tjänande klassen i någon utsträckning kunde röra sig ensamma i staden sent om kvällen, och att de förmodades kunna läsa. Men vem var L von Plat och de andra namngivna kvinnorna? Vem levererade budskapet?

Och hur vanligt var det att liknande biljetter skickades genom staden?

På samma sätt kan hela serien av protokoll i rättegången mot Helena Bohman – eller, som det skulle visa sig, rättegångarna – brytas ned i en mängd detaljer och de frågar de i sin tur ger upphov till. Helena Bohmans fall ger upplysningar om hur handeln med sexuella tjänster konkret tog sig ut. Vi får namn och adresser till andra inblandade kvinnor och kopplerskor i Stockholm, upplysningar om de köpande männen och en rad uppgifter om var, hur och vid vilka tillfällen transaktionerna ägde rum. Indirekt får vi veta en hel del om rörelsefriheten för en ung kvinna i Stockholm, om ryktesspridningens mekanismer, umgängesformer, uppfattningar om heder, grannrelationer och familjens funktion. Det ger unika inblickar i en samhällelig sfär som annars knappast blir synliggjord genom annat än skabrösa eller romantiserande fiktiva skildringar. Inte minst intressant blir det naturligtvis av att situationer och miljöer återges av en ung kvinna som själv varit en del av detta. Under rannsakingarna är det Helena Bohmans version av verkligheten – eller, snarare, den version hon väljer att delge rätten – som citeras och refereras. Men en hel rad andra människor kommer också till tals; flera vittnen, kämnärer, fiskalen, Helenas far – och snart också Lovisa von Plat själv, som råkar ha oturen att passera utanför rättens fönster just när Helena Bohman vittnar om hennes koppleri.

Lovisa von Plat hämtas in. Hon nekar enständigt, även om hon säger sig känna Helena Bohman. Plat, eller Helena Fahlberg som hon ibland också kallar sig, är emellertid en av Stockholms mest ryktbara kopplerskor. Hon förekommer i många olika typer av källor.⁶ Första gången Bohman och Plat träffade var-

andra var på en krogbal i staden. Enligt von Plat bad Bohman henne då om hjälp att ordna en tjänst åt henne. Helena Bohman berättar i stället utförligt om hur von Plat under månader kopplat ihop henne med den ena mannen efter den andra, bodbiträden så väl som baroner. Pengarna som männen har betalat har von Plat tagit hand om, för betalningen säger sig Helena Bohman inte bry sig så mycket om.

Materialet överträffar vida mina förväntningar när det kommer till en detaljerad och individnära nivå. Jag kan i någon mån följa människorna mellan arkiven, upptäcka samband och mönster. För att strukturera mitt arbete bygger jag vidare på mina listor med namn på individer och platser som jag stöter på i källorna, och noterar vad jag vet om dem. Listorna försöker jag använda för att söka vidare i flera luntor av arkivförda erfarenheter. Varje ny samling av dammiga, spretiga, svårtydda protokoll utmanar med sina dolda hemligheter. Vad missar jag om jag bara söker via registret? Om jag hoppar över ett år? Det är frustrerande och svårt och ryckigt och hoppigt.

För att komma ihåg försöker jag att under "fältarbetet" föra "fältdagbok". Där skriver jag ned de brottstycken av försvunna liv som jag ställs inför i arkiven; referat av rättegångsfall, citat ur bekännelser och vittnesmål, ibland hela rättegångsfall. Det blir ett sätt att både samla och bearbeta material, att få grepp över det och förstå. Jag tappar bort människor och återfinner dem igen, tycker mig se mönster men förlorar lösningen ur sikte. Inte sällan saknas uppföljningar och avslut; det finns störande luckor i materialet, avbrott och lockande brottstycken. Ibland är protokoll så kladdiga att de inte går att läsa. Andra gånger stupar förstälsten på min okunskap kring ett begrepp,

ett ord, en mening eller en association. Det påminner starkt om Geertz förståelse av etnografi som läsandet av komplexa manuskript; "foreign, faded, full of ellipses, incoherencies, suspicious emedations, and tendetious commentaries" (Geertz 2000:10).

Ändå föreställer jag mig att jag i detta skede strävar efter att renodla det som jag vill kalla den *narrativa nivån* i analysen: vad berättar materialet? Jag försöker redogöra för mig själv vad källorna ger för kunskap, vad jag hitintills kan säga mig veta. När jag betraktar mina noteringar så inser jag att jag även i detta skede naturligtvis tolkar, jag analyserar, blandar in teorier och funderingar över sakernas tillstånd – om än på en mycket basal nivå. Mina fältnoteringar är därför kladdiga, fulla med metakommentarer, lösryckta tankar och ofullständiga kopplingar till teorier. Inte sällan har de, vid en närmare eftertanke, sin upprinnelse i min förförståelse och omedelbara reaktioner. Och trots att här finns ett fantastiskt, detaljrikt och i flera avseenden individnära material, med levnadsöden, händelser och företeelser nog för att fylla den bok jag vill skriva, har jag under resans gång ibland känt en frustration över att jag inte riktigt förmår lätta över gatunivå. Jag riskerar hela tiden att förlora mig i material, gå vilse i gränderna. Vad betyder egentligen allt detta? Hur ska jag förstå det?

ARKIVBEGÄR

Erfarenhet, menar James Clifford, har alltid varit en effektiv garant för etnografisk auktoritet (Clifford 2002:120). Att själv ha varit på plats, bevittnat, hört och sett ger ett självklart tolkningsföreträde. Det kan i sin tur härledas till den etno-

grafiska barlast som filosofen Jacques Derrida har kallat "arkivbegär"; en strävan att finna ursprunget, den punkt då erfarenheten och intrycket av den är odelat och frågan om representation oproblematiserad (Axel 2002). Immanent i etnografien som vetenskap ligger ambitionen att åstadkomma ett material för arkiven, att reproducera en sann version av den verklighet man studerar. Etnografien kopplas så samman med den moderna makten så som den beskrivs av Michel Foucault, manifesterad i arkivens strävan att samla, kategorisera, bevara, ordna och därmed kontrollera världen (Foucault 1984 (2000)).

I det avseendet skiljer sig arkivetnografi från det etnografiska studiet av samtiden. Historieforskaren skapar inte sitt eget material. I och med den medvetenhet om relationerna mellan makt, politik, epistemologi och representation som etablerats inom kulturvetenskaperna sedan den språkliga vändningen, har möjligheten att i text frysa ett stycke verklighet emellertid förlorat sin legitimitet. Närvaro är inte längre någon garant för en mindre skev eller mera sann bild av verkligheten (Denzin 1997). Vad etnografen tecknar ned är aldrig social diskurs i sin "råa form", utan endast de små delar av den som informanterna förmår förmedla (Geertz 1973:20). Etnografi är alltid tolkning, oavsett fält.

Består gör emellertid faran med vad Derrida kallar arkivens förförelse; enkelt uttryckt det lockande antagandet att arkivens handlingar återspeglar förlorade verkligheter. Lockelsen är stor. Jag kunde göra det enkelt för mig genom att sakligt och med fullödiga källhänvisningar referera rättegångarna kring Helena Bohmans göranden och låtanden. För många skulle det troligen också passera som en mer genuin vetenskap; en kartläggning, en nog-

grant genomförd redogörelse över sakenas tillstånd. Men protokollen utgör ingen enkel och objektiv återspeglning av verkligheten, lika lite som andra arkivmaterial gör det. I själva verket, menar Derrida, är arkiven som institutioner i hög grad sammanblandade med övervakning och makt, och de material som återfinns där genomsyras av den moderna maktens panoptiska principer. Men att använda arkivens material innebär inte nödvändigtvis att man utgår från de kategorier de konstruerar eller understödjer dess eventuella politiska funktion och makt. Tvärt om, vill jag påstå, arbetar historiskt orienterade etnologer ju ofta med att ifrågasätta och destabilisera de sanningar som etableras i arkivens handlingar. Så är mitt intresse för Helena Bohmans vittnesmål självfallet ett annat än rättens. Medan stadsfiskalen som leder förhöret vill ta reda på vilka brott Helena Bohman och Lovisa von Plat gjort sig skyldiga till, att klargöra sanningen, är det snarare de olika rösternas skilda förutsättningar och positioner som intresserar mig.

Det leder mig in på en andra nivå i analysen, den jag vill kalla den *kommunikativa nivån*.

Rättegångsmaterialet är av en mångbottnad natur, och är intressant både genom de händelser det refererar till och utreder, och den händelse de själva är en del av; rättegången och det spel mellan röster och viljor som protokollen återger. För att kunna använda protokollen som det titthål in i historien som de kan vara, behöver jag känna till mer om den situationella kontexten. Vilka relationer och diskurser avspeglar sig i de samtal som förs? Vad kan interaktionen mellan rättens ledamöter och de svarande berätta för oss om de samhällsliga förutsättningarna för 1700-talets kommersiella sexualitet?

Vad är möjligt att säga? För att kort återgå till den inledningsvis citerade biljetten: den används som bevismaterial mot den för koppleri anklagade Lovisa von Plat. Rätten finner Helena Bohmans ingående berättelser om Plats handel både med henne själv och med andra flickor trovärdig. Men när Lovisa von Plat efter att själv ha tittat på lappen får lämna ett prov på sin handskrift, bedömer rätten att hon inte kan ha skrivit biljetten. Hur kommer det sig? Har rätten anledning att skydda von Plat? Vilken är hennes relation till stadsfiskalen? Till Helena Bohman? Och vem har lämnat in biljetten till rätten?

Vittnen hörs i omgångar och Lovisa von Plat själv håller sina försvarstal. Bevismaterial som brev och skrivelser läses ibland upp, och är då citerade i protokollet. I några fall finns originalen bevarade i en särskild mapp för bilagda handlingar. Berättelser och vittnesmål är styrda av stadsfiskalen och återgivna av notarien. Det är notarien som väljer vad som ska dokumenteras och hur. Det är hans språk och tolkningar av vad som sägs som protokollen återger. Antipatier och lojaliteter kan ibland lysa igenom. Emellanåt kan man ana sig till att notarien är trött eller upprörd. Men protokollen är ändå i hög grad dialogiska i den meningen att det rymmer motstridiga perspektiv och flera röster (jfr Lövkrona 1999:36f). I vissa stycken redogör de rent faktiskt för en dialog. I långa avsnitt citerar skrivaren en diskussion som böljar fram och tillbaka, där såväl svarande som käreande, vittnen och rättens ledamöter tycks föra en relativt fri diskussion. Alla parter bryter ibland in och för sin talan.

När mina "fältnoteringar" så byggs ut med reflektioner kring källornas tillkomst, börjar anteckningarna anta formen av en "tät beskrivning". Men fortfarande

är de en röra, en ostrukturerad samling tankar, iakttagelser, citat och vittnesbörd. Behovet av att höja sig över gatunivån, från mikroperspektivets närsynta detaljstudier, börjar kännas akut. Hur når man överblick, distans? Är det möjligt, eller ens önskvärt?

SKALVARIATIONER

Historiefilosofen Paul Ricoeur talar i *Minne, historia, glömska* (2005) om vikten av att historieforskaren rör sig på olika nivåer i material och analys. Han liknar historien vid en karta, där skilda skalor får forskaren att upptäcka olika saker. Det etnografiska mikroperspektivet måste placeras i ett vidare sammanhang än det situationella. Först när de dialogiska protokollen sätts i samband med den kulturella och samhälleliga kontext som de är en del av, kan de berätta om förhållandet mellan individen och det kluster av idéer, ideal och sanningar som vi kallar kultur. Utmärkande för ett etnografiskt förhållningssätt är att kontextualiseringen utgår från det levda livet, från den tolkade och nedtecknade erfarenheten. För mig hänger det samman med de försök att strukturera och tematisera materialet som infinner sig i den fas av forskningsprojektet som jag nu befinner mig i. Det innebär inte att jag inte redan tidigare har sökt efter ledtrådar i Carlo Ginzburgs mening; till synes små och likgiltiga detaljer som kan visa sig peka på djupliggande och betydelsefulla förhållanden i kulturen (Ginzburg 1989). Forskningsprocessen är, som många påpekat, inte något glasklart förlopp från frågeställning till representation. Men först när man har vistats ett tag i det sammanhang man avser studera, upptäcker man upprepningar och förtätningar i ma-

terialet. För att åter ta den upphittade biljetten som exempel: Hur ska man tolka den märkliga blandningen av förnäm om än felstavad franska och det närmast grova tilltalet i meddelandet? Vad innebär det att dylika möten arrangerades i hemmen? Har bordellen i den form den antar under 1800-talet ännu inte "uppfunnits"? Vad betyder det att pengar var inblandade? Hur påverkade det rättens bedömning? Grannars och närståendes? Hur såg de inblandade kvinnorna i detta fall på sina egna handlingar? Vad riskerade de? Vad hade de att vinna? Utifrån den situationella kontexten tillkommer fler frågor: Varför söker sig mästern Bohman just till rätten med sina familjeproblem? Vad betyder det att Helena Bohman säger sig sakna intresse för pengar? Vad betyder hennes bakgrund som dotter i en relativt välbeställd familj? Hur kan det komma sig att båda von Plat och Bohman tycks klara sig undan en fällande dom? Stämmer rättens och allmänhetens moraluppfattningar överens? Och hur kommer det sig att en hantverkardotter som stått anklagad för och erkänt köttsligt umgänge med en mängd okända män bara ett par år senare gifter sig med en adelsman?⁷

Det är frågor som inte skulle dyka upp med ett material eller ett perspektiv på materialet som utgick från och höll sig till en hög skala, för att återigen tala med Ricoeur. Betraktar man epoken utifrån rådande lag och den kristna moral som förmedlas till Stockholms befolkning via katekes och undervisning, husförhör och predikningar, framstår tidsandan som oerhört rigid. Skulle man i stället ta rättspraxis och tillgänglig statistik i beaktande, skulle bilden bli en annan. Det blir mycket tydligt hur olika variabler som kön och social bakgrund påverkar domslut. Kvin-

nor ur lägre klasser är klart överrepresenterade i lägersmål, och de män de uppger som fäder är förbluffande ofta sjömän, i allmänhet avseglade till okänd ort. Utgår man i stället från en etnografisk individnära nivå och närläser enskilda fall, kompliceras bilden ytterligare. Här återfinns de kvinnor, män och handlingar som blir föremål för myndigheternas intresse, men ändå tycks slinka igenom nätet av ordningsbringande diskurser och praktiker. Då kan man upptäcka att den avreste sjömannen aldrig setts till av grannkvinnorna, men att flera av dem bevitnat hur mannen i huset dragit med sin fosterdotter på krogar och baler i staden, och inför hjälpfrun helt öppet vräkt omkull henne på bänken i hallen.

De möjligheter att visa på sprickor, motsägelser och det mångbottnade i kulturen som den låga skalans perspektiv ger möjlighet till är enligt min mening en av det etnografiska angreppssättets främsta fördelar. Men för att finna förklaringar till de frågor som dyker upp krävs en vidare kontext. Det är ett övergripande metodologiskt problem för etnografen att utifrån den samling av miniatyrer som metoden åstadkommer formulera tolkningar och teorier som omfattar nationen, epoken eller kontinenten, menar Geertz (1999:2). De täta beskrivningar man åstadkommer är inte "världen i en tekopp", och man kan inte hävda att "det lilla" är en enkel återspeglning av "det stora". Trots det är målsättningen att dra mer omfattande slutsatser utifrån brottstycken av täta beskrivningar. Med hjälp av de redskap som befintliga teorier erbjuder och en kontextualisering som utgår från detaljer på individnivån som sedan följs till olika skalnivåer, hoppas jag kunna nå ny kunskap kring förhållandet mellan å ena sidan lagstiftning, samhällsnormer och

maktordningar och å andra sidan enskilda individers aktörskap. Helena Bohmans val, möjligheter och begränsningar måste ses i förhållande till föreställningar om kvinnlighet och sexualitet, till kyrkans ord, rättens praktiska tillämpning av lagarna, till grannars, vänners, släktingars och främlingars reaktioner. Projektets syfte sträcker sig utöver ambitionen att redogöra för ett antal händelser och levnadsöden i en försvunnen verklighet. I förlängningen handlar det om att försöka utforma teorier kring hur marginaliseringsprocesser verkar och består över tid. Hur hänger social status, pengar och kön samman med 1700-talets föreställningar om horan? Hur och varför har det specifikt kvinnliga stigmat "hora" bestått över sekler, trots omvälvande sociala, ekonomiska och kulturella omvälvningar?

DEN ETNOGRAFISKA FÖRESTÄLLNINGSFÖRMÅGAN

Etnografi är en berättande vetenskap. Den historiska etnografen är inget undantag. Textualiseringen innebär ytterligare en distansering, ytterligare ett steg ifrån den verklighet man vill förmedla. Men om den debatt som *Writing Culture* fick till följd har lärt oss något så är det väl just det att åtskillnaden mellan objekt och representation aldrig går att suddas ut. Representationen, oavsett om den tar form i en bok, en film, en utställning eller föreläsning är aldrig endast kommunikation, visualisering eller översättning – det är alltid tolkning. Etnografi är i den meningen därför också alltid fiktion, precis som historia alltid är fiktion (Geertz 1999:15, Fenske 2003:92, Axel 2002). Lika lite som en målning av folklivet på en gata är denna gata, är en tät beskriv-

ning av samma folkliv det verkliga livet (Geertz 1999:27). Men att reproducera verkligheten kan väl knappast vara kunskapsmålet för en kulturvetenskap? Tvärt om skulle jag vilja påstå att tolkningen och analysen är forskningens uppgift, snarare än att så fullödigt eller objektivt som möjligt redogöra för ett historiskt förlopp.

I den processen är skrivandet både ett arbetsredskap och en representationsform. Att skriva upprepar ständigt hinder och ger upphov till nya frågor. Hur ska jag till exempel hantera det faktum att varken ordet prostitution eller ordet sexualitet används under 1700-talet? Använder jag begreppen riskerar jag att bli anakronistisk. Undviker jag dem och tar 1700-talets egna uttryck i bruk lägger det en ålderdomlig prägel på hela texten. Ska jag hela tiden påtala att de erfarenheter jag skriver om inte är mina, utan hör hemma i 1700-talet, blir texten allt för otymplig. Skrivandet blir en balansövning där val och bortval i hög grad påverkar representationen.

I den moderna klassikern *Stilövningar* från 1947 visar Raymond Queneaus hur en enskild, vardaglig händelse – på en buss står en man som anklagar en medpassagerare för att tränga sig på – kan beskrivas på 99 olika sätt, ur 99 olika perspektiv och med 99 olika stilar. Händelsen skulle kunna vara hämtad ur en etnografisk fältdagbok. Stilövningarna är mycket tankeväckande. Även om det akademiska skrivandet ibland ger intryck av att följa fasta mallar, är också det böjbart som det rent skönlitterära. Problematiken har diskuterats ingående. Akademiker har ranssakat sina egna legitimitetsskapande skrivknep; ett distanserat språk, utslutandet av ett jag, generaliserande anspråk, hänvisning till vetenskapliga auktoriteter.

Insikten om att subjektiviteten trots alla försök att dölja den alltid är ofrånkomlig kan verka direkt lamslående. Så hur skriver man arkivetnografi? Finns det ett "rätt sätt" att presentera sina resultat på? Den angelägna frågan reser Michaela Fenske i essän *Micro, macro, agency* (2003). Hennes svar, som jag tolkar det, blir ett anammande dels av den kreativa process som skrivandet innebär, och dels av den ofrånkomliga subjektiviteten. Inlevelseförmågan är nödvändig i alla moment av det etnografiska arbetet. Sociologen C. Wright Mills myntade begreppet "The sociological imagination" för den livliga föreställningsförmåga som hjälper forskaren att binda samman biografi och historia genom att länka den enskilda individens erfarenhet till övergripande strukturer (Mills 1959). I boken *The ethnographic imagination* bygger etnografen Paul Willis vidare på Mills begrepp, och lägger till "vardagens kultur" som en länk mellan individ och struktur (Willis 2000). I arbetet med att förstå hur människor hanterar den verklighet de lever i, och hur denna verklighet ter sig, krävs en föreställningsförmåga, inlevelse och en öppenhet för det oväntade. Att känna för eller med sina informanter kan ses som ett instrument för förståelse, snarare än som ett hinder för saklighet och stringens – även i det mystifierade, stundtals frustrerande och bitvis berusande moment av det etnografiska arbetet som jag nu befinner mig i.

NOTER

¹ De övriga två nyckelscenerna är dels en "horbal" som i hemlighet anordnades i Krigskollegiets lokaler på Stockholms slott, och dels en serie rymningar från Spinnhuset.

- ² Jag har i två artiklar tidigare försökt skriva fram min metod, inte minst för att begreppsliggöra den för mig själv, men hjälp av en modell där jag vill förena Paul Ricoeurs skalvariationer med Roland Barthes tredelade analys av materialets medeländenväer (Lennartsson 2011, Lennartsson 2012).
- ³ Tjock eller tät beskrivning har blivit ett mycket populärt arbetssätt inom de vetenskapsgrenar som kombinerar historiska perspektiv med etnografiska metoder, som mikrohistoria, historisk antropologi och ny kulturhistoria. Inte minst i de tyskspråkiga delarna av Europa har de etnografiskt präglade historiska studierna visat sig framgångsrika (Fenske 2007:74). Geertz har onekligen bidragit till att fördjupa och sprida begreppet – men ursprungligen lånar han det från den brittiske filosofen Gilbert Ryle.
- ⁴ Missgärningsbalken från 1734 stadgade att all utomäktenskaplig sexualitet var olaglig, och straffades i en fallande skala från dubbelt hor (om bägge parterna var gifta med andra) till lägersmål (om parterna var ogifta) eller otidigt sängaläge (om parterna var trolovade med varandra). En annan paragraf förbjöd koppleri, och att låta sig nyttjas för otukt i en kopplares hus. Många av de kvinnor (några män har jag inte funnit) som under kommande århundraden skulle ha klassificerats som prostituerade, dömdes till Spinnhus så som ”lösa och lediga qvinnspersoner”, dvs. de saknade giltig försörjning.
- ⁵ Helena Bohman kom jag först i kontakt med genom Mila Hallmans utmärkta bok *Målare och urmakare, flickor och lösdrivare: historier från gamla Stockholm* från 1907. Sedan dess har jag funnit mamsell Bohman på flera ställen i protokollen.
- ⁶ Lovisa von Plat dyker t ex upp i flera rättegångar. Hon omsjungs också av såväl av Carl Michael Bellman som i anonyma hordikter, och hon nämns i brev och krönikor från tiden. Plats hem finns beskrivet i Gustaf Hallenstiernas erotiska memoarer Mina kärleksäventyr, som publicerades 1972.
- ⁷ Helena Bohman dyker upp i rättegångsprotokoll igen år 1750, och är då gift med en beryktad adelsman av släkten Hasenkampf.
- Barthes, R., 1976. ”Bildens retorik”, i Aspelin (red.), *Tecken och tydning*. Stockholm: Norstedts.
- Bergquist, M. & Svensson, B. (red.), 1999: *Metod och minne: Etnologiska tolkningar och rekonstruktioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Clifford, James, 2002 (1988). *The Predicament of Culture: Twentieth-century Ethnography, Literature, and Art*. Harvard: Harvard University Press.
- Denzin, N.K., 1997. *Interpretive Ethnography: Ethnographic Practices for the 21st Century*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Fenske, Mikaela, 2007. ”Micro, macro, agency: Historical ethnography as cultural anthropology practice”, i *Journal of Folklore Research*. Volume 44, nr 1.
- Geertz, Clifford, 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays by Clifford Geertz*. New York: Basic books.
- Ginzburg, Carlo, 1988. ”Ledtrådar: Essäer om konst, förbjuden kunskap och dold historia”, i *Häftena för kritiska studier*.
- Lennartsson, Rebecka, 2010. ”Etnografiska utfärder i 1700-talets Stockholm: Etnologi, historia och metod”, i *Kulturella Perspektiv* 3:2010.
- Lennartsson, Rebecka, 2011. ”Notes on ‘not being there’. Ethnographic excursions in 18th century Stockholm”, i *Ethnologia Europea* 2011.
- Lennartsson, Rebecka, 2012. ”Notes on not being there”, i *Ethnologia Europea* 4:2012.
- Lüdke, A. (red.), 1995. *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton: Princeton University Press.
- Lövkrona, Inger, 1999. *Annika Larsdotter, barnamörderska: Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund: Historiska media.
- Marcus, G. & Clifford, J., 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Mills, C.W., 1959. *The Sociological Imagination*. London: Oxford University Press.
- Ortner, Sherry B. et al (eds.), 1999. *The Fate of “Culture”: Geertz and Beyond*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.
- Queneaus, Raymond, (1947) 2005. *Stilövningar*. Lund: Bakhäll.
- Ricoeur, Paul, 2005. *Minne, historia, glömska*. Göteborg: Daidalos.
- Willis, Paul, 2000. *The Ethnographic Imagination*. Oxford: Polity Press.

REFERENSER

Axel, Brian Keith, 2002. *From the Margins: Historical Anthropology and Its Futures*. Durham: Duke University Press.

SUMMARY

Archival Ethnography

or

Reflections on a Lost Note

(*Arkivetnografi*

eller

Reflektioner över en tappad biljett)

Ethnologists are schooled in ethnographic thinking and ethnographic methods. Experience has always been an effective guarantee of ethnographic authority. The characteristics of ethnography, however, are no different for an ethnologist working with historical material. In my experience working methods are often similar too, not least because the method, regardless of field, is based from beginning to end on text in its widest sense, which requires writing in all its various forms.

In this article, a lost note, used as evidence in a trial, functions as a starting point for discussing the role of the written word when an ethnologist looks at historical material in order to conduct ethnography in the past. The note is a short extract from the court records concerning a trial against the notorious procuress L. von Plat in 18th cen-

tury Stockholm. The story is part of my research project that looks at the trade in sexual services in 18th-century Stockholm. Trying to become familiar with the cultural pixels of the period has proved challenging. Despite possessing a detailed material that in many ways approaches the individuals themselves, during the course of my work I have sometimes felt the frustration of never really managing to rise above street level. I continually risk losing myself in the material, going astray in the lanes. The ability of the small-scale perspective to identify flaws, contradictions and cultural diversities is, in my opinion, one of the main advantages of the ethnographic method of attack. Yet to find explanations to questions that arise, a wider context is needed. The aim of the project stretches beyond narrating a number of events and fates from a lost reality. It extends to trying to formulate theories to explain how marginalization processes act and endure over time.

Keywords: ethnography of the past, 18th century Stockholm, prostitution, writing, context.

Rebecka Lennartsson, Associate Professor in Ethnology, Head of Stockholmia – Research and Publishing, Stockholm City Museum.

Medhårs och mothårs

Etnologisk forskning i relation till intern historieskrivning

ALF ARVIDSSON är professor i etnologi vid institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet. Hans forskning är främst inriktad mot musik och folkligt berättande. År 2011 utkom Jazzens väg inom svenskt musikliv.

för etnologer som ägnar sig åt kulturhistorisk forskning är det inte ovanligt att det redan finns en etablerad historieuppfattning inom det aktuella området att förhålla sig till. Detta blir särskilt tydligt när den upprätthålls inom ett nutida nätverk av intresserade

och utövare, mer eller mindre formellt organiserade. Den kan komma i form av upphovsberättelser och anekdoter om milstolpar och mästare, i självpresentationer på nätet och i intervjuer. Den kan färga artiklar i tidningar och tidskrifter, särskilt i snävare fackpress. Det kan finnas historik i bokform som skrivits med någon form av inifrånperspektiv. En sådan "intern historieskrivning" är en tillgång genom att den erbjuder en startpunkt för forskaren i form av ett material att utgå ifrån i problemformulering och bakgrundsteckning, och en etablerad inifrånkunskap att ta till sig för att ha som "delad kunskap" i kontakt med intervjupersoner. Samtidigt kan en etablerad historieuppfattning dölja mer än den förevisar, till exempel genom att företrädesvis bekräfta nutida definitioner, maktrelationer, inkluderingar och exkluderingar.

Jag kommer att diskutera dessa frågor utifrån ett historiskt inriktat projekt om svensk jazz. Jazzen blir här ett exempel på ett fenomen som både kan karaktäriseras som marginaliserat och i underläge i en större samhällskontext, samtidigt som det innehåller sina egna maktstrukturer vilka förutsätter en viss typ av historieskrivning.

I början av 1980-talet hade jag upptäckt att svensk jazzhistoria blivit inte bara erkänt som område för vetenskapligt intresse, det hade också institutionaliserats genom inrättande av en särskild arkivarietjänst vid Svenskt

Visarkiv. Genom att jag hade tidigare kontakter med arkivet fick jag möjlighet att i liten skala göra viss dokumentation om jazz i Umeå, och fortsatte att odla detta intresse parallellt med doktorandstudier och fortsatt forskarkarriär. 2002 gav jag ut en Bourdieu-inspirerad studie med utgångspunkt från mitt lokala material. Efter uppmuntran att fortsätta inom forskningsfältet startade jag 2006 ett projekt¹ med syfte att belysa processen där jazzen förändrade status från populärkultur till etablerad högkultur, vilket resulterade i boken *Jazzens väg inom svenskt musikliv: Strategier för självständighet och erkännande 1930–1975* (2011). I arbetet har jag gått igenom en stor del av Svenskt Visarkivs jazzsamlingar, vilket är underlaget för denna artikel.

Samlingarna innehåller material som både bekräftar och ifrågasätter den etablerade historieskrivningen på området. De har till stor del tillkommit i samverkan mellan forskare och jazzmusiker, och samlingen/avdelningen är i sig en del i institutionaliseringen av jazzen som självständig musikform. Detta återverkar på vilka forskningsfrågor som är möjliga att ställa, och hur deras relevans uppfattas.

Sociologen och folkloristen Gary Alan Fine har uppmärksammat det gemensamma minnesarbetets betydelse för att hålla samman avgränsade subkulturer (Fine 2013). Hans exempel är schackspel, där möjligheterna att både vara aktiv som spelare och att uppskatta andras spel och delta i en intern kommunikation förutsätter kännedom om olika modeller för att spela schackpartier, deras historia och om olika spelare nu och i historien. Han använder begreppen *tiny public* för att beteckna en avgränsad publik som för ett kollektivt samtal, där en ömsesidig förväntan om kännedom om gemensamma

minnen ger individen inkludering i gruppen, och *sticky culture* för att beteckna innehållet i minnena. Med *sticky* menar han att kunskaper som en gång förvärvats, och det erkännande av att individen behärskar de kunskaper och minnen som definierar gruppen, är beständiga; kulturen är en del av en identitet som individen inte kan avsäga sig utan vidare. Den klibbar fast. Fine exemplifierar också med jazzmusikens "standardlåtar" som utgör en del av det kollektiva minne som krävs för att bli accepterad bland jazzmusiker.² I projektet studerar jag en vidare krets av jazzmusiker och jazzentusiaster, där både standardlåtar, musiker, inspelningar och konsertlokaler nu och historiskt utgör det tänkta gemensamma.

Min ingång till svensk jazzhistoria har varit att se jazz som en strukturerande princip i svenskt musikliv. Det innebär att se på beteckningen "jazz" som något som skapar och kanaliserar uppmärksamhet – men också att avtäcka hur i samhället förekommande musikaliska strukturer, stilistiska drag, socialt kapital hos musiker med mera utan att nödvändigtvis benämnas "jazz" ändå blir mer begripliga när deras relation till jazztraditionen kan uppdragas.

BYGGANDET AV EN SVENSK JAZZHISTORIA

Den dominerande traditionen i jazzhistorisk forskning har varit den jazzinterna, med fokus på mästarna, innovatörerna, entreprenörerna, makthavarna. Detta är en kunskapsproduktion som vuxit fram ur behovet hos specialiserade lyssnare, kritiker och utövande musiker att vara förankrade i den musikaliska traditionen. Ett viktigt syfte har varit att särskilja sig mot

nöjespress och musikbransch koncentrerade på samtida kortsiktig uppmärksamhet utan djupare förståelse av sociala och historiska kontexter.³ Vidare har detta varit del av den interna kanoniseringsprocessen där musikers och inspelningars funktion som förebilder har bekräftats eller omförhandlats.⁴

Idén om en svensk jazzhistoria finns etablerad sedan slutet av 1930-talet då de första artiklarna där ”pionjärerna” uppmärksammas kommer i svenska jazztidskrifter. Redan här är några frågor viktiga: Vilka var först? Hur introducerades det som idag kallas jazz? Historien finns därefter närvarande kontinuerligt, främst genom en snabb omsättning av nya stilar som kontinuerligt omdefinierar vad som är aktuellt och vad som blivit förlegat, och mindre notiser om tidigare kända musiker som övergår till annan verksamhet. Vid mitten av 1960-talet började ett mer uttalat intresse för svensk jazzhistoria att växa fram inom jazzens subkultur, vilket jag tolkar som ett tecken på att jazzen skapat flera generationer musiker och lyssnare, och där de tidigare generationerna inte längre identifierades som jazzens samtida ledande skikt utan tvärtom tillskrevs en större betydelse ”i historien”. Att det samtidigt inträtt en publikkris för den samtida jazzen gav också utrymme för äldre jazzlyssnare att hävda sina generationers stilar som viktiga. (En teknologisk orsak fanns också i att övergången från 78-varvsskivor till LP skapade möjligheten för skivbolagen att sälja samma inspelningar en gång till, för samma lyssnare med nya skivspelare, och då i en historiserande förpackning.)

De samlingar som finns vid SVA härstammar från det medvetna arbete att dokumentera svensk jazzhistoria som startade under 1970-talet. Väl att märka, ini-

tiativtagare var jazzentusiaster som formulerade uppgiften; att etablera svensk jazzhistoria som akademisk uppgift kom därefter.

Samlingarna består av flera olika materialkategorier: skivor och andra musikinspelningar, foton, jazztidskrifter, originalarrangemang från olika orkestrar, tryckta noter samt vad jag här kommer att diskutera, inspelade intervjuer.⁵

Många av intervjuerna har tillkommit genom att arkivarier och/eller entusiaster genomfört dem med direkt syfte att bygga upp arkivets samlingar, men det finns också intervjuer med grund i delvis andra agendor. Några har tillkommit för att vara råmaterial för radioprogram, där de fungerat som tillbakablickande personporträtt – vilket avspeglas i att intervjuer kan innehålla påannonser av skivor: ”Ska vi ta och lyssna på...” – vilket inte refererar till intervjusituationen utan sagts för att underlätta redigering till radioprogram där musiken klippts in senare.⁶ Andra intervjuer har gjorts med den dubbla intentionen att skapa underlag för artiklar i tidskriften *Orkesterjournalen* och samtidigt bli arkivdokumentation. Här kan man höra kommentarer om vad som ska tas med och inte tas med i artikeln. I denna funktion finns då den journalistiska bedömningen av vilka musiker som är intressanta att presentera på ett helsidesuppslag, och vilka delar av musikerns verksamhet som varit intressanta.

Det finns också vissa genrekonventioner i jazztidskrifterna som återkommer i arkivintervjuerna: det livshistoriska anslaget, först och främst fokuserat på musicerandet: upptäckten av jazz, de första stegen i en läroprocess, viktiga anhalter i karriären; vidare utläggningar om den egna jazzfilosofin, kommentarer till jazzens nuvarande situation, nuvarande verk-

samhet och planer. Med eller utan intentioner om publicering så finns denna konvention för vad en intervju med jazzmusiker ska vara aktuell i intervjusituationen.

Dimensionerna yrkesliv och familjeliv, vanliga ledstänger i livshistoriska intervjuer, är inte självklart närvarande. Yrkesliv berörs främst som en fråga om att vara professionell musiker eller inte, ibland också som ett lidandetema i berättelser om "svåra tider", kompromissande med kommersiella villkor, eller försök att hitta en bra balans mellan annan form för försörjning och musicerande. En annan dimension som inte är särskilt närvarande i materialet är faktiskt diskussioner av musicerande och estetiska normer och preferenser – vilket möjligen kan förklaras med att sådana frågor är svåra att besvara i ett återblickande samtal, men också med att för både intervjuare och intervjuad förutsätts den intervjuades musik vara välkänd och självklar, utan behov av förklaringar.

Dokumentationen har alltså gått hand i hand med en framväxande historieskrivning som både haft som syfte att skapa en kanoniserad framställning av (enligt jazz-interna konventioner) viktiga personer, epoker, inspelningar, och att förankra svensk jazz historia i större sociala och historiska kontexter – vilket avspeglar samtida generella trender inom kulturhistoria och kultursociologi.

Återkommande frågeställningar har därför varit: individbiografier, miljöhistorik (särskilt Nalen i Stockholm), ungdomskultur, jazz och rasdiskurser (främst aktualiserat som trettiotalsfenomen), och olika aspekter av svensk periferi som introduktion av nya stilar som blivit aktuella inom amerikansk jazz, och framväxten av jazz med inslag av svensk folkmusik.

ATT SKAPA EN VÄRLD I INTERVJUER

Jag vill använda mig av det perspektiv som Katherine Galloway Young använder i sin bok *Taleworlds and Storyrealms* (1987). Tillämpningen haltar något; Young analyserar performans av tydliga berättelser inom ramen för sociala situationer (till exempel intervjuer). I de intervjuer jag analyserar är det snarare intervjun som helhet som är utgångstext.

Young har tre nivåer. *Taleworld* är den värld som beskrivs i berättelsen och de handlingar och aktörer som blir synliga därigenom. I en personlig erfarenhetsberättelse kan berättaren finnas med som en av aktörerna. I *storyrealm* finns berättarrollen med sina kommentarer om berättelsen och annan metakommunikation till lyssnaren. Här har berättaren auktoritet gentemot lyssnaren genom att vara den som för ordet och behärskar berättelsen. Slutligen är den tredje nivån *conversational realm*, samtalskontexten där de två kontrahenterna samtalar på ett mer jämlikt sätt; här finns det tematiska sammanhang som motiverar ena parten att berätta en berättelse, och här finns det mottagande och den utvärdering som sker – förväntat från berättaren är att framförandet ska få lyssnaren att erkänna berättelsens poäng och instämna i berättarens åsikter, men det kanske blir fallet först efter diskussion och argumentation, eller så har berättelsen bidragit till att tydliggöra åsiktsskillnader mellan samtalsparterna. Som en fjärde nivå vill jag tillägga de sociala omständigheter som möjliggjort att mötet mellan parterna faktiskt ägt rum.

I de jazzhistoriska intervjuerna kan vi då på den första nivån, *taleworld*, hitta representationer av flera olika världar, oftast

kronologiskt ordnade och definierade: förutom barndomens miljöer som hör till livsberättelsens struktur så blir det bilder av, eller bidrag till bilder av "jazzen på 50-talet", "jazzen på 60-talet" och så vidare, eller särskilda miljöer som Nalen och andra spelställen främst i Stockholm, eller av olika orkestrar som intervjupersonen deltagit i. Gränsen till nivån storyrealm är flytande och ofta svår att urskilja eftersom den berättelse som skapas inte är definitiv och förutbestämd. Framställningen av vad som hände och vad som var viktigt på 1950-talet blir genomsvrad av intervjupersonens och intervjuarens reflektioner och repliker om vilka aktörer, händelser och miljöer som ska finnas med och vilken betydelse de ska tillskrivas. Den tredje nivån som utgår från nuet i intervjusituationen är också omedelbart närvarande – eftersom intervjun utgår ifrån en kontext av att dokumentera och skriva svensk jazzhistoria blir bedömningen av vad och vem som nämns beroende av detta perspektiv. Vad i femtiotalet är viktigt nu, vad är värt att komma ihåg? Spänning mellan olika nivåer kan uttryckas till exempel i repliker om individer eller musikstilar som kontrasterar "då" och "nu". Mer entydigt i nuet är intervjuartier där intervjupersonens nuvarande verksamhet tas upp, vilket då blir en möjlighet för självpresentation som ofta får karaktären av att visa upp att individen fortfarande är en aktiv jazzmusiker, och intervjuartier där jazzens situation mer generellt i nuet diskuteras. På den övergripande nivån har vi slutligen de frågor som sällan berörs i intervjun som sådan, nämligen intentionerna bakom intervjun, vem som har uppdraget att intervjua, och vem som blivit utvald för intervju och varför.

En relativt oproblematiserad beskrivning av intervjusamlingen skulle kunna

vara något i stil med: I syfte att samla fakta som är relevanta för skrivandet av och förståelse för svensk jazzhistoria har olika personer, insatta i och engagerade för ämnet, till stor del på frivillig basis genomfört intervjuer med företrädesvis musiker som har mycket av egna erfarenheter från centrala positioner. Genom intervjuerna förmedlas fakta och ges tolkningar och kommentarer till jazz då och nu.

En mer kritisk läsning "mothårs" skulle istället kunna vara: Genom ömsesidigt erkännande av varandras kompetens och införståddhet samarbetar intervjuare och intervjuad i att reproducera och formulera idéer om jazzens konstnärliga självständighet och höga värde, dess betydelse i svenskt samhällsliv, om personer, händelser och miljöer som varit särskilt viktiga för jazz i Sverige, och gör markeringar om stilar, aktörer, attityder och musikaliska inriktningar som bör avgränsas från jazzen eller haft negativ inverkan på jazzens utveckling och existensvillkor.

I en problematiserande läsning är alltså intervjuerna en förhandling där intervjupersonens identitet som jazzmusiker, och i förlängningen också vad som utmärker en jazzmusiker, motiveras och bestäms.

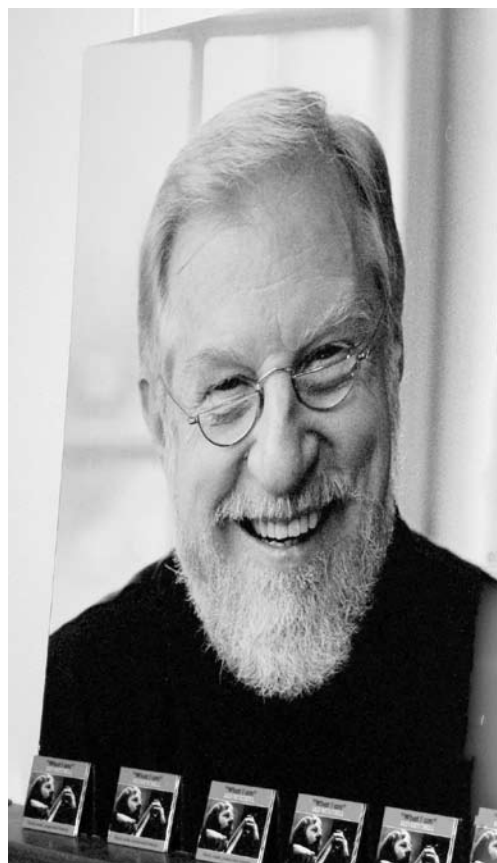
Vad är då en jazzmusiker? Det är värt att reflektera över denna kategorisering. Den har både den kollektiva dimensionen av att vara en social roll, musiker, samtidigt som bestämningen "Jazz" skapar en subkategori som enligt sina egna diskurser både handlar om att bli utvald av och invald i ett kollektiv, att identifiera sig med den kollektiva beteckningen, och att samtidigt ha en individuell särprägel för att leva upp till förväntningarna på jazzmusikeridentiteten. Att granska urvalet av intervjuade blir därför ett sätt att se vilka principer som skapar inkludering och exkludering av individer, och med dem de

kategoriseringar och egenskaper de står för och förknippas med.

NATIONALITET, KÖN OCH GENREGRÄNSER

Vilka har då blivit intervjuade? En överväldigande majoritet är svenskar. Det kan låta banalt eftersom syftet är att undersöka ”svensk jazzhistoria”, men jazz är nu faktiskt inte ett fenomen som utan vidare bekräftar och reproducerar det svenska samhällets sociala och kulturella mönster. Tvärtom, den är ett område där en mängd kulturella teman, inte minst frågor om nationalitet och ras, har synliggjort och bearbetats.⁷ Inom jazz och andra musikformer har icke-svensk nationalitet kunnat vara en resurs. Många amerikanska musiker har gjort längre eller kortare insatser i jazz i Sverige (det finns t.ex. flera samlingsalbum under titeln ”Americans in Sweden”), och även från Norge, Polen, Turkiet och Västafrika har det kommit större antal musiker som intagit framträdande positioner.⁸ Men är de delaktiga i ett svenskt skeende eller enbart tillfälliga gäster? Den amerikanske basisten Red Mitchell som var bosatt och verksam i Sverige 1968–1992 fångade något av tematiken i en intervjubok med amerikanska exiljazzmusiker: ”For people who think categorically, I don’t fit. Most promoters and club owners think either in terms of a foreign star coming in or a local guy, so I get left out of a lot of things [...] Local guys, they thought Swedes; traveling guys, Americans. I was not a visiting star and I was not Swedish.” (Moody 1993:140f).

Mitchells uttalande ska också ses i ljuset av att amerikaner alltid givits en särställning inom jazz i Sverige. Men deras

Vid sidan av det målmedvetna historiebyggandet genom intervjuer är återutgivning av äldre inspelningar en mekanism som tillskriver musiker utrymme i historiemedvetande. 22 år efter sin död uppmärksammades basisten Red Mitchell när ett album återutgavs på CD, här ett skyltningsarrangemang vid kvällsseminarium 6 maj 2014.

position i svensk jazz blir problematisk genom att de inte är ”local guys”.⁹

Iögonfallande är den minimala kvinnliga närvaron, både räknat i antalet intervjuer och i personer nämnda i intervjuerna. En första förklaring som också dyker upp i intervjuerna är då att det här handlar om ett fält som dominerats av män, och att det följaktligen är män som har något att berätta. Förutom de allmänna referenserna till att manlig dominans var

ett generellt mönster i samhället fram till 1960-talet finns också den särskilda mekanism som handlar om jazzens kvaliteter, och som handlar om att bli utvald av kollegor och expertpublik. Det har varit för få kvinnor som tillerkänts den kvalitetsnivå som krävts för att bli accepterade.

I mitt analysarbete har jag försökt att gå några steg längre och ställa frågor som avnaturaliserar denna ordning. Har kvinnor varit verksamma inom svensk jazz före 1970-talet?¹⁰ Har de givits något särskilt utrymme, har det funnits någon nisch för dem? Hur har de tagits emot, med uppmuntran eller negativa sanktioner?

Intervjumaterialet har inte kunnat ge svar. Däremot har jag använt mig av de samtida jazztidskrifterna och kunnat konstatera att genom Alice Babs genombrott 1940 skapades ett utrymme inom jazzen för unga sångerskor. En mängd tävlingar ordnades som innebar möjlighet för unga kvinnor att bli sedda och flera inledde också karriärer som vokalist i dansorkestrar, den då normala formen för organiserad jazzmusik, och/eller som sångsolister. Efter andra världskriget marginaliserades dock vokalisterna i och med att den innovativa och aktuella jazzen främst definierades som en instrumental musik. Många dansorkestrar markerade att vokalist var en eftergift för arbetsgivarnas förväntningar på att de skulle presentera aktuell populärmusik, och gav vokalisten minimalt utrymme eller slutade ha vokalist – alltså, den roll som var mest lättillgänglig för kvinnor marginaliserades och blev då inte del av den självklara jazzstruktur som levt vidare genom historien.

För de kvinnor som spelade instrument och som lyckades lära sig tillräckligt mycket för att bli accepterade musikaliskt fanns en mängd språkliga strategier och

konventioner som marginaliserade dem i det offentliga samtalet, vid sidan av de individuella erfarenheterna av att bli motarbetade. Resultatet blev att de få som deltog i femtio- och sextioalets jazzmusik också lämnade den efter relativt kort tid eller fortsatte i undanskymda positioner, båda faktorer som bidrar till att de inte är självklara i en svensk jazzhistoria.

Här finns alltså kriterier som att vara långvarigt verksam, att tillhöra de ledande och offentligt uppmärksammade, att ha varit del av introduktioner av nya stilar som kriterier för att bli intervjuade. Om inte kvinnor kvalificerade sig för dessa centrala positioner, var fanns de då? Ett vidgat perspektiv till att också innefatta jazzens publik som viktig i forsknings-sammanhanget skulle öppna för att frågor om hur jazzmusikern och jazzen konstrueras socialt skulle kunna besvaras.

Mansdominansen är också avhängig att det till cirka 90–95 procent är musiker som blivit intervjuade. De få som intervjuats i andra roller är ljudtekniker, skivproducenter, skribenter, något enstaka fall hustrun till en bortgångna musiker. Noteras kan att den interna arbetsdelningen och statusfördelningen i standardjazzgruppen går igen: trumslagare och särskilt basister är underrepresenterade.

Musikerna kan grupperas i två huvudkategorier. De som är/varit etablerade som "stjärnor", och de som spelat med stjärnorna. Vem som är "stjärna" avspeglas i historiskt material: de har fått egna artiklar i jazztidskrifter och fått göra skivor i eget namn och nämns i historiker, men det finns också tendenser i intervjuerna där "stjärnorna" huvudsakligen berättar om den egna karriären och hela tiden är huvudperson, medan andra också får berättas om mer framstående musiker de spelat med, och då får berättarrollen som

ögonvittnen till jazzhistorien mer än att vara huvudaktörer i den.

Frågan om kvinnors frånvaro aktualiserar också betydelsen av distinktion gentemot populärmusik som en viktig strategi för jazzens självständighet och hävdande av konstmusikalisk status ("kulturellt kapital"). Det är de konstnärliga ambitionerna, och deras avskiljande från kommersiella sammanhang, som varit viktiga i hävdandet av en meningsfull identitet som jazzmusiker. Men samtidigt finns jazzen närvarande i stor del av 1900-talets populärmusik – även efter 1960 då jazzmusiken definitivt sägs övergått till att vara konstmusik. 1960-talets populärmusik bygger till stor del på musikaliska grundstrukturer som jazzen etablerat, och jazzmusiker med sina kompetenser var till stor del med i detta skapande.

Inte minst finns jazzen närvarande i rockmusiken – genom en delvis gemensam historieskrivning (blues) men framför allt genom att en "autentisk" rockmusik, i en kritisk relation till populärmusiken, övertog mycket av jazzens diskursiva inramning – konstnärskapet, orkesterformatet, vissa instrument och deras speltekniker, instrumentala improvisatoriska solon som viktig formprincip. Men även i svensktoppsmusik, revyer, musicals och gospel finns drag av jazzestetik och jazzkompetens (se Arvidsson 2014). När jazzen var definitivt etablerad som konstmusik och började få kulturpolitiskt stöd, i slutet av 1960-talet, började också ironiskt nog nya former av genomslag för jazz på populärkulturområdet. Begreppet "Happy Jazz" lanserades 1968 av nystartade restauranter och pubar och innebar en revitalisering av äldre jazzstilar, med uttalad skillnad gentemot samtida "konstnärlig" jazz. Under 1970-talet tillkom fusion som ny inriktning inom jazzen – med tydliga

rockinflenser och med stora kommersiella framgångar för exempelvis Mahavishnu Orchestra och Weather Report, som låg högt på svenska försäljningslistor. Här blir då frågan, är jazz ett så distinkt fenomen att det alltid kan stå i centrum för forskning? Är det kanske mer fruktbart att se det dels som en tendens inom populärmusik, och dels inom konstmusik? Samtidigt finns det sociala strukturer som upprätthåller en autonomi för jazz – jazzklubbornas och jazzmusikernas riksorganisationer vilka är etablerade motparter i den statliga kulturpolitiken, särskilda jazzmusikerutbildningar, tidskrifter, radioprogram och inte minst jazzmusiker och jazzentusiaster som hävdar jazzens självständighet.

I mitt ursprungliga projektupplägg ville jag undersöka hur jazzen förändrade status från populärmusik till konstmusik. I intervjuerna kunde jag hitta vissa brottstycken, antydningar och konkreta exempel, men de förekom sporadiskt allt efter intervjupersonens egna erfarenheter och intresse att ta upp just denna aspekt. Genom att problematisera intervjuerna som korpus och deras dominerande uppläggning har vissa tendenser blivit tydliga vad gäller jazzens sociala historia vad gäller inkludering och exkludering, och ett antal centrala värderingar, "sticky culture", i svenska jazzdiskurser har fått gestalt.

Att arbeta mothårs den jazzinterna historieskrivningen blir då att problematisera vad som definierats ut, hur det gått till, att ställa kontrafaktiska frågor om vad som kunnat hända om en annan diskurs blivit dominerande – och därifrån reflektera över om nya forskningsfrågor behöver ställas, om forskningsobjektet ska definieras på annorlunda sätt, och om tidigare dokumentationer behöver kompletteras eller göras om.

NOTER

- ¹ Jazzen och jazzmusikern: förändrade genresystem och roller i svenskt musikliv under 1900-talet. Finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, 2006–2008.
- ² Fine 2013 efter Faulkner & Becker 2009.
- ³ Förutom en mängd skrifter om enskilda artister eller om jazzens historia i avgränsade platser eller regioner är det främst Kjellberg 1985, Kjellberg 2009, Fornäs 2004 och Bruér 2007 som utgör huvudlitteraturen om svensk jazzhistoria, tillsammans med Jan Bruérs och Bengt Nyqvists skivserie Svensk Jazzhistoria (10 album med utförliga texthäften). Internationellt har sedan sekelskiftet kommit en serie studier inom ”new jazz studies”, det också Fornäs 2004 kan räknas.
- ⁴ Här står den svenska jazzen i relation till kanoniseringsprocesser inom amerikansk jazz, och jazz generellt, som de beskrivits av bland andra DeVaux 1991 och Whyton 2010. Motsvarande processer inom klassisk musik belyses av bland andra Citron 1993 och Pettersson 2004.
- ⁵ Vid arkivet finns cirka 80 intervjuer tillgängliga i utskrift och det är dem jag främst bygger på. Den förteckning över jazzsamlingarna som tar upp inspelningar innehåller även radio- och TV-program, så det är svårt att enkelt bedöma hur många intervjuer som gjorts totalt. En kvalificerad gissning är att det rör sig om en siffra mellan 400 och 800; tydligt är att det är en mindre del som är utskrivna. De intervjuer som faktiskt är utskrivna verkar representera helheten vad gäller ålder, kön, instrument, berömmelse; jag ser inte någon tydlig slagsida som skulle förändra mina resonemang.
- ⁶ Exempelvis intervju med Zilas Sjöblom som jag kunnat jämföra med färdigställt radioprogram.
- ⁷ Se Fornäs 2004 för diskussioner gällande 1920–1950; synen på jazz som ett fenomen som inte självklart bekräftar och håller samman samhället utan är arena för diskussioner finns också hos Moore 2007.
- ⁸ Det ingår också i arkivets samlingar en relativt stor mängd intervjuer med amerikanska musiker, men detta är gjort i New York av redaktören Claes Dahlgren under 1960- och 1970-talen för sändning i svensk radio – och innehållet är för närvarande inte tillgängligt i skriftlig form. Materialets existens bekräftar betydelsen av amerikanska musiker som förebilder.
- ⁹ Under 2014 har Svenskt Visarkivs jazzavdelning

och Gruppen för Svensk Jazzhistoria arrangerat seminarier om Red Mitchells och Don Cherrys verksamheter i Sverige, vilket visar på ökad medvetenhet om denna dimension.

- ¹⁰ Kapitel 3 i min bok ägnas denna fråga.

LITTERATUR

- Arvidsson, Alf, 2002. *Från dansmusik till konstnärligt uttryck: Framväxten av ett jazzmusikalliskt fält i Umeå 1920–1960*. Umeå: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.
- Arvidsson, Alf, 2011. *Jazzens väg inom svenskt musikliv: Strategier för självständighet och erkännande 1930–1975*. Möklinta: Gidlunds.
- Arvidsson, Alf, 2014. “Jazz, popular music, and gender; the case of Lill Lindfors”, i Arvidsson, A. (ed.), *Jazz, Gender, Authenticity: Proceedings of the 10th Nordic Jazz Research Conference, Stockholm August 30–31 2012*. Stockholm: Statens Musikverk/Svenskt Visarkiv.
- Bruér, Jan, 2007. *Guldår och krisår: Svensk jazz under 1950- och 60-talen*. Stockholm: Svenskt Visarkiv. (Diss.)
- Citron, Marcia J., 1993. *Gender and the Musical Canon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DeVaux, Scott, 1991. “Constructing the jazz tradition: Jazz historiography”, i *Black American Literature Forum*, 25 (3), pp. 525–560. Reprinted in O’Meally, Robert G. (ed.): *The Jazz Cadence of American Culture*. New York: Columbia University Press, 1998, pp. 483–512.
- Fine, Gary Alan, 2013. “Sticky cultures: Memory publics and communal pasts in competitive chess”, i *Cultural Sociology* 7(4), pp. 395–414.
- Faulkner, Robert R. & Howard S. Becker, 2009. *Do You Know...? The Jazz Repertoire in Action*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fornäs, Johan, 2004. *Moderna människor: Folkhemmet och jazz*. Stockholm: Norstedts.
- Kjellberg, Erik, 1985. *Svensk jazzhistoria*. Stockholm: Norstedts.
- Kjellberg, Erik, 2009. *Jan Johansson – tiden och musiken*. Hedemora: Gidlunds.
- Moody, Bill, 1993. *The Jazz Exiles: American Musicians Abroad*. Reno: University of Nevada Press.
- Moore, Hilary, 2007. *Inside British Jazz: Crossing Borders of Race, Nation and Class*. Aldershot: Ashgate.

- Pettersson, Tobias, 2004. *De bildade männens Beethoven: Musikhistorisk kunskap och social förmering i Sverige mellan 1850 och 1940*. Göteborg: Göteborgs universitet, institutionen för musikkvetenskap.
- Whyton, Tony, 2010. *Jazz Icons: Heroes, Myths and the Jazz Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, Katharine Galloway, 1987. *Taleworlds and Storyrealms: The Phenomenology of Narrative*. Dordrecht/Boston/ Lancaster: Martinus Nijhoff Publishers.

SUMMARY

*With and Against the Grain:
Ethnological Research and Emic History
(Medbårs och mothårs
Etnologisk forskning i relation till
intern historieskrivning)*

When doing cultural history research, the researcher can come across already established opinions of what the history is in a field. Aitologies, lists of heroes and masters, turning point anecdotes and written histories are present as more or less taken for granted within a community. This is a convenient starting-point and background material for a researcher, but can also hide more than it shows by confirming contemporary definitions, power relations, inclusions and exclusions. As an

example, I analyse tendencies within Swedish Jazz History by going through interviews made at the Centre for Swedish Folk Music and Jazz Research. A conventional attitude would be to accept the collection as fairly representative: the most important musicians have been interviewed and there is a good sample across different decades. However, in a reading “against the grain” by the use of Katharine Galloway Young’s concepts of Taleworld, storyrealm and interview situation, the interviews stand forward as negotiations of what jazz styles, what musicians and what qualities should be included in the Swedish jazz field and what is to be left out. In this case, foreign born musicians and women musicians are marginalized in Swedish jazz history, as well as styles that can seem to be too commercial. The musicians chosen are either stars, or witnesses to the stars. Working against the grain of the emic Swedish Jazz history is to problematize what has been outdefined and how, to ask counterfactual questions on what could have happened if other discourses had dominated, and reflect on new questions to ask, new definitions of the research object, and the need for new and/or revised documentation.

Keywords: Swedish jazz history, emic history, taleworlds, storyrealms, sticky culture.

Alf Arvidsson, Professor in Ethnology, Department of Culture and Media Studies, Umeå University, Umeå, Sweden.

Etnologiska möjligheter

Om rörlighet mellan historia och samtid

HELENA HÖRNFELDT är fil.dr i etnologi och verksam som forskare och studierektor vid institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap vid Stockholms universitet. Hon har tidigare forskat om hur synen på normalitet och barns utveckling har formulerats och diskuterats under 1900-talet. Hennes senaste utgivna publikation är som en av fyra redaktörer för antologin *Ras och vithet i det samtida Sverige* (2012). För närvarande forskar hon i projektet "Rädslor i rörelse". Om barns rädslor som kulturell och historisk praktik. Projektet finansieras av Forte.

På frågan om vad som skiljer etnologi från socialantropologi brukar nog många etnologer, förutom att hänvisa till respektive ämnes skilda historiska rötter, svara att etnologi till skillnad från socialantropologi inkluderar tid som analytisk dimension och därigenom har ett intresse för historiska processer. Men till skillnad från historieämnet är etnologin även samtidsorienterad.¹ I dag är emellertid dessa skillnader inte alls särskilt uppenbara. Historikerna har blivit alltmer intresserade av samtiden och historiskt intresserade antropologer bedriver sedan länge så kallad "historisk antropologi". Etnologins position som ett ämne i skärningspunkten mellan historie- och kulturvetenskap är på så sätt inte längre unik. Inte heller de rumsliga avgränsningarna mellan ämnena följer samma logik som tidigare. Antropologer forskar "hemmavid" samtidigt som allt fler etnologer intresserar sig för transnationella processer och effekter av globalisering. Även metodologiskt har likheterna mellan olika discipliner ökat. Många historiker, sociologer, kulturgeografer och kommersiella aktörer använder idag traditionellt etnologiska metoder som samtalsintervjuer och deltagande observationer och allt fler etnologer studerar offentliga handlingar, internet- och mediematerial. Till detta kan också läggas en tilltagande teoretisk likformighet över ämnesgränserna inom humaniora och samhällsvetenskap, där alla tycks lockas att läsa och inspireras av samma teoretiska stoff.

Under det senaste decenniet har etnologin, kanske på grund av de ovan beskrivna ämnesförskjutningarna, i likhet med många andra humanistiska ämnen ägnat sig åt ett slags ängslig självbespeglning (Forser & Karlsruhn

2013). På konferenser, i tidskrifter och på seminarier har frågor som: Var befinner sig etnologin idag och hur ska etnologin överleva den hårdnande konkurrensen från andra ämnen, kraven på tvärvetenskapligt samarbete och de ökande kraven på nytta och funktion, stötts och blötts till leda för vissa (RIG, nr 1 2009). Som en strategi för överlevnad lyfts emellertid ofta etnologins metoder fram som unika och löftesrika om än något förstelnade i sin karaktär (jfr Willim 2009). Men om nu våra etnografiska metoder idag både har anammats av andra discipliner och kommersialiserats, vad kvarstår då som etnologins unika bidrag till kulturforskningen?

ETT ÄMNE I FÖRÄNDRING

Under 1960-talet började flera av de unga folklivsforskarna vid Institutet för folklivsforskning i Stockholm, inspirerade av Börje Hansens samhällsvetenskapligt orienterade forskning, vända sig bort från de tidigare dominerande historiska undersökningarna med sin upptagenhet av det materiella och istället söka sig mot samtiden och nya perspektiv på samhälle, kultur och förändring. Under 1990-talet drev inspiration från postmoderna tankegångar etnologin mot alltmer synkrona perspektiv där samtiden analyserades som fristående från historiska processer. Denna samtidsinriktade forskning kan fortfarande på 2010-talet sägas dominera etnologi-ämnet.² Etnologin har sedan 1960-talet, då samtiden alltså kom att bli alltmer intressant för etnologer således befunnit sig någonstans *mellan* samtid och kulturhistoria (Svensson 2002, jfr Gustafsson Reinius 2009, Lennartsson 2009). När jag själv var student i etnologi på 1990-talet i

Stockholm tycktes *mellan* samtid och historia enbart innebära ett förenande led mellan två ytterligheter; samtid eller historia. 1960-talets omorientering av ämnet, från kulturhistoriska undersökningar och sökandet efter hur det verkligen var, till kulturanalys och senare konstruktivism innebar att varken renodlade historiska undersökningar eller Börje Hansens idéer om en "historisk komparativ samhällsetnologi" stod särskilt högt i kurs, i alla fall inte i Stockholm (Löfgren 1993: 253).

Om etnologin från 1960-talet och framåt distanserade sig och tog spjörn mot den tidigare kulturhistoriskt inriktade folklivsforskningen går det idag att skönja ett tilltagande intresse för kulturhistoria bland studenter, doktorander och forskare. Kulturhistoriska perspektiv är kanske på väg att lämna sin vetenskapliga marginal på villkoret att det reflexiva tänkande som etnologen tar med sig i mötet med ett nutida material, även bör gälla kulturhistoriskt material.³ Skillnaderna mellan den äldre och den nutida kulturhistoriska etnologin är dels en annan syn på kultur, dels medvetenheten om att även den historiskt forskande etnologen skapar både sin empiri och den historiska berättelsen. Men det är inte enbart i synen på källornas värde och tillförlitlighet samt forskarens position som skillnaden ligger. Birgitta Svensson skriver att: "Medan den 'gamla' kulturhistorien producerade epoker, kategorier och spridningsvägar, har den 'nya' snarast förhållit sig till historien som process och undersökt de djupast ligande värdemönstren" (Svensson 2012: 38). På så vis har den "nya kulturhistorien" genererat riktningar som mentalitetshistoria, kroppens historia, minnets historia och känslornas historia (jfr Burke 2007, Ekström 2008). Den "nya kulturhistorien"

har inte bara flyttat fokus från avgränsade tidsperioder och rum till processer, den har också skapat nya förutsättningar för att förstå relationen mellan samtid och förflutenhet (jfr Svensson 2012).

Visst går det att hävda att det nya i ”den nya kulturhistorien” trots allt inte är så nytt. Att tänka på minne som en levande social tradition som utspelar sig i nuet var något som Albert Eskeröd skrev om redan 1947 (Eskeröd 1947:76). Att bedriva etnologisk historisk forskning där kunskapsmålet har varit de djupast liggande värdemönstren har varit utmärkande för flera etnologiska klassiker (se t.ex. Ehn & Löfgren 1979). Studier som kombinerar nutidsundersökning med historisk analys har däremot levt en något undanskymd tillvaro de senaste decennierna. En förklaring är kanske svårigheten att kunna omfamna mängden av material och på så sätt riskera djupet i analysen. En annan förklaring skulle kunna vara dilemmat att göra det förflutna rättvisa i lika stor utsträckning som den egna samtiden.

Hur kulturhistorikern än går tillväga finns bara fragment av historien att tillgå medan samtidsetnologen själv lever i den tid som ska beskrivas. Medveten om dessa metodologiska svårigheter vill jag ändå diskutera de kunskapsteoretiska möjligheter som positionen mellan nutid och historia kan erbjuda etnologin. Enkelt formulerat kan mitt resonemang sammanfattas med frågeställningarna: Vilken typ av kunskap tillför ett historiskt material till nutidsundersökningen och vad vinner analyser av historiska processer på att inkludera nutiden? Måste det ena motivera det andra eller kan själva mellanpositionen ha ett eget värde? Jag vill i artikeln argumentera för kunskapsvärdet av att synliggöra de processer som skapar varaktighet och känslor av (kulturell) till-

hörighet i människors liv utan att förringa betydelsen av förändring på både en individuell och strukturell nivå.

ATT TÄNKA MED HISTORIEN

I min egen forskning om kollektiva räds-lor är kombinationen av nutidsundersökning och fältarbete i det förflutna central. Genom att kombinera en bred nutidsanalys med analyser av arkivmaterial skapas möjligheter att säga något om de intertextuella sammanhang som nutida räds-lor hämtar sin kraft och auktoritet ur, det vill säga en slags kulturell matris för räds-lor. I studien används intertextualitet som en metodologisk ansats för att analysera hur informanternas utsagor om rädsla inte kan förstås som fristående från varken tidigare eller nutida kulturella manuskript om rädsla. Utsagorna och berättelserna bör istället tolkas som nätverk av diskurser, associationer och tidigare erfarenheter som tillsammans skapat och ständigt skapar vår förståelse av skilda meningssammanhang (Elkad-Lehman & Greensfeld 2011:261). Nutidens räds-lor blir på så sätt begripliga genom sin historicitet, det vill säga att räds-lorna kan ses som ett resultat av institutionella praktiker, diskurser, tillfälligheter och tidigare och nutida maktrelationer (jfr Bourke 2005).

På ett liknande sätt var kunskapsmålet i min avhandling (Hörnfeldt 2009) att visa de kunskapsmässiga och samhälleliga grunder som kategoriserandet av normala och avvikande barn inom barnhälsovårdspraktiken vilade på. Studien var från början planerad som en samtidsstudie med en empiri bestående av intervjuer och observationer av fyraårskonroller. När jag påbörjade analyserna av intervjuerna och observationerna blev jag alltmer nyfiken

på fenomenet fyraårskontroll och hur det hade etablerats och institutionaliserats vilket resulterade i att jag började läsa dokument från tiden innan fyraårskontrollerna blev verklighet.

Ett möjligt etnologiskt arbetssätt för att få syn på den egna hemmablindheten och att förfrämliga samtiden eller rent av förklara det som uppfattas som självklart i nuet, är att studera samtidens historiska förutsättningar (jfr Löfgren 1993). För att kunna relativisera de rådande sanningar som omgärdar ett nutida fenomen kan ett historiskt perspektiv synliggöra de brytpunkter där tänkandet tagit nya former. I avhandlingen var jag intresserad av att förstå fyraårskontrollens villkor. Enkelt uttryckt, varför och hur infördes de och på vilka sätt påverkade kontrollerna barnens och föräldrarnas liv? Jag ville, i enlighet med genealogisk metod, härleda de kunskapsvillkor som format nutidens syn på barns utveckling och syn på hälsundersökningar inom barnhälsovården. Men intresset riktades också mot det nya, det som inte överlevt tidens gång. Nuet blev min utgångspunkt in i historien och min intention var att skapa kunskap om såväl dåtid som nutid.

Hur går etnologen då tillväga för att finna de brytpunkter där tänkandet förändras? Som för andra historiskt inriktade

forskare handlar det om att närma sig en förfluten tid med hjälp av skriftliga dokument; allt från offentliga utredningar, konferensrapporter, årsböcker, publicerade föredrag, läroböcker, protokoll och rättsmaterial. Problemet med denna typ av källmaterial är att de har tillkommit i bestämda syften och dessutom ofta är skrivna av en privilegierad klass, i mitt fall av manliga läkare, präster och politiker. På så sätt är det i första hand en tillrättalagd verklighet som beskrivs även om det naturligtvis också går att finna motröster, protester och sprickor i denna typ av källmaterial (se t.ex. Bergquist 1999, Ekström 2001). Dokumenten ger också en begränsad inblick i det som pågår i den praktiskällorna utger sig för att handla om. Människorna, mötena och handlandet lyser, så att säga, med sin frånvaro. I avhandlingsstudien ville jag, precis som många andra etnologer som arbetar med historiskt material, få ta del av mötena mellan människorna, i det här fallet mötena mellan barnen, föräldrarna och institutionen (jfr Jönsson 1998, Lennartsson 2001, Svensson 1993).

De källor som fanns tillgängliga och som kunde ge en inblick i praktiken var de journalkort över barn som varit inskrivna vid barnavårdscentralen och som vittnade om mötet mellan barnen, föräldrarna, sjuksköterskorna och läkarna, men som också sa något om mötet mellan normativt vetande och vardagsliv. I andra undersökningar kan brev, dagböcker, berättelser, filmer och biografier ge perspektiv och förståelse. Ett mångsidigt material av detta slag ger möjlighet att få syn på olika sätt att tala om ett fenomen eller en händelse, vilket är en viktig tillgång om analysen ska handla om vilka beskrivningar och motiveringar som vid just den tiden tycktes rimliga. Det är i sammanfogandet

Hög med journaler.

av de uttalade och offentligt sanktionerade källorna och de outtalade, undanskuffade och nertystade källorna som etnologin som vetenskaplig disciplin kan skapa en annan slags berättelse, en berättelse som ofta skiljer sig från den historia som vanligtvis berättas om ett skeende.

Som Magnus Bergqvist och Birgitta Svensson tidigare diskuterat har metodutvecklingen vad gäller att fältarbete i det förflutna inte alls varit lika livaktig och intensiv som den om samtidsbaserat etnologiskt fältarbete (Bergqvist & Svensson 1999:6). Vilka är egentligen skillnaderna mellan att analysera en utskrift av en intervju som forskaren själv varit medskapare till och en broschyr, patientjournal eller ett protokoll som ligger framför forskaren som en färdig text, producerad av någon annan och som därtill kanske tillkommit i en helt annan tid och i en situation som forskaren har begränsad kunskap om? En uppenbar skillnad är just kontexten, vid intervjuer formas samtalet av teoretiskt impregnerade frågeställningar varför materialet också i viss mån skapas utifrån just de förutsättningarna. Risker finns därför att empirin ger de svar forskaren förväntar sig. Ett historiskt källmaterial kan bereda mer motstånd mot de på förhand postulerade kunskapsmålen med studien. Den historiska källan kräver ofta ytterligare källor för att bli begripliga i sin kontext medan samtidsmaterialet skenbart kan verka både bekant och begripligt. Samtidigt är likheterna stora. Ett fältarbete i arkivet innebär i lika hög utsträckning som intervjuer och observationer till en risk för att forskaren endast ser de på förhand uppställda kategorierna. Det mänskliga möte och känslan av samförstånd som ibland uppstår med informanten under en intervju, uppstår sällan med historiska dokument. Likväl sker det ett

slags möte i arbetet med historiska dokument. Även när det handlar om skriftliga dokument, påverkas forskaren av sitt material. De perspektiv och frågeställningar som en gång fungerade som ingångar till materialet förändras i takt med att källorna och deras tidsbundna villkor blir alltmer bekanta och synliga.

NUETS IMPERIALISM

Att läsa texter som är tillkomna i en annan tid och kontext har onekligen sin tjusning. Foucault har beskrivit arkiven som ett rum som fångar tiden och som en plats som för forskaren till andra platser (Foucault 1986:26). Det är tankeväckande att få ta del av det förflutnas tankar och synsätt. Samtidigt kan mötet med det förflutna vara upprörande, inte minst när det handlar om en annan tids sätt att förstå svaga och utsatta människor. Detta gäller särskilt när betraktelsesätten ligger långt ifrån nutidens synsätt och värderingar (jfr Eivergård 2003). I denna fas finns flera fallor som den fältarbetande arkivforskaren bör vara uppmärksam på. Dels finns en uppenbar risk att beskrivningar av dåtidens normer och levnadssätt blir kronocentriska, det vill säga att dåtiden förstås och tolkas utifrån den egna tidens synsätt och värderingar, dels finns en risk att historiska källor tolkas utifrån ett utvecklingstänkande som säger oss att människan och samhället hela tiden utvecklas mot något mer förfinat och högre stående. Utifrån dessa postulat riskerar beskrivningar av det förflutna att bli i någon mening både exotiserande, ironiserande eller raljanta.

I en av etnologins numera klassiska läroböcker *Den kultiverade människan* (Frykman & Löfgren 1979) framställs det

förra sekelskiftets framväxande borgerliga klass på ett nästintill förlöjligande sätt (jfr Ehn & Klein 1994). I min egen studie om konstitueringen av barnhälsovården under 1930-talet fick jag problem med hur sentida forskning på ett homogeniserande sätt kommit att beskriva framväxten av välfärdsstaten som en mörk period i Sveriges historia, en tid då tillrättaläggandet av individen och det privata tar form (se t.ex. Broberg 1991, Hirdman 1989, Runcis 1998, jfr Jönsson 2003). En förståelse av det förflutna som, menar jag, bygger på en nutida ideologiserad verklighetsuppfattning om individens rätt till autonomi vilken styr tolkningen.⁴ På ett liknande sätt kan dåtidens rädslor hos barn som kometer, älvor och brunngubbar vid en första anblick framstå som om inte löjliga så i vilket fall något mer harmlösa i jämförelse med alla de faror som hotar samtidens barn (jfr Stattin 1990).⁵

Att arbeta med skriftliga dokument kräver särskilda hänsynstaganden, i synnerhet när det rör sig om dokument som vittnar om en förfluten tid. Andra forskare har benämnt det som en dubbel tolkningssituation. Det handlar inte bara om att tolka det som finns nedtecknat i dokumentet, utan också om att förstå det förflutna på dess egna villkor (Bergqvist & Svensson 1999). Risken att utgå ifrån ett slags nuets imperialism var under mitt avhandlingsarbete överhängande, eftersom jag hade svårt att frigöra mig från den stora berättelsen om folkhemmet som ett hem där medborgarna inordnades i ett kontroll- och övervakningssystem. Av det skälet försökte jag, i den mån det var möjligt, att tolka källorna på sina egna villkor och söka efter komplexiteten kring inrättandet av barnvårdscentraler och liknande så kallade kontrollinstitutioner. På så sätt framstod tiden för det som kommit

att beskrivas som tillrättaläggandet av det privata som betydligt mer komplex och sammansatt än vad jag först hade uppfattat. Den politiska samstämmighet jag hade förväntat mig finna i materialet var till exempel inte alls så uppenbar. I vilken mån jag i slutänden verkligen lyckades frånhålla mig den färdiga berättelsen om välfärdsstatens uppkomst och framgång låter jag emellertid vara osagt.

Det finns med andra ord en överhängande risk att den etnologiska arkivforskaren skriver in de historiska subjekten i en samtida förståelseram. Därför är en bred kunskap om den tid som skildras nödvändig, i synnerhet när målet med forskning alltid är att skapa en rimlig och trovärdig berättelse. Just denna risk kan reduceras genom rörligheten mellan samtid och förflutenhet då skillnaderna mellan olika tider, i jämförelsen dem emellan, framträder tydligare. Den dubbla tolkningssituationen handlar därutöver om att den historiskt intresserade forskaren tvingas förlita sig till både vad andra har sett som betydelsefullt att spara till eftervärlden och till de regelmässiga villkor för arkivering som styrts densamma. Av det skälet finns det anledning att reflektera över källornas tillkomst. Hur kom de till, vem är upphov till dem, varför har de sparats och för vem? Vid analysen av källor som exempelvis intervjuer om det förflutna och minnesuppteckningar uppstår ytterligare fallgropar eftersom kulturen själv sätter ramar för vad som överhuvudtaget går att minnas. Vad som uppfattas som minnesvärt är således kulturellt kodat. Att många i min generation, uppväxta på och runt 1960-talet minns en rädsla för atombomben säger på så sätt visserligen något om enskilda personers minnen av rädslor i barndomen, samtidigt är detta minne emblematiskt för en större helhet

Barnvårdscentral i äldre tid. Bild från Maria Mjölkdroppe. Källa: stockholmskallan.se.

än just det enskilda minnet. Som Kirsten Hastrup skriver: "Ett enkelt minne kan rymma en hel historia" (Hastrup 2010: 136).

EMPIRINS FLERSTÄMMIGHET

Forskaren förväntas reflektera över vad användningen av olika kategorier av källmaterial betyder för forskningsprocessen och det färdiga resultatet. Om det för etnologer är nästintill självklart att kombinera olika materialkategorier kan ett sådant metodologiskt angreppssätt möta både inom- och utomdisciplinärt mot-

stånd. Kritiken har på ett övergripande plan handlat om att ett brett insamlat material kan innebära att studien förlorar både fokus och djup (Hallberg 2001, Norrhem 2007). Men ett mångsidigt material som består av både historiska dokument och samtida intervjuer och observationer ger också möjligheter att kunna ta del av olika röster om det sammanhang som studeras. På så sätt kunde jag under avhandlingsskrivandet, genom att ha tillgång till både den offentligt sanktionerade berättelsen om barnhälsovården, motrösterna och den lokala praktiken (i både dåtid och nutid), skapa en mer komplex beskrivning av fyraårskontrakternas kunskapsmässiga villkor och dess konstituerande effekt än om jag enbart studerat exempelvis de historiska dokumenten. I mitt fall handlade det om att uppmärksamma samstämmigheter och diskrepanser, i både då- och nutid, mellan anvisningar för hur praktiken borde bedrivas, och det som, enligt min tolkning, ägde rum i undersökningsrummet på barnvårdscentralen. Men det handlade också om ett diakront perspektiv; att se förändringar och kontinuiteter i både praktiken och förståelsen av det normala barnet över tid.

Sammanfattningsvis vill jag hävda att etnologin på ett rent kunskapsteoretiskt plan har mycket att vinna om vi, utifrån de insikter som den "nya kulturhistorien" och den "språkliga vändningen" lärt oss, återupptar kombinationen av samtidsanalys och historisk rekonstruktion som Nils-Arvid Bringéus förespråkade i sin installationsföreläsning 1968 (Bringéus 1968). Genom att söka kunskap om ett fenomen på djupet i både samtid och förflutenhet skapas en förståelse för de särskilda villkor som omgärdar fenomenet (jfr Ek 1993). Därtill, genom studiet av hur och varför

Barnvårdscentral i modern tid. Källa: narhalsan.se.

det blev som det blev, synliggörs kontingen-
ensen i historien. Med ett fokus på både
nutid och dåtid blir det också lättare att
urskilja vilka historiska processer som är
betydelsefulla för oss i dag. På detta sätt
erbjuder etnologin också något kunskaps-
mässigt originellt i förhållande till vad
historieämnet, antropologin och samtids-
historia gör. Lika lite som samtiden kan
förstås som historielös kan historien tol-
kas utanför eller bortom samtidens för-
ståelseramar. Den analytiska dialogen
mellan samtid och historia ger därför
etnologin en möjlighet att skapa ett all-
deles eget kunskapsrum.

NOTER

- ¹ Jag är väl medveten om problemet med att defi-
niera samtid, vad är en samtidsstudie och hur
långt tillbaka i tiden måste vi gå för att undersök-
ningen ska kallas historisk? På samma sätt är be-
greppet nutid svårbestämt. En elaborerad dis-
kussion kring denna problematik ryms emellertid
inte i denna artikel. För en fördjupad diskussion
se Ek 1980 och Schoug 1999.
- ² Därmed inte sagt att historiska undersökningar
har försvunnit ur ämnet, raden av etnologiska av-
handlingar med ett historiskt perspektiv som kom
på 1990- och 2000-talen är trots allt relativt lång.
Vid den senaste nationella doktorandkursen som
hölls i Stockholm hösten 2013 på temat metod
hade tre av sammanlagt nio doktorander ett histo-
riskt perspektiv.
- ³ Många skulle hävda att återupptäckten av kultur-

historia skedde långt tidigare än vad jag här be-
skriver. Peter Burke menar t.ex. att ämnet kultur-
historia sedan 1970-talet har upplevt en renässans,
åtminstone i Storbritannien (Burke 2007). Dess-
utom bör påpekas att det kulturhistoriska per-
spektivet alltid har varit framträdande inom etno-
login i Lund.

- ⁴ Jag menar inte att författarna som refereras ovan
varken går att läsa utifrån samma läsart eller att de
själva skulle skriva under på en sådan förstäelse
däremot har dessa verk, mer eller mindre oavsikt-
ligt, tillsammans skapat en berättelse om folk-
hemmet som tillrättaggande och exkluderande
(jfr Hirdman 2003).
- ⁵ De rädslor som framför allt kommer upp i inter-
vjuer med barn idag handlar ofta om en dystopisk
framtid som till exempel ett jordklot som är på
väg att förinta sig själv, terrorister som skjuter
ihjäl barn och känslan av otrygghet där du endast
har dig själv att skylla om betygen i skolan blir
låga.

REFERENSER

- Bergqvist, Magnus & Svensson Birgitta, 1999.
"Inledning", i Bergquist Magnus & Svensson
Birgitta (red.), *Metod och minne: Etnologiska
tolkningar och rekonstruktioner*. Lund: Student-
litteratur.
- Bergqvist, Magnus, 1999. "Föreningsprotokoll
som källa", i Bergquist Magnus & Svensson
Birgitta (red.), *Metod och minne: Etnologiska
tolkningar och rekonstruktioner*. Lund: Student-
litteratur.
- Bourke, Joanna, 2005. *Fear: A Cultural History*.
London: Virago Press
- Bringéus, Nils-Arvid, 1968. "Det etnologiska per-
spektivet", i *RIG* 2:1968.
- Broberg, Gunnar, 1991. *Oönskade i folkhemmet:
rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm:
Gidlund.
- Burke, Peter, 2007. *Vad är kulturhistoria?* Eslöv: B.
Östlings bokförlag Symposion.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro, 1994. *Från erfarenhet
till text: Om kulturvetenskaplig reflexivitet*.
Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Eivergård, Mikael, 2003. *Fribetens milda disciplin:
Normalisering och social styrning i svensk sinnes-
sjukvård 1850–1970*. Umeå universitet: Institu-
tionen för kultur och medier. (Diss.)

- Ek, Sven B., 1980. "Samtid – nutid – forskning", i *RIG* 1:1980.
- Ek, Sven B., 1993. "Tankar i tid", i Gerholm Lena (red.), *Etnologiska visioner: Femton forskare reflekterar kring sitt ämne*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Ekström, Anders, 2008. *Den nya kulturhistorien: Från representation till materialitet*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Ekström, Simon, 2001. *Trovärdighet eller ovärdighet: Rättsapparaten hanterande av kvinnors anmälan av våldtäktsbrott i Stockholm 1946–1950*. Stockholm: Gidlunds. (Diss.)
- Elkad-Lehman, Ilana & Greensfeld, Hava, 2011. "Intertextuality as an interpretative method in qualitative research", i *Narrative Inquiry* 21:2.
- Eskeröd, Albert, 1947. *Årets äring: etnologiska studier i skördens och julens tro och sed*. Stockholm: Univ. Stockholm. (Diss.)
- Forsler Tomas & Karlsruhn, Thomas, 2013. *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter*. Göteborg: Daidalos.
- Foucault, Michel, 1986. "Of other spaces", i *Diacritics* 16(1):16–27.
- Gustafsson Reinius, Lotten, 2009. "Etnologins ouppackade ryggsäck", i *RIG* 1:2009.
- Hallberg, Margareta, 2001. *Etnologisk koreografi: Att följa ett ämne i rörelse*. Nora: Nya Doxa.
- Hastrup, Kirsten, 2010. *Kultur: Den flexibla gemenskapen*. Lund: Studentlitteratur.
- Hirdman, Yvonne, 1989. *Att lägga livet tillrätta: Studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Hirdman, Yvonne, 2003. "Att skriva historiska synteser – en liten moralism", i *Historisk tidskrift* 123:2.
- Hörnfeldt, Helena, 2009. *Prima barn, helt u.a.: Normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923–2007*. Stockholm/Göteborg: Makadam. (Diss.)
- Jönsson, Lars-Eric, 1998. *Det terapeutiska rummet: Rum och kropp i svensk sinnessjukvård 1850–1970*. Stockholm: Carlsson Bokförlag. (Diss.)
- Jönsson, Lars-Eric, 2003. "Hem, kvinnor och barn: Norm och vetande i sociala myndigheters hembesök i efterkrigstidens Sverige", i *RIG* 3:2003.
- Lennartsson, Rebecka, 2001. *Malaria Urbana: Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion. (Diss.)
- Lennartsson, Rebecka, 2009. "Etnologin på gårdsgården?", i *RIG* 1:2009.
- Lennartsson, Rebecka, 2010. "Etnografiska utfärder i 1700-talets Stockholm: Etnologi, historia och metod", i *Kulturella Perspektiv* 3:2010.
- Löfgren, Orvar, 1993. "Livet som etnolog", i Gerholm, Lena (red.), *Etnologiska visioner: Femton forskare reflekterar om sitt ämne*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Norrhem, Svante, 2007. Recension av Svensson, Ingeborg, Liket i garderoben, i *Tidskrift för genusvetenskap* 4:2007.
- Runcis, Maija, 1998. *Steriliseringar i folkhemmet*. Stockholm: Univ. (Diss.)
- Schoug, Fredrik, 1999. "Samtiden som en del av det förflutna eller början på det nya", i *RIG* 3:1999.
- Stattin, Jochum, 1998. *Från gastkramning till gatuvåld: En etnologisk studie av svenska rädslor*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Svensson, Birgitta, 1993. *Bortom all ära och redlighet: Tattarnas spel med rättvisan*. Stockholm: Nordiska museets förlag. (Diss.)
- Svensson, Birgitta, 2012. *Varför etnologi? En ämnesintroduktion för nya studenter*. Lund: Studentlitteratur.
- Willim, Robert, 2009. "Två spår", i *RIG* 1:2009.

SUMMARY

*Ethnological Possibilities
On Methodological Mobility Between History
and the Contemporary
(Etnologiska möjligheter
Om rörlighet mellan historia och samtid)*

During the past decade, Ethnology, like many other disciplines in humanities, indulged in a somewhat anxious self-reflection. The methodological and spatial differences between subjects like Ethnology, Anthropology and History have almost disappeared and the position of Ethnology as a discipline at the intersection of cultural history and analyses of contemporary society is no longer unique. This essay explores the ethnological possibilities and the potential for doing research that includes analyses of both the past and the contemporary. By searching for a deeper knowledge of a phenomenon in both the contemporary and the past, an understanding of the specific conditions

surrounding the phenomenon becomes possible. Furthermore, through the study of how and why it became what it is, the contingency of history becomes apparent. With a focus on both the present and the past, it also becomes easier to discern what historical processes are important for us today. Ethnology has much to gain if we, based on the insights of the new cultural history and the linguistic turn, resume the combination of contemporary analysis and historical reconstruction which has characterized the discipline at times. In this way Ethnology also offers something original in

relation to what the disciplines of history, contemporary historians and anthropologists do regarding knowledge production.

Keywords: methodology, potentiality, cultural history, past and contemporary.

Helena Hörnfeldt, PhD in Ethnology. She works as a Researcher and Director of Studies at the Department of Ethnology, History of Religion and Gender Studies at Stockholm University, Stockholm, Sweden.

”Vem skall befria mig från detta förskräckliga förflutna?”

Om patientperspektiv, historia och metod

MARIA VALLSTRÖM är docent i etnologi, arbetar på FoU Söderhamn/CFL och på historiska institutionen, Uppsala universitet. Hon forskar om landsbygdsutveckling och stigmatisering av förorter samt håller på att slutföra ett projekt om patientperspektiv i den anstaltsbundna sinnessjuk- och sinnessövrården. I båda forskningsprojekten är frågor om subjektstillblivelse, kategorisering och makt centrala.

Citatet i rubriken utgör ett glasklart inslag i ett för övrigt ganska förvirrat brev från en intagen på Salberga sjukhus i Sala. Brevet är skrivet i maj 1944 och personen har då varit intagen i 14 år.¹ Det är riktat till sinnessjuknämnden, en instans som inrättades 1930 för ett mer rättssäkert bemötande av intagnas klagomål inom psykiatrin. Sinnessjuknämnden var ålagd att företa en utredning och svara på alla brev. På Salberga gick svaren via överläkaren, inte direkt till patienten. Kopior på intagnas brev sparades också i dennes arkiv, tillsammans med en brokig samling dokument som hörde till varje intagen.² I just den här patientakten låg en 101 sidor lång handskriven självbiografi med titeln ”Min levnadsdag, öden lidelser och. Rädda 2 människors liv under arbetsdagar!” I den finns en berättelse som kan användas för att förstå uttalandet i brevet, om hur fadern löper bärsärkagång mot sönerna och slår ut en ruta med en yxa, när den ena inte vill öppna dörren för honom:

Jag sprang opp genom sönderslagen rutan och skrek bittrande gråt hoppade på pappa skrek 'pappa var snäll och gör inte illa mig och bror'. Far tog mig, kastade undan mig mot spisen och slog hårt huvud och blöder över ansiktig, och far gick fram till min bror och tog honom och lyfte upp, ja rusade tog min bror i försvar och slog jag orkade förtvivla mot fadersvreden.³

Händelsen ledde till att länsman kom och hämtade fadern till häktet. Pojken kom så småningom till Rickomberga och inledde därmed ett liv på anstalt, som delvis går att följa i personakten från Salberga. Det är dessa akter som är huvudmaterial för min undersökning av

Salberga sjukhus, inom projektet "Patientens mening – om handlingsutrymmen och alternativa subjektiveringar inom den anstaltsbundna sinnessjuk- och sinnesslövrården 1870–1970".⁴ Målet med projektet är att inta ett patientperspektiv på den anstaltsbundna sinnessjuk- och sinnesslövrården i Sverige under perioden 1870–1970, med ambitionen att söka spår efter patienters egna röster, för att utveckla både ett annat kunskapslandskap och metoder för att analysera det. Forskning med patientperspektiv har bedrivits i andra länder, men inte i nämnvärd omfattning i Sverige.⁵

Syftet med den här artikeln är att diskutera hur man rent konkret kan gå tillväga för att ta ett material från det förflutna i anspråk som etnolog, i det här fallet ur ett patientperspektiv, med särskilt fokus på subjektutblivelse, kontextualisering och tolkning.

Salberga sjukhus, eller "Statens sinnesslövanstalt i Sala" var en anstalt avsedd för "asociala, imbecilla män". Motsvarigheten för kvinnor hette Västra Mark (se Engwall 2000). Anstalten öppnades 1930, i gamla Trängkärens byggnader i utkanten av Sala (Sandberg 2008). Från början var sjukhuset avsett för 374 patienter men kom snabbt att växa till långt över 400 intagna.⁶ Jag har använt en bråkdel av det enorma material som finns om dessa, 45 arkiverade personakter under de tre första åren, 15 från varje år räknat från öppnandet 1 oktober 1930.

Salberga var en statlig anstalt med riksintag, som organisatoriskt sorterades under sinnessjukvårdsbyrån. Kategorin som anstalten skapades för, asociala imbecilla, formades i skärningspunkten mellan diagnosen imbecill och bedömningen samhällsfarlig. Imbecilliteten betecknade en låg grad av sinnesslöhet och asocialiteten

betecknade ett beteende, men också en egenskap. Det förekom också andra diagnoser på Salberga, sinnesslöa och sinnessjuka skildes inte alltid åt i anstaltens praktik, vilket historikern Jenny Björkman påpekat. Att Salberga formellt hörde till sinnessjukvården möjliggjorde tvångsintagning, vilket var av vikt på grund av problemformuleringen "farlig" (Hansson: 42–43; Björkman: 12, 15–16, 175). Många var förklarade straffria innan de kom till Salberga, och kom då direkt från fängelsernas sinnessjukavdelningar. De flesta kom från sinnessjukhusen under de första åren, något färre från andra anstalter som sinnesslövanstalter, uppfostringsanstalter eller ålderdomshem. Ett fåtal kom från föräldrahemmet.⁷

PATIENTHANDLINGAR SOM MATERIAL

Många av akterna saknas i arkivet under de år jag har valt ut, 1930–1934.⁸ Luckorna i materialet verkar kunna förklaras med att journalerna följde patienten vid förflyttning från Salberga. Det är extra tydligt när det gäller Vipeholm, som öppnade 1935 och dit många förflyttades. De akter jag har undersökt berör därför dem som förblev inskrivna på Salberga till sin utskrivning eller död, vilket kunde omfatta allt från ett par år till flera decennier. Under den perioden kunde de vistas långa tider utanför institutionen, men information om dem finns genom brev och månatliga rapporter från familjevård eller övervakare vid försöksutskrivning. Även om intagningsåret är 1930 sträcker sig uppgifterna i akterna både bakåt och framåt i tiden. När det gäller tiden innan intagning på Salberga, i grova drag perioden 1880–1930, har jag kunnat an-

vända domboksprotokoll och journaler från andra institutioner i den mån de legat i akterna.

Intagningsåret 1930 tjänar således som ett slags "titthål" där sikten varierar från fall till fall. Jag har valt att ta med allt som ligger i journalerna/akterna, men hela tiden med patientperspektivet för ögonen. Det har betytt att jag tagit fasta på (i fallande ordning) dagböcker, brev från patienter och delar av domboksmaterialet. I övriga handlingar har jag letat direkta citat i journalanteckningar och förhör och slutligen även noterat beskrivningar av handlingar där patienten uttrycker sig på ordlösa sätt. Jag har medvetet valt att ta med alla journaler, även från dem som inte skrivit, eftersom det funnits farhågor om att man annars snedvrider bilden av den intagna och inte låter de ordlösa få en röst.

Det som är mest intressant för min del är den korrespondens som finns bevarad i akterna. Mestadels är det fråga om önskemål om utskrivning eller förflyttning, mellan intagna och sinnessjuknämnden, anhöriga, överläkaren, lantbrukarna i familjevården och med synpunkter från fattigvården, prästerna och provinsialläkarna. De mer formella, korta svaren på patientskrivelser från sinnessjuknämnden till överläkaren (som oftast var ett avslag), intyg från lokala myndigheter och rutinmässiga rapporter om uppförande, arbetsamhet och hälsa från övervakare och familjevård, har jag inte använt mig av i någon större utsträckning. Endast då formen bryts av en utvidgad beskrivning har det varit användbart, samma sak gäller testsvar från sinnesundersökningar och fastställande av "intelligensålder".⁹

De brev som finns bevarade är oftast avskrifter, eftersom brev vanligen skickas. Utöver dessa finns brev i original som är

beslagtagna eller som på olika vägar verkar ha återbördats till anstalten.

För de så kallade "kriminalpatienterna" finns ett många gånger omfattande rättegångsmaterial; utdrag ur domböcker med vittnesmål, förhör, dokument från undersökningar av sinnesbeskaffenhet och så vidare, inte sällan i form av återgivna dialoger.¹⁰

Som Lars-Eric Jönsson påpekat är de varierande former av personakter som finns efter sinnessjukhusen en märklig form av material, därför att de både är välordnade och formaliserade samtidigt som de spretar åt olika håll (Jönsson 1998:259; se även Riving:50). Det har delvis att göra med att de innehåller olika typer av material producerade av olika personer och institutioner, men också på deras multipla temporaliteter, där tidslinjer kan skildras med varierande grad av detaljrikedom i långa serier, skrivna av olika personer och med långa avbrott där den intagna varit frånvarande eller bara inte gjort så mycket väsen av sig under vistelsen. Vissa mapper är tunna medan andra fyller en halv arkivkartong, beroende på graden av aktivitet som lämnat skriftliga spår, som brev, rymningar, motstånd, förflyttningar, uppvigling.

Materialet citerar också sig själv; brottstycken ur anamnesen, detaljer från anstaltslivet och uppväxten återkommer, inte minst i domboksmaterialet, som i sig rymmer flera temporala "skal" runt de olika inläggen. Ibland verkar innehållet i akterna ha bevarats av en slump, exempelvis finns ett brev från en intagen till en sjuksyster, där läkaren noterat "Endast för att Ni skall veta om detta. Brevet kan ju sparas t.v." på baksidan.¹¹ Hur ska man som forskare manövrera i detta myller? Som alltid är det en fråga om syfte och perspektiv.

PERSPEKTIV

Det finns och har länge funnits en historia om medicinens eller psykiatrins framväxt som kan beskrivas med orden ”från ljus till mörker”, en utvecklingsinriktad historieskrivning om hur psykiatri undan för undan blivit mer mänsklig och uppnått en högre grad av vetande. Som en reaktion mot detta, och med stöd i Foucault, utvecklades en forskningstradition där samlandet av vetande sågs som del av en maktteknologi där skapandet av ett lydigt självreflexivt subjekt var centralt (Foucault (1974)1987; (1972) 1992; Eivergård 2003; Larsson 2009). Denna forskning har benämnts som *revisionistisk* i förhållande till den utvecklingsoptimistiska traditionen (Björkman 2001:23; se vidare (Riving 2008:28–29, 287–288). Sinnessjukhusen beskrevs som den plats där subjekt blev till objekt, i meningen föremål för vetenskaplig kunskapsproduktion (Riving, 19ff, 57–58, e Kleinman). Andra forskare har hävdats att det snarare var självstyrande subjekt som skapades på de slutna anstalterna, genom noga avvägda insatser i form av belöning och bestraffning (Eivergård 2003; Larsson 2009). Kort sagt, den revisionistiska forskningen fokuserade disciplinära praktiker inom ramen för den slutna anstalten.

Cecilia Riving och andra forskare vidgade (eller återtog) perspektivet till lokalsamhällets aktörer och tillmätte därmed den anstaltsbundna psykiatri en minskad betydelse i konstruktionen av de avvikande (Riving 2008:25).¹²

Med hjälp av denna tidigare forskning vill jag skifta perspektivet till patientens synvinkel, undersöka hur den intagna bemöter och hanterar de subjekspositioner som erbjuds dem, och om de har möjlighet att förändra dem, ställa sig utanför,

framhäva alternativa subjektiviteter, tillfälliga identiteter, protestera och göra motstånd. Jag intresserar mig för teorier om subjektstillblivelse i skärningspunkten mellan kategori och individ, som bland andra Beverly Skeggs och Ian Hacking utvecklat, med ett särskilt uppmärksammande av individernas egna kategoriseringar av sig själva och omgivningen (Hacking 1999, särsk. kap. 6; 2002; Skeggs 1997:25, 91).

Det disciplinära perspektivet och behovet av att vidga synfältet till samhället utanför bidrar båda till en vaksamhet som är av stort metodiskt värde. När det gäller det förstnämnda är medvetenheten om ”den psykiatriska blicken” nödvändig för att kunna fokusera på rätt sorts material i patienthandlingarna. Jag har alltså till allra största delen valt bort läkarens beskrivningar av patienterna, eftersom vi då hamnar mitt i den medicinska blicken och därmed intar ett annat perspektiv. Därmed kan man säga att den revisionistiska forskningen kan användas för att ”skära” i det empiriska materialet, för att renodla patientens röst genom att primärt använda källmaterial som härrör direkt från dem (Stolberg e. Condrau 2007:530).

När det gäller det sistnämnda, att vidga perspektivet till samhället utanför, har valet att följa patienterna fått konsekvensen att betydelsen av anhöriga och familjevården har framträtt tydligt, förutom den inverkan av lokala auktoriteter som Riving redan påvisat. Uppgifterna i akterna kan handla om tiden innan intagning, familjevård, försöksutskrivning eller uppgifter om senare kontakter med psykiatri. Platsen för undersökningen blir därmed inte bara anstalten, utan även hemmet, familjevården, arbetslivet, och andra institutioner. Istället för att låta vistelsen på anstalten avgöra avgränsningen av materialet

har jag valt att följa patienternas vägar, i den mån de går att spåra, i så hög utsträckning som möjligt. Det ter sig naturligt ur ett etnologiskt perspektiv, men är ett val som har ifrågasatts från historievetenskapligt håll, på grund av svårigheterna med att fastställa kontexten.

KONTEXTER

Valet att följa patienten gör att avgränsningarna i både tid och rum blir flytande, vilket får konsekvenser för kontextualiseringen. Den tidliga kontexten kan brytas ned till olika nivåer, där kontextens skala och omfattning i varje led avgörs av frågan: vad behöver jag veta för att kunna förstå den här företeelsen på dess egna villkor?¹³

På en grundläggande nivå är kontexten för studien det *moderna samhället* och dess grundläggande sätt att ta hand om de som räknades som avvikande. Sociologen Stanley Cohen har påpekat att varje samhällsform har sitt sätt att ta hand om avvikare, både ifråga om fysiska rum och sociala idéer (Cohen 1985:43). Det moderna samhällets sätt att hantera de avvikande var att kategorisera dem i grupper och avskilja dessa rent fysiskt från resten av samhället, i mer eller mindre slutna anstalter.¹⁴ Inom dessa reproducerades bärande idéer från samma samhälle. Vare sig de intagna betraktades som förbättrande eller oförbättrande kan man se anstaltsvisstelsen som en träning till, och samtidigt en spegling av, det moderna samhället. Uppdelningen av tiden och rummet för olika funktioner drevs här till sin spets, anstaltslivet var noga reglerat i timmar och minuter för väckning, snyggning, frukost, arbete och så vidare. Byggnaderna var fördelade efter funktioner som sov-

salar och matsalar samt för arbetet i ladugårdar, trädgårdar och senare verkstäder. Arbetet som försörjning och medicin var ett centralt inslag, innehållet följde samhällsutvecklingen från agrarsamhälle och småskaligt hantverk till legotillverkning av detaljer till landstinget och så småningom "arbetsterapi". Det egentliga brottet för den här formen av avskiljande kom på 1950-talet, då idéer om en öppnare anstalt började ta form, och utvecklingen från 60-talet och framåt, då man bokstaveligen rev anstalterna. Denna förändring är dock inte så tydlig på Salberga under min undersökningsperiod, där tyngdpunkten i materialet ligger på perioden 1920–1950.

Legitimeringen av avskiljandet från samhället hämtades i ett vetenskapliggörande av samhället i stort och en medicalisering av sociala problem. Som en del i detta kom *rasbiologin* att spela en avgörande roll för förståelsen av hanterandet av de avvikande. Diskussionen om rashygien och sterilisering riktades uttryckligen mot sinnessjuka och sinnesslöa. Deras fortplantning ansågs nödvändig att stävja, och den mer eller mindre frivilliga steriliseringen motiverades både med att dessa grupper inte kunde ta hand om ett barn och med farhågor om ett genetiskt arv av mindre önskvärt slag. På många sätt kan man se Salbergas tillblivelse som ett resultat av den här diskussionen; internering på anstalt sågs som ett alternativ till sterilisering (Broberg & Tydén 2005:49–81; Jönsson 2000). Historikern Sara Hansson beskriver hur det i redan i slutet av 1800-talet började skiljas ut en grupp som av olika anledningar inte ansågs fungera på anstalter avsedda för sinnesslöa, men det var först i ljuset av 1920-talets rashygieniska diskussionsklimat som de började betraktas som en samhällsfara. Samhällsfarligheten bestod dels i risken att "under-

måliga” skulle föra sina gener vidare om de inte internerades och/eller steriliserades (Jönsson 2000; Björkman 2001:236), dels i handlingar som resulterade i rättegångar och straffrihet. Alfred Petrén, riksdagsman och psykiatriker under den här tidsperioden var drivande i frågan om de nya anstalterna och betraktade asociala imbecilla som den farligaste kategorin av sinnesslöa (Hansson 2007:41–42). Den här mer precisa, *medicinhistoriska kontexten* samt diskussionen om samhällsfarlighet har visat sig nödvändig för att förstå vilka handlingsutrymmen de intagna hade i praktiken och vilka argument som fungerade för deras önskemål.

På den tredje nivån har kontexten kommit att handla om vad som är nödvändigt att veta för att förstå de episoder och skeenden som beskrivs i materialet på individnivå. Kontexten har därmed rört de *tidssekvenser* som uppstått i samband med

dessa processer och i första hand hämtats från andra röster i akterna. Det har därför visat sig nödvändigt att efter urskiljandet av patientens röst också få en översiktlig bild av vad som uttalades av andra i specifika skeenden. Det kan då vara frågan om svar på breven, helt enkelt, eller anteckningar som visar att en rymning har skett eller dylikt. Genom att se till vilka följder breven fick i de olika tidssekvenserna blir det möjligt att utröna en del om de intagnas handlingsutrymmen. Ledde förfrågan om förflyttning till att så skedde? Vilka små och stora eftergifter gavs och var gick gränsen? Vad var det som fällde avgörandet? Vilken roll spelade de anhöriga och den skriftliga ”levnadsbeskrivning”, anamnesen som alltid fanns i journalen? Vilken roll spelade fattigvårdsstyrelserna i hemkommunen, läkare på fängelsernas sinnessjukavdelningar och på andra anstalter?

”Death is a never sent letter”, av Alvaro Sánchez, <https://www.artdoxa.com/Alvaro/large?page=30#79644>.

Dessa "tidsbubblor", brottstycken av skeenden, är mycket viktiga kontexter för att kunna sätta individens utspel och utsagor i ett sammanhang, göra dem begrip- ligo.

Ibland är det dock svårt att förstå dessa sammanhang likafullt. Det uppstår luckor i beskrivningarna, där vissa företeelser förblir outtalade, eller där utsagan berör ett dokument som saknas. Oftast går det dock att få ett grepp om de stora dragen i varje process, och med ett tillräckligt stort material är det inget avgörande hinder. Det här är dessutom en historikers vardag, att inte få "hela bilden", något vi kan lära oss av som etnologer. Det kräver att man öppet diskuterar vilka konsekvenser luckorna i materialet får, vilket i sin tur beror på syftet.

TOLKNING

Uppgiften i mitt fall blir alltså att söka efter andra röster i ett material som är bevarat och till största del producerat inom anstaltens väggar, där patientens röst sällan hörs eller förvrängs och där förvandlingen från individ till "fall" äger rum (Riving:59, Jönsson 2005). Men tack vare beslutet att följa patienten har jag också kunnat använda mig av material producerat i andra sammanhang, sådant som kanske hade sällats ut i andra typer av undersökningar. Metoden innebär därför ett försök att aktivt invertera psykiatrins förvandling av subjekt till objekt genom att dekonstruera texterna som finns arkiverade i sjukhusets personakter och sätta samman dem i en ny kontext. Ett exempel är det fall jag citerade i rubriken, från den enda man som efterlämnat en självbiografi. Den skiljer sig från det övriga materialet på flera sätt, dels genom dess om-

fång och fria form, dels genom att den beskriver erfarenheter från barndomen som annars bara finns med som sammanfattande text i anamnesen och då präglad av anstaltens starka intressefokus på hereditet och sociala (miss)förhållanden. Den riktar sig heller inte till någon specifik mottagare, även om upprättelse är ett genomgående tema. Självbiografen är inte lika påverkad av sitt syfte att påverka (!) och kan på så sätt användas som en "nyckel" för att förstå det övriga materialet, både de egna breven och andras.

I personakten finns en journal från Uppsala hospital. Som brukligt fäster läkaren uppmärksamhet vid patientens eventuella insikt om sin egen belägenhet och noterar detta:

Vet anledningen till att han kom hit. 'Jag blev tokig och flög på dom med en yxa' Då han kom till Rickomberga var han nio år [...] Var besvärlig på Karlsro, ville en gång skära hushållerskan med en kniv. Gömde en yxa i vedlåren emedan han ville skrämman bort dem

Just det här intresset för patientens självmedvetenhet är gynnsamt för mitt syfte. Citaten från patienten användes i diagnostisering och bedömning, medan mitt intresse ligger i själva innehållet i dem, i ett försök att tolka vad de uttrycker.

I självbiografen beskriver den intagna en serie av konflikter mellan några av de intagna på Rickomberga, som kulminerade en kväll när föreståndaren var bortbjuden. En del av de intagna och personalen verkade ha samlats i köket, talet blev "grovt" och stämningen tillspetsad: "[...] och reta mig tillstånd, då blev jag arg och drog fram fickkniv och visa dem".¹⁵ Ur den kontexten, på den tredje nivån jag diskuterade ovan, blev det endast själva hotet kvar i journalen.

I biografen finns också uttryck för hur

skribenten ser på sig själv. Han har dålig hörsel och menar att det påverkar hans möjlighet till att kommunicera, men att det också beror på mottagaren. Här diskuterar han varför han inte fått så bra betyg i talspråk på Rickomberga:

Det beror på att den person har aldrig språka med annan person, alltid tystlåten och stum. Talspråkslös, sakna person vän att språka med [...] ensam person vän går bra att språka med när man har fiend och obekant då är det mycket svårt och borttappa talspråk

Texterna från de intagna är många gånger ganska enkla och korta och kräver därför en hel del när det kommer till tolkningen. Brevet från Salberga går oftast att begripa, de har i regel inte någon uppenbart hallucinatorisk prägel, det vill säga uttalanden som inte är begripliga utifrån vad man kan kalla en gemensam syn på världen. Ändå kräver tolkningen att forskaren försöker avlära sig vad som förväntas av en skriven text och istället tolkar brevens uppställning, form och ordval ganska förutsättningslöst. Den här formen av kreativ omläsning är en styrka i etnologin, eftersom vi är tränade att ständigt vända upp och ner på alla resonemang, att använda tekniker som förfrämlikande av det självklara, att pröva att se allt genom symboler och så vidare. Vi har en vana att ta fasta på det lilla, på utformningen av en bokstav, på beskrivningen av en händelse. Samtidigt kan vi inte stanna där, i mitt fall i rösterna från 45 individer. I likhet med Skeggs vill jag gärna se subjektiveringsprocesser som inbäddade i sociala relationer, istället för ett separat skeende som äger rum "inom" individen. Hon kritiserar den individorienterade forskningen om subjektstillblivelse, som visserligen betonar att subjektet reproduceras i ett socialt sammanhang, men där analyserna

inte alltid klargör hur relationen ser ut och hur processen faktiskt äger rum (Skeggs & Wood 2012: 68-69).

Att i analysen verkligen lyfta fram empiriska exempel på förhandlingen i praktiken skulle balansera denna slagsida mot de disciplinära praktikerna i forrådet av subjektet. Det självstyrande subjektet blir då inte lika förutsägbart och dess dialogiska tillkomst lämnar mera utrymme för förhandling, process och förändring i dialog med andra. Ett exempel är en intagen som i en levnadshistoria riktad till sinnessjuknämnden 1931 beskriver sig som jordbrukare, i samband med en rättstvist tidigare benämner sig själv som "Bona-grabb" och som skriver under ett brev 1934, på Salberga, som "Patienten". Han beskriver sig också som "klok person" som borde sitta i fängelse och inte på hospital. I ett brev till kungen (som inte vidarebefordrades) skriver han: "o för övrikt så har jag aldrig varit mindre begåvad. Eller enligt min åsikt saknat mitt förstånd." Han får stöd av en man som han arbetade för efter en rymning, som den lokala fattigvårdsstyrelsen inte har så stort förtroende för: "att jag var för gammal att taga mig an en sinnessjukdomspasent är det icke något värre med dig nu än när du var hos oss 1932 då är det ingen fara. [...] Du skall icke sitta där och försmäkta hela ditt liv, som kan bli en stor och nyttig samhällsmedlem med ditt snille som du besitter". Den här mannen ordnar arbetsintyg från sig själv, inneboende och grannar, som intygar den intagnes förmåga och att "Nogot fel på hans sinnesbeskaffenhet kunde icke av oss märkas".¹⁶

Föreståndaren på Bonaanstalten uppger i domboksmaterialet att han fått intryck av en "viss själslig undermålighet men inte värre än övriga elever. Trodde inte han skulle bli samhällsfarlig". Ytterli-

gare en röst i breven sticker ut från de övriga, en anställd på en anstalt som uppenbarligen haft en affär med patienten, som inleder brevet ”Min egen liebbling nu och alltid”, skrivet 1931. Dessa positioner och beskrivningar medverkar till att bygga upp och riva ner individens självbild, den ändras över tid och beroende på sammanhang. ”Fallet” visar sig vara en långt mer dynamisk konstruktion än förväntat. Ändå är det uppenbart att det är vissa beskrivningar som väger tyngre än andra eftersom de kan legitimera inspärning eller frigivning. I korrespondensen mellan överläkarna på berörda anstalter angående kärleksaffären med den anställda, framgår att det vore praktiskt att inte frige patienten i första taget.¹⁷

Slutligen vill jag återvända till rubriken. Som etnolog har jag ibland lust att utbrista i liknande ordalag, när varje ledtråd i arkivet är hopplöst intrasslad i sammanhang som inte alltid är så lätta att förstå. Samtidigt har vi ett ansvar för att gräva fram andra historiska subjekt än de gängse och berätta nya historier om det förflutna, från en etnologisk synvinkel.

NOTER

- ¹ Landstingsarkivet, Västerås, Salberga sjukhus, överläkarens arkiv, akt 2 (kodning för journalnumren kommer att finnas på arkivet).
- ² I de fall jag har haft tillgång till både brev och avskrift har jag kunnat konstatera att minsta stavfel är korrekt avskrivet. Ofta finns det också någon som styrker att brevet är rätt avskrivet.
- ³ Landstingsarkivet, Västerås, Salberga sjukhus, överläkarens arkiv, akt 2.
- ⁴ Projektet är finansierat av Vetenskapsrådet och bedrivs på historiska institutionen, Uppsala universitet 2010–2014. Deltagande forskare är underdecknad, etnolog, Lars Garpenhag, historiker och Annika Berg, idéhistoriker.

- ⁵ Det finns svenska (och nordiska) forskare som skrivit ur ett liknande perspektiv och skrivit delar som bygger på patientmaterial, men det har då inte varit huvudsakligt fokus för undersökningen, se Ahlbeck-Rehn, Jutta, 2006; Engwall, Kristina, 2000; Wallman-Svensson, Kerstin, 2007. Lars-Eric Jönsson har använt sig av intagnas publicerade texter, i *Berättelser från insidan* (2010).
- ⁶ I slutet av 1940-talet var 464 män intagna på Salberga, se Hansson 2007, bil. 1 a. Anstalten mer än fördubblade sitt patientantal i mitten på 1960-talet, enligt en populärt hällen bok om anstalten, Nilsson 2008: 155 f.
- ⁷ Landstingsarkivet, Västerås, Salberga sjukhus, överläkarens arkiv, patientregister/liggare, klinik 1.
- ⁸ Jag har numrerat om de akter jag har använt för att inte avslöja journalnumren, eftersom dessa har använts i annan litteratur om Salberga, och har då numrerat efter förekomst i arkivet.
- ⁹ Se Börjesson, Mats, 1994, för en utförlig diskussion av sinnesundersökningar och tester.
- ¹⁰ Jfr Lennartssons artikel denna volym.
- ¹¹ Landstingsarkivet, Västerås, Salberga Sjukhus, överläkarens arkiv, akt 8.
- ¹² Pre-revisionistisk i meningen en avdramatiserad form av tillämpning av teorier om avvikelser och normalitet.
- ¹³ Jfr Hörnfeldts artikel denna volym.
- ¹⁴ Cohen och Björkman använder snarare uttrycket välfärdstaten än det moderna samhället, ett uttryck som sedan 2000-talet har blivit alltmer politiserat och jag föredrar därför det mer neutrala och övergripande begreppet.
- ¹⁵ Landstingsarkivet, Västerås, Salberga sjukhus, överläkarens arkiv, akt 2.
- ¹⁶ Landstingsarkivet, Västerås, Salberga sjukhus, överläkarens arkiv, akt 31.
- ¹⁷ Ibid.

REFERENSER

- Ahlbeck-Rehn, Jutta, 2006. *Diagnostisering och disciplinering: Medicinsk diskurs och kvinnligt vansinne på Själo hospital 1889–1944*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Björkman, Jenny, 2001. *Vård för samhällets bästa: Debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850–1970*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Börjesson, Mats, 1994. *Sanningen om brottslingen:*

- Rättspsykiatrin som kartläggning av livsöden i samhällets tjänst under 1900-talet. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias, 2005 (1991). *Önskad i folkhemmet: Rasbygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm: Dialogos.
- Cohen, Stanley, 1985. *Visions of Social Control*. Cambridge: Polity Press.
- Condrau, Flurid, 2007. “The patient’s view meets the clinical gaze”, i *Social History of Medicine*, vol. 20, no 3.
- Eivergård, Mikael, 2003. *Fribetens milda disciplin: Normalisering och social styrning i svensk sjuksjukvård 1850–1970*. Umeå: Institutionen för kultur och medier.
- Eivergård, Mikael, 2000. ”Bör först steriliseras: anstalt, patient och steriliseringar vid Salberga sjukhus”, i *Ugglan* nr 12, Lund.
- Engwall, Kristina, 2000. *”Asociala och imbecilla”: Kvinnorna på Västra Mark 1931–1967*. Örebro: Örebro studies in history.
- Foucault, Michel, (1974) 1987. *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv.
- Foucault, Michel, (1972) 1992. *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund: Arkiv.
- Garpenhag, Lars, 2012. *Kriminaldävar: Sinnessjuka brottslingar och straffrihet i Sverige ca 1850–1930*. Uppsala: Acta.
- Hacking, Ian, 1999. *The Social Construction of What?* Cambridge: Harvard University Press.
- Hacking, Ian, 2002. *Historical Ontology*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hansson, Sara, 2007. *I den goda vårdens namn: Sinnesslövsård i 1950-talets Sverige*. Uppsala: Acta.
- Jönsson, Lars-Eric, 1998. *Det terapeutiska rummet: Rum och kropp i svensk sjuksjukvård 1850–1970*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Jönsson, Lars-Eric, 2000. ”Ett skarpt vapen – om sterilisering som alternativ till anstaltsvistelse”, i *Ugglan* 12, Lund.
- Jönsson, Lars-Eric, 2005. ”Historia från industrisamhället”, i *I industrisamhällets slagskugga: Om problematiska kulturarv*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Jönsson, Lars-Eric, 2010. *Berättelser från insidan: En essä om personliga erfarenheter i psykiatrins historia*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Larsson, Jonas K., 2009. *Att odla ett samhälle: Råby räddningsinstitut och 1840-talets sociala ingenjörskonst*. Uppsala: Acta.
- Nilsson, Olle, 2008. *Tämligen snäll och foglig: Om vård och vakt på Salberga sjukhus*. Enskede: SRF.
- Riving, Cecilia, 2008. *Icke som en annan människa: Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*. Hedemora: Gidlunds.
- Sandberg, Eiwor, 2008. *Salberga sjukhus: En dokumentation av verksamheten 1930–1986*. Västerås: Västmanlands läns museum.
- Skeggs, Beverly, 1997. *Att bli respektabel*. Göteborg: Daidalos.
- Skeggs, Beverly & Wood, Helen, 2012. *Reacting to Reality Television: Performance, Audience and Value*. London: Routledge.
- Wallman-Svensson, Kerstin, 2007. ”Bonapojkarnas brev”, i Frangeur, Renée (red.), *Pojkar, pli och pedagogik: Vanart och manligheter på Bonaanstalten 1905–1948*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

SUMMARY

”Who Shall Release me From This Terrible Past?”
On Patient’s Perspective, History and Method
(”Vem skall befria mig
från detta förskräckliga förflutna?”
Om patientperspektiv, historia och metod)

In this article I discuss how to deal with a strong biased material, from an asylum, in an effort to gain new knowledge by setting the scene with the patient in the middle. In this re-reading of historical records, I especially focus on the use of the foucauldian perspective as a help in “cutting” in the material, and consequences of my choice to follow the patient, not the asylum or the time period, primarily. That choice makes it necessary to consider contextualization on different levels. Finally, interpretation and subjectivation is discussed as a complex matter involving many voices, using an example from Salberga sjukhus in Sweden, an asylum opening in 1930, intended for “asocial, imbecile men”.

Keywords: asylum, patient, subjectivation, method, interpretation, context.

Maria Vallström, Associate Professor, Ethnology, Department of History, Uppsala University, Uppsala, Sweden.

Livsviktig historia?

*Bäcksjöbrev, självbiografiskt berättande
och existensfrågans metodologi*

MIKAEL VALLSTRÖM är etnolog och forskare vid FoU Söderhamn/CFL. Han har bland annat forskat om norrländska kulturarv och historieskrivning ur ett etiskt och existentiellt perspektiv. Tillsammans med kollegorna Lotta Svensson och Maria Vallström kom han nyligen ut med boken När verkligheten inte stämmer med kartan: Lokala förutsättningar för hållbar utveckling (2014).

Tredjedag jul hade fruarna auktion på de alster, som de under vintern hade förfärdigat. Behållningen tillföll oavkortat Bäcksjö elektriska förening. ... Bäcksjö elektriska förening bevisar, att små kraftanläggningar utan långa och dyrbara ledningar, äro att föredraga framför stora och dyrbara anläggningar gemensamma för stora områden. I glest befolkade trakter med riklig tillgång på lämpliga vattenfall för kraftanläggningar, torde dessa små kraftstationer väl fylla sin uppgift. I Risträsk har t.o.m. en företagsam bonde byggt sig sin kraftstation, som han sköter genom att vrida på en ratt i sitt kök. Här i Vilhelmina är det många byar, som skulle kunna följa Bäcksjö bys exempel... (*Vilhelmina. En lappmarksbygd på väg mot framtiden*, 2007:19)

Och sen så var det så då, i skarven åtti-nitti, så börja ju dom här krisårena. Och det innebar ju att, det, dom flesta industrier som var kopplad till bygg till exempel dom fick ju jätteproblem och där företaget nästan raderas ut då, på bara nåt år, då. ... Då hade jag också hunnit bilda familj. Köpt hus och hela det där köret, så då börja de lite tuffa åren. ... Jag hade inte ett fast jobb igen på sju år. Efter det. Från nittiotvå till nittionio, då, så gick jag arbetslös eller gick utbildningar, eeh, eller annan utfyllnad, så kan man också säga. Det är precis som idag, då, så hade man olika... ja, projekt och vad det nu var för att hållas, hålla människor i gång, då. (Man, 47 år, Gävle)

för sex år sedan fick jag två digra volymer lokalhistoria i min hand. Varje volym omfattar cirka 500 sidor och 1500 tidningsklipp hämtade ur *Västerbottens-Kuriren* under åren 1926–1932 respektive 1933–1936. Sedan dess har jag fått ytterligare fyra volymer som alla ingår i en utgåva av totalt åtta ungefär lika omfattande band med tidningsklipp från första hälften av 1900-talet. Materialet är enormt. Det rör sig uppskattningsvis

om bortåt 12000 artiklar, notiser och "brev", som blivit till en sammanhängande historik genom att allt som skrivits om Vilhelmina excerperats ur tidningen och ordnats kronologiskt.

Materialets detaljrikedom fascinerar. Man kan också förundras över att verkets upphovsman, Martin Lauritz, ägnat flera år av sitt liv åt att skriva av artiklarna, och över att glesbygdskommunen Vilhelmina avsatt en ansevärd summa pengar till bokprojektet. Vad är det egentligen som motiverar en så ambitiös utgåva? Förutom det imponerande omfånget är det slående att volymerna har något monumentalt över sig. Rubriken "En lappmarksbygd på väg mot framtiden" signalerar en ambition att berätta en storslagen historia om bygdens modernisering och inträde i en ny epok. Ett svar kunde därför vara att utgivningen syftar till att bereda den norrländska glesbygden en plats i Historien.

Det finns också en del uttalade syften. Framför allt anförs materialets värde och användbarhet just såsom ett digert och detaljrikt historiskt källmaterial (Ågren 2007). En annan motivering ges av att materialet sägs vara ett kulturarv som tack vare sin allsidighet kan ge nutidsmänniskan en bättre förståelse för sig själv och andra kulturer. Men det finns även ett politiskt och ekonomiskt motiv i det att Vilhelmina kommun gjort ett antal liknande satsningar och vid flera tillfällen uttryckt en vilja att använda det historiska arvet som en attraktionskraft och tillväxtfaktor. Man har då bland annat talat om ett "framfäst bygge på historiens grund" och om att "placera Vilhelmina på kartan" (Vallström 2006:96–99).

Att jag nu valt att använda volymerna i en metoddiskussion kring existensfrågan beror på att jag tidigare med Vilhelmina som exempel undersökt vår tids stegrade

intresse för historia och kulturarv. Jag hävdade då att historien numera ofta brukas på ett anmärkningsvärt okritiskt och aningslöst sätt. Marknadstänkande och en antikvarisk historie- och kulturarvssyn går hand i hand och reducerar såväl det förflutna som olika kulturer till något ganska harmlöst och intetsägande. Kulturarvens och de historiska vetenskapernas institutioner borde därför, menade jag, ägna mer möda åt att försöka lyfta det "farliga" och existentiellt angelägna, det som tvärtom verkar ifrågasättande och omprövande. Tidningsklippen kom emellertid i min hand i ett senare skede. Jag skrev i och för sig en artikel när jag fick de första utgåvorna men har sedan dess liksom gått och sneglat på dessa märkliga böcker. Det känns därför som att jag i och med detta återvändande till materialet äntligen kan återuppta ett spörsmål som jag egentligen aldrig blivit klar med. Inte minst vill jag försöka reda ut något som både förbluffat och stört mig: Varför framstår överhuvudtaget materialet som uppfordrande och angeläget och vari består det intressanta med Bäcksjö elektriska förening?

Under det gångna året har jag också kommit att arbeta med ett omfattande intervju-material. Anledningen är att Folkteatern i Gävleborg beställt ett större antal intervjuer som underlag för en pjäs eller något liknande, samtidigt som intervjuerna avser att vara en samtidsdokumentation, möjlig att använda för framtida forskning. Det rör sig alltså om ett historiskt källmaterial som jag själv skapar. Intervjuerna utgår från frågan om hur individen ser på framtiden, men börjar med att varje person berättar vem han eller hon är. Resultatet blir ett självbiografiskt berättande som ofta kretsar kring vad de senaste decenniernas samhällsför-

ändringar inneburit för individen personligen. Mannen som i det inledande citatet berättar om 1990-talets krisår är ganska typisk både vad gäller ton och innehåll. Hans historia belyser på flera sätt ett djupgående skifte i hur vi förhåller oss till framtiden; och därmed också till det förflutna.

Liksom tidningsklippen pendlar berättelserna mellan vitt skilda händelser och sammanhang, spretar än hit och dit. Fast först och främst handlar det givetvis om människan. Berättelserna väver ihop individens tankar, minnen, glädjeämnen, sorger, farhågor och förhoppningar. Det liv hon eller han levt fram till den stund det ordsätts. Det handlar också om det möte som äger rum mellan den intervjuade och mig som forskare. Själv förundras jag mest över uppriktigheten och allvaret i det sagda. Trots att vi aldrig träffats förut anförtror denne mig sin livsberättelse.

I det här fallet vet jag verkligen att materialet rymmer något omvälvande och "farligt". Frågan är bara hur denna vetenskap ska kunna förmedlas vidare. Dessutom ställer intervjuerna spørsmålet om "det historiska" på sin spets. Var går egentligen gränsen för när ett material börjar betraktas som historiskt och vilken skillnad gör det i så fall ifråga om hur det behandlas?

Jag lutar nu alltmer mot att jag som etnolog har en särskild uppgift som blivit alltmer angelägen; till och med livsviktig. Uppgiften består bland annat i att "störa" historien, i att så att säga föra in en annanhet i samhällets föreställningar om det historiska, och framför allt i att framhärda i att det förflutna i själva verket är mycket viktigare än vad människor vanligtvis tror. Det handlar kort sagt om att försöka hävda den levda historiens betydelse gentemot den skrivna, "döda" historien.

För denna uppgift krävs en viss metod.

Till att börja med bör metoden vara historiekritisk. Med ett begrepp lånat av Nietzsche kan den också betecknas som "ohistorisk" i meningen att det rör sig om en metod som inte "skadar det levande" (Johansson 1998). Denna metod ska då i sin tillämpning vara till nytta för både platsen och individen, men varken för att synas på kartan eller för att få ett utrymme i Historien utan för att återerövra en förlorad tro på framtiden.

SE UPP FÖR HISTORIEN!

Ytan på den officiella historien har spruckit och fram väller en ström av tillbakaträngt historiskt material som ingen riktigt lyckas trycka tillbaka. ... Historien gör skandal! I stället för den stora trygga Berättelsen som skulle stabilisera samtiden, sönderfaller historien i ett virrvarr av motsägande och konkurrerande historier (Kristensson Ugglå 2002:123).

Något av det som gör tidningsklippen intressanta ligger just i att de destabiliserar samtiden eftersom de motsäger en "trygg Berättelse". Framför allt tillhandahåller de mycket utförliga beskrivningar av en i huvudsak bortglömd modernisering som ägt rum i det som idag betecknas som periferi. Moderniseringen tog form ute i byarna och drevs på av husmödrar, bönder och annat ordinärt folk. Den hade en, som vi idag allmänt ser det, omvänd riktning; ut mot periferin och det småskaliga, lokalt förankrade. Händelseutvecklingen tycks vara buren av myriader av föreningar och självförsörjande bygder som "kunna följa Bäcksjö bys exempel". På det hela taget handlar tidningsklippen således om en lappmarksbygd på väg mot en framtid som faktiskt aldrig blir förverkligad. De beskriver en bortglömd framtid som i och med publiceringen "återuppväcks".

Något liknande gäller intervjuerna. Det är marginella röster som ofta bottenar i negativa erfarenheter av de samhällsomvälvningar som ägt rum under senare tid. De motsäger den postindustriella standardberättelse som påstår att vi alla rört oss framåt, i riktning mot ett globalt, urbaniserat och "platslöst" kunskapssamhälle (Kristensson Ugglå 2002:60–68). Rösterna talar tvärtom om det som gått förlorat, om avvecklingar, nedläggningar och avfolkning, och om platser "utan framtid". Periferins invånare är bekymrade och förtvivlar ofta över sakernas tillstånd. Framtiden ter sig oviss och mestadels mörk. Ingen tror sig heller kunna påverka eller upplever sig vara direkt delaktig i det som sker. Historien tycks liksom utspela sig någon annanstans, ovanför människornas huvuden och bortom deras vardagliga liv. Det är, kan man säga, globaliseringens tillbakaträngda röster, som sällan hörs eftersom de är prekära, maktlösa och "oroande" (Standing 2013).

Det finns alltså en väsentlig skillnad mellan hur Bäcksjöbrevet och de självbiografiska berättelserna förhåller sig till framtiden. Bäcksjöbrevet präglas av en stark känsla av att ha framtiden i egna händer; i berättelserna beskrivs det tvärtom som att man är i händerna på blinda krafter. Å andra sidan rymmer intervjuerna också en oväntad uppriktighet och tilltro till något bättre. Inte minst är det tydligt att de som intervjuas uppskattar att *få berätta*. Det är som om det finns en upp-dämd längtan efter att prata om livets väsentligheter. Som mannen i citatet säger senare i intervjun fanns det förut ett levande, vardagligt samtal om samhället som "har tystnat". Samtidigt säger han att han är bekymrad och tänker en hel del på samhällets framtid, framför allt "det miljömässiga", utan att kunna se en lösning:

"Det förefaller som att vi måste få nån ordentlig näsbränna... innan vi verkligen inser att vi, vi behöver göra nånting. Och verkligen *göra* nånting."

Det är inte minst på grund av de tillbakaträngande effekterna som vi måste se upp för historien. Att ägna sig åt historiskrivande innebär ju i sin mest basala mening att tillbakatränga det stoff som faktiskt finns där här och nu "bakåt i tiden", "till en annan tid", genom en mängd förskjutande eller historiserande praktiker. Eller så trängs delar av stoffet helt enkelt bara åt sidan, undanträngs, som oviktigt eller opassande för Berättelsen. Historiskrivningen tenderar på så vis att stänga eller sluta detta närvarande förflutna på ett sätt som slutligen drabbar såväl platsen som de enskilda individerna. Ytterst påverkas själva tänkandet om tiden och det framtida. "Vår" globala modernisering inbegriper inte Bäcksjö elektriska förening och äger inte rum "i glest befolkade trakter". Det är därför också fullt logiskt att invånarna i Västerbottens inland eller i Gävleborg idag ofta betraktas och beskrivs som globaliseringens förlorare (jfr Eriksson 2010). Det enda sättet som "förlorarna" kan bemöta marginaliseringen med tycks då vara att försöka göra sig synlig på ekonomins och politikens framtidskartor.

Redan här kan vi se att det behövs en annan metodologisk ansats: som bemöter tillbakaträngandet med motsatta, öppnande och vidgande arbetssätt. Som håller dialogen med det förflutna vid liv. Och som därmed är en destabiliserande metod vars syfte är att skriva andra historier.

Uppgiften förutsätter också en utredning av vad slags källor det är fråga om. Både tidningsartiklarna och intervjuerna blir ju uppenbart och ofrånkomligen svårhanterliga i den stund de ska användas

som ett historiskt material. Betraktat i sin helhet kännetecknas tidningsmaterialet främst av sin heterogenitet. I samma volymer blandas subjektiva betraktelser och tyckanden – som exempelvis ”brev”, som är författade av så kallade meddelare, bosatta på orten – med rent faktamässiga uppgifter om till exempel antalet invånare i en by och priset på en slaktko. Intervjuerna har i grunden tagit form som öppna samtal utan andra intervjufrågor eller teman än ”vem är du” och ”hur ser du på framtiden”. De är, vill jag påstå, väsentligen dialogiska, mellanmänniska möten som gör det möjligt att tala på ett mer djupgående sätt om sig själv och samhällsförändringarna tack vare dialogens ”särddimension” (Buber 1954/1995).

Som forskare kan vi därför inte gärna utgå från att det antingen endast är berättelser eller bara redogörelser för vad som faktiskt har hänt; det är snarare både och. Inte heller kan vi betrakta det som ett passivt, dokumentärt material. Lokaltidningen Västerbottens-Kuriren stod ju inte på något sätt utanför moderniseringsprocesserna; det framgår tvärtom tydligt av artiklarna att tidningen var en i högsta grad pådrivande kraft, med en borgerligt ”frisinnad” agenda. Tidningen utgjorde i sig en modern offentlighet och som sådan ett forum för ett specifikt samtal om samtiden, det förflutna och framtida, där somliga röster – såsom provinsialläkaren, prästen, kommunalrådet, handlaren, folkskolläraren och hemmansägaren – hördes starkare än andra. I intervjumaterialet figurerar däremot personer med så olikartade bakgrunder som möjligt, och företrädesvis sådana röster som inte vanligtvis hörs i offentligheten.

Det som gör tidningsklippen särskilt intressanta är det faktum att de *i efterhand* blivit en viss sorts historisk källa eftersom

skeendet tog en annan vändning. Det som ursprungligen var historiens – den trygga Berättelsens – självklara mål och mening har blivit en märkligt bortglömd framtid. Som jag ser det är materialet därmed inte betydelsefullt främst för att det ger oss en rikedom av historiska fakta, utan för att det ”leder fel”. Det illustrerar på ett ovanligt tydligt sätt de historiska källornas bedrägliga och föränderliga natur. Det blir helt enkelt väldigt tydligt att historien aldrig är given, självklar eller avslutad. Att den hela tiden skrivs om.

Källornas föränderlighet blir desto viktigare att begrunda med tanke på att de beskriver mellankrigstidens skeende ur ett lokalt perspektiv. Som vi alla vet var det en tid som bar på en katastrofal rörelse, men av denna rörelse märks i stort sett ingenting. Tidningsklippen beskriver tvärtom ett märkligt godartat och konfliktfritt skeende på väg mot något helt annat och i alla avseenden bättre – en ljusnande, elektrifierad framtid, med bilvägar och moderniserade bostäder. Citatet rörande Bäcksjö elektriska förening är ganska typiskt. En mycket stor del av rapporteringen handlar just om föreningslivet, om möten och arrangemang ”ute i byarna”. Ingenstans kan man i det lokala ana nazismens frammarsch och världskrigets sammanbrott eller ens dåtidens fördjupade konflikter mellan arbete och kapital. Ändå ligger händelserna i Ådalen inte långt bort varken i tid eller rum.

På ett liknande sätt kretsar de självbiografiska berättelserna till stor del kring ett förlorat välfärds- och landsbygdssverige. De kan med andra ord ses som en svag återklang av likartade moderniseringsprocesser som i Vilhelmina. Men i motsats till tidningsklippens optimistiska karaktär är det hotfulla i högsta grad närvarande och historiens riktning oroväckan-

de. Samhällsutvecklingen beskrivs inte sällan som "otäck", "skrämmande" och "på väg åt fel håll". Historiens gång har inte blivit som man trott eller önskat; historien har, som de intervjuade upplever det, pågått någon annanstans och i grunden kullkastat tron på framtiden.

Det är lätt att tänka sig att den officiella historieskrivningen skulle kunna användas som ett avfärdande av källmaterialet, platsen och människorna, genom ett påvisande av hur marginellt och perifert allt detta ändå är. Det är ju just det historiens gång "bevisat". Men likväl finns det ett störande "eller" i både tidningsklippen och det självbiografiska berättandet. Bäsksjöbrevet undergräver våra föreställningar om moderniserings- och globaliseringsprocesserna. Det beskriver en annan samhällsutveckling, som faktiskt ägde rum, och som lever vidare i alternativa uppfattningar, strömningar och rörelser för småskaliga, lokala lösningar. I de självbiografiska berättelserna är det människan själv och hennes personliga framtidsdrömmar som är ett "eller"; som talar om en annan framtid än det talas om offentligt. Oavsett vad vi tycker om saken har detta "eller" betydelse för hur människor lever sina vardagliga liv och för platsers fortsatta existens. Det finns där och har en än så länge oklar inverkan på det som sker här och nu.

Det är också detta "eller" som är ingången till existensfrågans metodologi. Det markerar en avgörande skiljelinje mellan två uppfattningar om vad historia är, och följaktligen mellan olika syften med hur vi närmar oss det historiska materialet. Det rör sig mer precist sagt om en ontologisk skiljelinje mellan en "stängd" respektive "öppen" historia. Det ena syftet förutsätter en idealisering av tid och rum. Idealiseringen syftar ytterst till att be-

härskas själva tiden och skeendet genom att materialet "urbäddas" ur den tidslighet som allting omfattas av på ett eller annat sätt (Vallström 2005:111, 2006:77, jfr Hägglund 2002). Det andra syftet är tvärtom att bibehålla det mångtydiga, heterogena och levande genom att låta stoffet förbli i sin tidslighet. Därmed kvarstår också det förflutnas etiska och existentiella dimensioner.

Som Kristensson Ugglå påpekar handlar det om skillnaden mellan *die Historie* och *die Geschichte*, mellan "den historia vi berättar och skriver" (Berättelsen) och "den historia vi själva lever och är en del av" (Kristensson Ugglå 2002:144). Det rör sig alltså om en skillnad mellan att förutsätta en "tom tid" respektive "att vara i tiden", mellan att dra en skarp gräns mellan nu och då, och att inte dra en sådan gräns eftersom det förflutna alltid är närvarande i nuet. Kristensson Ugglå visar också på det problematiska i respektive hållning. Idealiseringen av tiden leder lätt till metafysik medan man å andra sidan riskerar att hamna i en förlamande relativism och brist på begriplighet – ett "virrvarr" – ifall man endast befinner sig "i" historien.

Synsätten kan leda fel i båda fallen. De kan låsa fast det förflutna i en död form och de kan göra oss blinda för de större rörelserna. Men vi behöver ändå, menar jag, vara desto mer uppmärksamma på skillnaden häremellan. Just däri, i insikten om att skillnaden kan vara livsviktig, ligger nämligen etnologins främsta uppgift.

ÅTER TILL FRÅGAN OM HISTORIEN OCH LIVET?

Städer störta samman vid jordbävningar och ödeläggs; människan bygger endast med bävan

sitt hus på vulkanisk grund; på samma sätt bryter livet självt samman och blir svagt och modlöst när det ställs inför vetenskapens *begrepps-jordbävning*... Skall nu livet härska över kunskapen och vetenskapen eller skall kunskapen härska över livet? (Nietzsche 1874/1998:154)

Vad betyder då allt det här mer konkret? Vad ska vi göra med lokalhistorien och människors biografier? Och vad är det egentligen som står på spel?

I min tidigare artikel hävdade jag att tidningsklippen skulle kunna gjuta nytt liv i den norrländska framtidsfrågan genom att tillföra historien något av sin vitalitet och sina inneboende möjligheter (Vallström 2008). På ungefär samma sätt menar jag nu att intervjumaterialet kan ses som ett ifrågasättande av den etablerade historieskrivningen och leda vidare till en viktig samhällsdiskussion. Materialet kan kort sagt användas för att återupprätta platsen och människorna. Och just det, påstår jag, har blivit en alltmer angelägen uppgift eftersom vi idag står inför en akut existensfråga förorsakad av "härskandet över livet". Det är ett härskande som slutligen ställer oss alla inför frågan om människans och platsens försvinnande.

Nyckeln till uppgiftens lösning ligger, tror jag, i synen på det historiska materialet som närvarande *spår*, som sprunget ur *die Geschichte*. Betraktat som spår är det något vi ärver eller övertar och följaktligen har ett ansvar för. Vi måste göra något med de spår vi får i vår hand och emellanåt ta ställning till hur spåren ska förvaltas eller om de ska ratas. Det förflutna utgör i vilket fall som helst ett för oss givet *existensvillkor* som endast finns tillgängligt för oss just som spår. Det kan därför, som Nietzsche säger, vara till "nytta" eller till "skada" beroende på hur vi förhåller oss till det och på vilka me-

toder vi använder oss av när vi ärver spåret.

Paradoxalt nog innebär ju varje metod att det upprättas en kontakt – en länk eller förbindelse – med det förflutna; mellan nu och då. Frågan är bara på vilka premisser denna kontakt upprättas. Närmar vi oss spåret som mottagare och arvtagare eller som "överhistoriska", avståndstagande och utan egentligt ansvar?

Förstådda som spår utgör tidningsklippen en närvaro av en förlorad eller frånvarande framtid, men också spår av andras liv och leverne. Allt detta återuppväcks genom min läsning – genom att relateras till ett här och nu. Utan återuppväckandet skulle denna framtid inte existera; volymerna skulle endast finnas där i sin befintliga, encyklopediska form, utan "mening". Intervjuerna utgör självklart än mer direkt påtagliga spår efter andra. De finns där som ett slags öppna dialoger om framtiden. För mig personligen är det ännu levande röster. Orden är sagda i förtroende, i ett direkt möte, ansikte mot ansikte. Det som nu återstår (förutom den inspelade ljudfilen) är en vag känsla av förpliktelse och önskan att på något sätt kunna göra det som anförtrotts mig rättvisa. Med andra ord verkar den andres spår *appellerande* (jfr Kemp 1992).

Ett avståndstagande börjar däremot i att det etiska och existentiella bandet mellan då och nu bryts. Det börjar med det Nietzsche kallar en "begrepps-jordbävning"; med ett uppbåd av historiserande metoder och praktiker (arkivering, kategoriseringar, epokindelning, etc.); med en rad stilistiska grepp (val av tempus, tidsfästelser, metaforer, etc.); och med konstruerandet av det historiska tidrummet eller "kronotopen" (Bachtin 1997). På så vis utplånas all samtidighet. Den som ska skriva *die Historie* döljer den just upprät-

tade länken – sin egen inblandning, delaktighet och närvaro. Allt sådant är ju precis raka motsatsen till det historiebegrepp historieskrivaren opererar med; faktiskt per definition icke-historiskt eftersom det är skiljelinjen mellan då och nu som betecknar det historiska. Bäsksjö elektriska förening har intet med oss att göra, den ”hör den tiden till”.

Intervjuerna kan knappast ens betraktas som ett historiskt material – åtminstone inte förrän de arkiverats och separerats från flödet av nutid. De framstår överhuvudtaget som en aning suspekta redan i det att det är ett *avsiktligt* skapat material, ”vidrört” av en samtida forskares aktiva inblandning. Precis som alla andra personbundna spår präglas intervjuerna dessutom av glömska, selektion och osäkerhet, och tycks därför alltid vara bristfälligt och svårhanterligt.

Även om spåret efter Bäsksjö elektriska förening och dialogen om framtiden knappast kommer att göra skandal så skulle det kunna fungera som en sorts motvikt mot historieskrivandets skadeverkningar. Spåren utgör i sig vittnesmål om det *die Historie* förbiser. Men de kan också, om man så vill, ge samtiden en ny och större framtid att tänka med, genom att förstås som *visionärt*. (Vad slags arv är det om inte ett visionärt arv?) Det kan användas för att tänka om själva moderniseringsprocessen, för att plocka isär Berättelsen och samtidigt frigöra eller kanske till och med väcka en ”löftesrik” kraft till liv (Derrida 2003). Det blir i så fall en motvikt som bibehåller det historieskrivaren skyr: det skulle föra in ett levande, dialogiskt och förändrande element i det redan tillrättalagda. Det skulle bevara något av det tidliga, ofullständiga, mångtydiga. Det skulle vara ”livstecken” som uppdragar en fundamental (men ofta dold)

konflikt mellan den levda historiens erfarenhetsrum och de historievetenskapliga begreppens tomma tid (Koselleck 2004).

Precis vid denna punkt tydliggörs också vår uppgift och vårt ständiga dilemma som historieskrivande etnologer. Vi vill gärna låta de andra få ett rättmätigt utrymme i historien och vi vill ofta lyfta fram platsen i sin fulla vidd som ”livsvärld”. *Men för att göra det – för att verkligen låta de andra vara andra och platserna platser – så måste vi insistera på die Geschichte och förhålla oss kritiska till die Historie*. Frågan är om vi verkligen gör det. Är det vår metodologi? Eller försöker vi i stället erövra åtminstone någon liten plats i *die Historie*? Spela rollen som andra rangens historiker (med en förkärlek för tvivelaktiga material) och som företrädare för ”vår” bortglömda grupp av andra eller osynliggjorda plats?

Till frågan om etnologins uppgift vill jag lägga ännu en aspekt; nämligen det som står på spel i historieskrivningen om 1930-talet och vår nuvarande, globaliserade tid. Närmare bestämt gäller det hur vi ska förhålla oss till de obehagliga likheterna och uppenbara parallellerna mellan detta nu och då; såsom den ekonomiska och politiska instabiliteten, de återkommande kriserna, den sociala polariseringen, det frisläppta kapitalet och de spirande nationalistiska, rasistiska och fascistiska rörelserna. Vi bevittnar med andra ord en sorts spöklik återkomst av allt vi trodde hade förpassats till ”historiens skräphög”. Det står därmed också klart att vi inte, som det heter, lärt av historien. Trots att vi besitter större kunskaper än någonsin tycks kunskaperna om det förflutna vara sorgligt otillräckliga. Inte ens kunskapen om det mest katastrofala – Förintelsen och insikterna om klimatförändringarnas förödande följdverkningar – är tillräck-

liga. Människans och platsens försvinnande förblir en realitet. Härskandet över livet fortgår genom ständigt nya tekniker och en "gränslös" ekonomi som inte vill kännas vid existensvillkoren. Men som också leder till en paradoxal vanmakt: för våldets och naturens återkomst finns ingen beredskap.

Därför måste ytterligare en fråga ställas: Vad slags historia *behöver* vi? Kan vi överhuvudtaget ha någon användning av kunskaperna om det förflutna i det pågående spelet om framtiden? Eller för att använda Nietzsches formulering: Hur kan historien vara till nytta för livet?

Möjligen är det dags att inse att de vetenskapliga metoderna oftast missar det självklara målet – livet självt. Ett sådant mål börjar ju i en annan ände, i existensfrågan. Som teknikfilosofen Hans Jonas skriver innebär det att aldrig vila från uppgiften att skydda och vårda "avbilden" av människan "i oinskränkt mänsklighet" eftersom den teknologiska civilisation vi lever i oupphörligen frambringar det som ersätter och hotar det levande (Jonas 1979/1994).

För att kunna hantera existensfrågan behövs således även ett maktperspektiv. Det gäller att förstå härskandets logik i relation till tid och rum, i relation till andra och till platser. Med en sådan utgångspunkt kan vi se att det är en logik som producerar temporär tid- och platslöshet och som undandrar sig alla sociala och fysiska bindningar. Därför leder den också lätt till människors och platsers bokstavliga eller bildliga död. Men det sker inte utan motstånd, inte utan att konfronteras med andras ansikten och framtidsdrömmar. Och inte heller utan att det undanträngda "väller fram", "hemsöker oss" och "spökar" (Derrida 2003).

Som etnologer behöver vi helt enkelt en

historia som kan göra oss klokare. Det innebär att vi borde försöka skaffa oss en djupare förståelse för vad våra kunskaper betyder existentiellt sett i en värld där existensvillkoren åsidosätts. Det förutsätter i sin tur en skärpt insikt om vilken betydelse *die Geschichte* kan ha. Den historia vi lever och delar med andra kan både vara utgångspunkt för besinning och för kritik mot *die Historie*, för att kunna visa att något mänskligt sett bättre är möjligt och för att kunna revoltera. Den kan också användas för att bevara, vårda och visa vördnad för människan och platsen, genom att göra det möjligt att se det storslagna i varje liv och plats. Med Nietzsches ord behövs såväl en kritisk som "antikvarisk" och "monumentalistisk" hållning till historien, förutsatt att den inte blir överdrivet historisk utan tvärtom börjar i det "ohistoriska".

Vi behöver utveckla ett visst spårsinne. Att ägna sig åt existensfrågan fordrar en särskild känslighet och förmåga att urskilja det livsviktiga, angelägna och väsentliga ur massan av förflutna spår. Ett sorts uppsökande av historiens ömma punkter, där makten bryts mot livsvillkoret. Spårsinnet inbegriper därmed även en förmåga till *glömska*; det vill säga att tidnings- och intervjumaterialets voluminösa karaktär bemöts med en klar blick för det överflödiga.

När vi har detta spårsinne har vi också en fungerande metod. Det är då jag kan bidra med ett återuppväckande av framtiden och i någon mån kan göra mötet med den andre rättvisa. Och som jag kan inta en verkligt historiekritisk hållning genom att insistera på att *die Historie* måste vägas mot *die Geschichte*. I praktiken innebär det att värna det ändliga och ständigt försöka hålla det som alltid kan dö vid liv. Eller att, som jag nu gjort,

på ett "kronofobiskt" sätt uppmärksamma föränderligheten och temporaliteten i det skrivna och sagda ordet (Hägglund 2002).

Det finns förvisso sedan länge en kritisk och reflexiv diskussion inom etnologin och de historiska vetenskaperna, och åtskilliga exempel på försök att lyfta annanheten och det levande i olika historiska källmaterial (t.ex. Eriksen, Garnert & Selberg 2002, Wettstein 2009). Inte sällan då just i en biografisk, individ- och platsnära form. Men vad jag kan se stannar forskningen oftast vid det fenomenologiskt subjektiva eller vid en distanserad konstruktivism. Följden blir en sorts instängdhet i jaget eller platsen, utan utrymme för det verkligt (och farligt) Andra, och ett undvikande av ställningstaganden i samhällsrelevanta spörsmål (Vallström 2009, jfr Kemp 1992:13–15).

Såsom en etnologisk, kulturvetenskaplig eller humanistisk uppgift måste uppgiften att hävda existensfrågans betydelse också vara en hållning som vänder sig utåt mot det samhälleliga. Det handlar då bland annat om "att översätta privata bekymmer till offentliga frågor" (Bauman 1999:10). På så vis kan vetenskapen slutligen ingå i en större dialog om vår tid och om framtiden – i en dialog som också är en demokratisk och politisk uppgift.

Först då framträder Bäcksjö elektriska förening som en angelägenhet: som en aktuell samhällsidé. Exemplet gick förlostat under en lång tid av exceptionellt "stora och dyrbara anläggningar", men har återfått sin aktualitet när priset visar sig vara en överhettad planet. Likaså blir berättelserna om ett förändrat välfärdssamhälle självklart angelägna när det står klart att samtalet om samhällets framtid egentligen aldrig tystnat eller glömts bort, utan bara trängts undan av döva makthavare.

LITTERATUR

- Bachtin, Michail, 1997. *Det dialogiska ordet*. Gräbo: Anthropos.
- Bauman, Zygmunt, 1999. *På spaning efter politiken*. Göteborg: Daidalos.
- Buber, Martin, (1954) 1995. *Det mellanmänniska*. Ludvika: Dualis.
- Derrida, Jacques, 2003. *Marx spöken: Skuldstaten, sorgearbetet och Den nya internationalen*. Göteborg: Daidalos.
- Eriksen, Anne; Garnert, Jan & Selberg, Torunn (red.), 2002. *Historien in på livet: Diskussioner om kulturarv och minnespolitik*. Lund: Nordic Academic Press.
- Eriksson, Madeleine, 2010. *(Re)producing a Periphery: Popular Representations of the Swedish North*. Umeå universitet.
- Hägglund, Martin, 2002. *Kronofobi: Essäer om tid och ändlighet*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Jonas, Hans, (1979) 1994. *Answarets princip: Utkast till en etik för den teknologiska civilisationen*. Göteborg: Daidalos.
- Johansson, Alf W., 1998. "Är historien farlig? Friedrich Nietzsches Om historiens nytta och skada", i Nietzsche, Friedrich, *Om historiens nytta och skada*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Kemp, Peter, 1992. *Lévinas: En introduktion*. Göteborg: Daidalos.
- Koselleck, Reinhardt, 2004. *Erfarenhet, tid och historia: Om historiska tiders semantik*. Göteborg: Daidalos.
- Kristensson Uggla, Bengt, 2002. *Slaget om verkligheten: Filosofi – omvärldsanalys – tolkning*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Nietzsche, Friedrich, (1874) 1998. *Om historiens nytta och skada*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Standing, Guy, 2013. *Prekariatet: Den nya farliga klassen*. Göteborg: Daidalos.
- Vallström, Mikael, 2005. "Kan kulturarv vara subversiva? Utkast i tidslighetens politik", i *Glänta*, nr 1–2.
- Vallström, Mikael, 2006. *Det förflutnas närvaro: Essäer om norrländska kulturarv, historieskrivning och de andras spår*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Vallström, Mikael, 2008. "Vilhelminas återuppväckta framtid", i *Västerbotten*, nr 3.
- Vallström, Mikael, 2009. Recension av Margrit Wettstein, *Liv genom tingen: Människor, föremål och extrema situationer*, i *Svenska Landsmål* 2009 (335).

Wettstein, Margrit, 2009. *Liv genom tingen: Människor, föremål och extrema situationer*. Eslöv: Symposion.

Vilhelmina: En lappmarksbygd på väg mot framtiden. 1933–1936. 2007. Vilhelmina kommun och Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.

Ågren, Per-Uno, 2007. "Inledning", i *Vilhelmina: En lappmarksbygd på väg mot framtiden. 1933–1936*. Vilhelmina kommun och Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.

SUMMARY

History for Life?

(Livsviktig historia?)

Bäcksjöbrev, självbiografiskt berättande och existensfrågans metodologi

With a voluminous newspaper material from the 1930s and contemporary life story interviews as starting-point the article discusses how ethnology

can handle existential issues. The discussion especially concerns parallels between societal crisis of today and of the 1930s. By making a distinction between "the history we are living and a part of" (*die Geschichte*) and "the history we are writing" (*die Historie*), the aim is to point out a possibility to develop a criticism of historiography, and an "un-historical" methodology "for life". These concepts originate from Nietzsche's (1874/1998) statement that historicism is a threat to life itself. To make it possible to found a method that deals with existential issues raised by traces and heritages from the past, and that also is able to maintain conditions for life, the article argues for an analysis paying attention to the variability, openness and dialogic nature of historical material. Furthermore, this kind of attention is regarded as a crucial political and democratic task for ethnology.

Keywords: existential, life, die Geschichte, die Historie, dialogic, traces.

Mikael Vallström, Researcher at R & D Söderhamn (FoU Söderhamn)/CFL, municipality of Söderhamn.

Roy Rabb och anakronismen

SVEN-ERIK KLINKMANN är docent i folkloristik, särskilt populärkultur, vid Åbo Akademi. Han har varit projektledare för projektet "Bitar av samma pussel? Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland", finansierat av Svenska litteratursällskapet i Finland åren 2010–2013. Han har en forskningsmässig bakgrund i studiet av populärt fantiserande och populära ikoner som Elvis, prinsessan Diana och Johnny Cash.

Denna text handlar om anakronismer inom ramen för en kulturanalytisk forskningsansats. Att observera är att texten aktualiserar en metanivå av etnologisk metod applicerad på ett historiskt material, det vill säga den gränsar mot historiebrik och etnologers relation till det förflutna överlag. Jag tar min utgångspunkt i den svenskösterbottniske musikern och lokalpolitikern Roy Rabb och hans sätt att handskas med anakronismer. Jag gör detta i avsikt att aktivera ett kritiskt tänkande kring anakronismerna. De olika fält jag kommer in på gäller Roy Rabbs verksamhet som dansbands- och underhållningsmusiker, hans speciella instrument, lap top steel gitarren, hans sportbil, samt hans politiska engagemang i det sannfinländska partiet. Avsikten är att undersöka vilken roll anakronismerna spelar i hans konst och föreställningsvärld, men också den bild kulturforskaren med stöd av dessa enskildheter eller fragment kan göra sig av föremålet för analysen.

En anakronism kan definieras som någonting som är för tidigt eller för sent inom en given tidsram, en viss kronologi, eller som en kollega skrev i ett e-brev till mig, "det tycks handla om saker som sviker, som hånar nuets krav på tidstrogenhet, allt det som är malplacerat, en rostig spik i det friska träet, Ulla Billquist på Svensktoppen, toppluva på slalomåkarna, det överraskande dödsfallet. Det får oss att se med undran på allt det som ger sig ut för att vara i rättan tid och nuet drunknar i sin oförmåga att hålla sin egen takt och leva upp till de krav som ställs på ett äkta nu, ett nu som är självtillräckligt och inte tyngt av efterhängsna survivals eller extatiskt av längtan efter morgondagen." (e-post av Billy Ehn i samband med en session om anakronism vid den nordiska etnolog- och folkloristkongressen i Stockholm i juni 2006).

En inledande begreppslig distinktion jag vill göra är den i de tre relaterade, men innehållsligt ändå klart olika begreppen akron, anakron och anakronistisk. Det akrona kan beskrivas som icke-temporala retoriska rum och känslor. Det anakrona kan förstås som en temporal trop/stilistisk figur som kan röra sig fritt i tiden, men utan att vara beroende av historiciteten hos en specifik form för sina effekter (Nagel & Wood 2010). Det anakronistiska kan uppfattas som den kanske mest uppenbara av termerna, en avsiktlig eller oavsiktlig sammanblandning av olika tidsskikt i en berättelse, beskrivning, konstverk eller stil, något som samtidigt paradoxalt nog lyfter upp de olika tidsplan som sammanblandas (ibid).

Anakronismer tycks därmed vara relaterade både till frågor om kronologier och till begreppet presentism, föreställningen att händelser och entiteter egentligen bara finns till i nuet, ett nu som i presentismen utspelar sig inom ramen för en tidslig ordning av gårdag, nu och morgondag, i motsats till en föreställning om en "tidlös tid" där de olika tidsplanen inte på något sätt är speciellt markerade (om presentism, se närmare Bourne 2006). Kattis Honkanen (2007) konstaterar, i en text om tidsbegreppen Aion, Kronos and Kairos hos Judith Butler, att den kronologiska tiden förutsätter en föreställning om rörelse och transformation. Aion beskrivs då som erfarenhetens och den personliga förvandlingens tid, Kairos som möjlighetens tid.

Utmärkande för den kronologiska rörelsen i jämförelse med en lineär rörelse i allmänhet är att kronologins ordning inte kan upphävas utan att hela begreppet förlorar sin innebörd. Honkanen säger att inom en kronologisk temporal struktur är nuet hela tiden på väg att bli ett förflutet och att framtiden kommer att betraktas

som antingen något som ligger framför eller som håller på att träda in i nuet. Kronologin förstås som strikt empirisk där olika mätbara "nu-händelser" följer på varandra. Begreppsliggjorda som händelser, datum, epoker eller historiska perioder kommer därmed i det kronologiska ordnandet att utgöra det empiriska materialet som det historiska berättandet bygger på. Inom historiografien kommer de olika nu:ena att forma en kronologisk, kausalt ordnad händelsekedja, nu-punkterna förstås som händelser, tillfällen som "det verkliga" i historieskrivningen baserar sig på (ibid).¹

Valerie Rohy (2009:xix) listar ett antal typer av anakronismer, eller temporala anomalier som hon kallar dem. Hon nämner "backwardness, prematurity, regression, anticipation, the 'primitive', the future perfect." Det anakrona ställer hon i motsats till det hon kallar "straight time", det vill säga en heteronormativ, hegemonisk kronologi som enligt henne är förbunden med en reproduktiv futurism. Det är den artificiella temporaliteten i berättandet som gör oss medvetna om den fiktiva karaktären hos kronologin som sådan, menar hon.

Anakronismen blir en oppositionell ontologi och måste förhindras, straffas eller förvisas av den dominerande formen för utveckling, den hegemoniska kronologin, som därmed framstår som den enda verkliga temporaliteten. Men samtidigt är inte anakronismen endast det nödvändiga andra i relation till "straight time". Den befinner sig också alltid inne i den normativa temporaliteten. Det förflutnas skugga återvänder som ett spöklikt ögonblick, ett ögonblick som inte längre tillhör tiden, ett ögonblick som innehåller all tid och som de-synkroniserar den hegemoniska tiden tillbaka det anakrona (ibid xv).

ATT ANALYSERA ANAKRONISMER

För att kunna analysera det anakronas operationer tycks två vägar vara speciellt intressanta. Den ena gäller analysen av artefakter, inklusive konstprodukter av olika slag, den andra analysen av minnesoperationer. Om kronologier, alltså det man kunde kalla det historiska benämning och ordnandet av händelser enligt ett kausalt system, är en förutsättning för historieskrivningen kan man fråga sig i vilken utsträckning etnologer och kulturforskare kan frigöra sig från ett sådant kronologiskt ordningsskapande i sina undersökningar och i vilken mån anakronismer kan spela en roll därvidlag.

Seppo Knuuttila (2008) har påpekat att vad gäller studiet av konstprodukter (textuella, visuella, musikaliska, plastiska representationer) är anakronismer som kulturella fenomen aldrig omoderna. Tvärtom påträffar vi dem och använder vi oss av dem dagligdags, detta att någon existerar eller någonting händer i en annan ordning än den kronologiska eller historiska ordningen, någonting som befinner sig utanför sin naturliga tid eller ser ut att göra det. Knuuttila hänvisar till Gerard Genette som konstaterat att anakronismer kan avläsas som olika typer av motsättningar mellan berättelsen (det som händer) och berättandet (hur händelsen berättas). Sådana anakrona dimensioner av tidslighet som är vanliga i berättande utgörs av tillbakablickar (*analepsis*) och framåtblickar, förningar (*prolepsis*). Se även Parsons (2010) om Genette och film.

Knuuttila tillägger att det anakrona kan betraktas som en stilistisk figur av samma typ som metafor, metonym/synekdok, ironi. När det anakrona förstås

som en tidslig stilistisk figur kan den hjälpa oss att se ett ting i termer av ett annat i en annan tidsskala. Knuuttila nämner som exempel på sådana berättelser med starka anakronistiska tendenser filmerna *Magnolia*, *Back to the Future* och *Hard to be A God*.

ROY RABBS SOCIALA OCH KULTURELLA BAKGRUND

Roy Rabb, född 1940, växte upp i ett småbrukarhem i Vassor som ligger ett trettio-tal kilometer norr om Vasa. Fadern var kommunist, aktiv inom folkdemokraterna, Demokratiska förbundet för Finlands folk (dff). Roy musicerade redan i tonåren, på 1950-talet, i det österbottniska dansbandet Moon Serenaders som spelade den tidens dansmusik, en mångsidig blandning av olika dansstilar, från vals och schottis till modernare stilar som foxtrot och tango, även latinamerikanskt som cha cha cha.

Roy Rabb säger att musiken var anpassad för den österbottniska landsbygden vid den tiden. Det fanns en tydlig uppdelning i musikmak mellan stad och landsbygd då bland ungdomen, minns han. På landet gillade man dansvänlig musik av ett kanske mer "folkligt", traditionellt slag, i staden var det en mer jazzinriktad musik som var på modet. För Roy erbjöd jazzen inget attraktivt alternativ. När han började i läroverk i Vasa kom han också i kontakt med den jazzdiggande ungdomen på svenskt håll i staden.

1958 hade Roys familj flyttat till Vasa, pappan blev funktionär på det folkdemokratiska partiets lokalbyrå i Vasa. Efter armén väntade studier, först i staden Olomouc i Tjeckoslovakien, sedan i Moskva (studier i nationalekonomi). I Olomouc

Roy Rabb bland sina instrument i hemmet i Bobäck utanför Vasa. Foto: John-Erik Klinkmann.

kom Roy i kontakt med bl.a. kubanska studeranden som också var musiker. En nationellt sett högst blandad grupp med åtta medlemmar såg dagens ljus. Musiken man spelade var latinamerikanskt präglad. Också i Moskva blev det för Roys del en hel del musicerande, bland annat i en trio tillsammans med två indonesiska studenter. Sina statsvetenskapliga studier fortsatte han vid Helsingfors universitet på 1960-talet.

Tillsammans med "Vasas Elvis", den finskspråkige sångaren Reijo Hirvelä etablerade sig Roy i musikkretsar i Helsingfors som studiomusiker på framför allt steel guitar (som en av Finlands första). De två Vasakillarna Rabb och Hirvelä delade en eklektisk musiksmak och även ett intresse för latinamerikansk musik, bland annat inom ramen för den gemensamma gruppen Tony Ramon and the Blue Com-

bo, som betraktades som en speciell attraktion i huvudstadsregionens musikliv på 1960-talet. Gruppen spelade år 1964 in en singel bestående av låtarna A Summer-night Dream (originalet utgörs av den finska folkvisan Oi, Jos Ilta Joutuisi) och den kubanska exotica-klassikern Taboo.

Efter att flyttat tillbaka till Vasa 1982 har Roy fortsatt med att spela dansmusik. Han har en egen hemmastudio i sitt gamla tvåvåningshus i Vasa-förorten Bobäck.

Vid sidan om musiken är Roys andra stora fritidsintresse bilar. Han äger en Ford Capri och en Ford Eagle SS II. Eaglen har han gjort enligt bygga själv-principen, en "fattigmannssportbil" som han började bygga år 1989 som ett paket som han beställde av en finländsk bilimportör. Bilbygget tog närmare tre år. Ford Eagle-bilen utgör ett viktigt element i videon till låten Emotionally.

Roys viktigaste instrument blev tidigt lap top steelgitarren. I sin ungdom var han attraherad av framför allt tre musikstilar: rock'n'roll, dixieland eller traditionell jazz, och hawaii-musik, som i hans fall framför allt kan kopplas samman med den typ av country med steelgitar som var populär på femtiotalet. Sitt intresse för country-musik odlade han i slutet av 1950-talet inte minst genom att lyssna på Radio Luxembourg, och där speciellt ett magasinprogram med countrymusik.

Någon "riktig" hawaii-musik har Roy Rabb däremot aldrig i någon större omfattning studerat. Sin första steel guitar, en Fender, köpte han år 1965.

Min berättelse om Roy Rabb (se närmare Klinkmann 2010) är som synes kronologiskt ordnad, men inte enbart, här finns också en annan systematik som handlar om att introducera/aktualisera det tema jag här framför är intresserad av: hur det anakrona spelar in i Roy Rabbs liv och verk.

ANALYSEN AV VIDEORNA EMOTIONALLY OCH LONELY BELL

Videon *Emotionally* som finns på youtube är en minut och 46 sekunder lång. Musiken utgörs av en originalkomposition av Roy Rabb. Han spelar själv lap steel gitarr på låten och i videon. På steel gitarren står det med stora bokstäver: Roy Rabb Steelman.

Inledningen av videon visar en röd solnedgång följt av en dubbelprojektion av Rabb stående vid sitt instrument i en studio, vänd mot videokameran. Därefter vänder han sig om, som om han inte riktigt skulle veta var han befinner sig, eller i vilken verklighet han egentligen är. Blicken rör sig uppåt, kanske mot någon-

ting transcendent eller mot solen? Efter en halv minut byts miljön så att han nu befinner sig utomhus, iklädd solglasögon. Han sitter i en trädgård och fortsätter spela, omgiven av färggranna blommor.

När ungefär en minut av låten spelats ser vi hur Roy springer fram till en röd sportbil (Ford Eagle SS II-bilen, se ovan) som är parkerad på en grusväg, hoppar in i bilen och kör iväg med bilens mäsvingar fortfarande utfälda. Följande bildsekvens, som är tagen från ett flygplan/en helikopter visar översiktsbilder av en kust med höga klippor. Sekvensen kan tolkas som om Rabb flög över kustlandskapet i sin magiska farkost likt en sentida Ikaros. Videon fixerar aldrig den fysiska plats den presenterar. I följande sekvens är bilen och Roy tillbaka igen på samma grusväg där resan tog sin början. Han hoppar ur bilen och springer iväg, fortsätter spela, nu i studion, inte trädgården. Han ser sig omkring och upp mot högre makter/solen och fixerar till sist blicken rakt in i kameran, mot tittaren.

Videon kan tolkas som en exotiserande dröm, en iscensättning av en paradis- eller Arkadien-tanke. Låtens titel kan tänkas alludera på kända låtar som easy listening-klassikern *Feelings* eller jazzditen *Tenderly*. I en artikel under utgivning om olika sinnesstämningar och berättelsetyper i turism och närresande, refererar Orvar Löfgren till en forskning om hur tyska turister upplever "paradisön" Réunion i Indiska oceanen. Han påpekar där att turismklichéerna är intressanta, det är bilder, berättelser och utrop som återkommit under decennier, även i filmer, och som ofta fungerar.

Drömplatsen som Roy Rabbs video och låt gestaltar tillåts inte att få ett mer specifikt innehåll, platsmässigt är detta inte tydliggjort. Att jag som råkar vara granne

med Rabb vet att vägen där bilen står parkerad i videon är Dikesvägen i Vasa, är något som den som tar del av videon på nätet inte behöver känna till. Också tidsmässigt är videon ospecificerad, annat än att det tycks röra sig om en sommar eller vilken sommar som helst. Sedd på det viset kan det turistiska som man kan utläsa i videon uppfattas som en ingång i ett anakronistiskt tänkande, som dock helst bör komprimeras för att kunna fortsätta att vara turistiskt. Ju fler historiska detaljer som skjuts in desto mindre turistiskt riskerar berättandet att bli.

Kan videon uppfattas som en akron, tidlös fantasi, en serie drömbilder utanför tid och rum, en dagdröm som kunde tänkas svara mot behovet av speciella viloe eller lättingsplatser, gårdagar i nuet, idealiserade gårdagar med sina mer eller mindre ursprungliga kulturformer som skuffats åt sidan undan utvecklingens väg, fösts in i reservat och konserverats, för att apostrofera Seppo Knuutila (1994)? Men drömbilderna i Rabbs video är inte enbart drömbilder. De har också en förankring i verkligheten. Som annan exotica har de en dubbelhet som David Toop i sin bok om musikgenren exotica beskrivit som "fabricated soundscapes in a real world". Dubbelheten leder till en speciell typ av inautenticitets- och anakronismeffekter som är utmärkande för genren. Toop beskriver exotican i termer av en rad artefakter: "Just ruins and a spell, repeated endlessly to provoke fading memories, lust and terror, chainsaw bikers, sultry tropical airs, Aztec spells, x-ray eyes and hot pants, sunken cities, lost cities, singing sea shells, electric frogs, bustin' bongos", och så vidare. Den exotiska sportbilen i videon är en riktig bil, byggd av Roy själv enligt noggranna instruktioner från tillverkaren, men det är också en drömfarkost med

måsvingar som kan föra en till fjärran stränder, okända horisonter och sedan tillbaka hem igen.

John R. Gillis (2002) har i en text om något han kallar den mytiska ön påpekat att i en värld där sambanden mellan dåtid och nutid radikalt har rämnat har nostalgin i alla dess former blivit hämningslös. På liknande sätt har, påpekar Gillis, ut-suddandet av gränser och geografiska särdrag lett till en samtida fascination inför det avlägsna och insulära, där något avgränsat ännu existerar åtminstone till skenet, om än inte i realiteten. Roy Rabbs video aktualiserar också en tanke som förts fram av Artemis Leontis (1999) vad gäller Medelhavet med dess långa kustlinje och många utspridda öar, om platser som kan behaga en bara på ett svävande avstånd där det ständigt blåa hos havet reflekterar de bilder vi tillför denna plats. Den hämningslösa nostalgin och tidsfantasin kan alltså beskrivas som en av de former det anakrona hos Roy Rabb utnyttjar.

Ännu tydligare än i Emotionally artikuleras hos Rabb i videon Lonely Bell (längd 2:31) en lek med bilder av olika slag, från olika tider, olika epoker och olika kulturkretsar. Musikstycket är en musikalisk adaptation gjord av Roy Rabb på steel guitar av den gamla ryska folkvisan Entonigt klingar den lilla klockan, även känd som väckelsesången Jag har hört om en stad, med svensk text av Lydia Lithell. De visuella elementen i videon inkluderar bilder från den ryska landsbygden, häst och kärra/slåde, vy över en insjö, barrskogslandskap, konstverk som föreställer traditionellt ryskt folkliv på, möjligen, 1800-talet, höbärgning, religiositet, änglar som spelar, dansande keruber och andra viktiga figurer kring Jesusbarnet och madonnan. Men det sistnämnda in-

slaget ingår uppenbarligen i en västerländsk version. Roy själv är klädd i något som ser ut som en moderniserad rysk folkdräkt eller traditionell rysk skjorta framför ett draperi i liknande stil och färg. De disparata visuella elementen gör att effekten av videon blir en kraftfull anakronisering och exotisering. Frågan om identitet dyker upp i och med referenserna till olika kulturella och nationella traditioner. Samtidigt finns det också i sammanförandet av de starkt divergerande elementen i videon och i dess multimediala, visuella karaktär (fotografier, rörliga kamerabilder, avbildningar av konst) ett inslag som kan föra tankarna till både kitsch och postmodernism.

På sätt och vis kan detta beskrivas som en fantasiresa tillbaka till det gamla Ryssland med klockor och hästekipage genom det ryska landskapet, men ändå inte, på grund av bland annat ängla-, madonna- och Jesus-bilderna som inte ser ut att tillhöra samma kulturkrets. En konsthistoriker jag frågade om konstverken menade att de musicerande änglarna såg ut som tidigt renässansmåleri från norr om Alperna, medan madonnan var tagen ur ett bokuppslag med milt Rubens-inspirerat måleri.

De olika lager av anakroniserande och exotiserande bilder och musikaliska exempel som Roy Rabb gång på gång tycks återvända till aktualiserar berättelser om identitet eller brist på sådan. Musiken till de två videoexemplen ingår på en instrumental skiva med så kallad "hawaiimusik" av det slag som förknippas med kända nordiska steelgitarister som svensken Yngve Stoor och finländske Onni Gideon och låtar som Blue Hawaii, Tiger Shark och Hawaijan War Chant. Skivtiteln kan läsas som en lekfull anspelning på det finländska, *White and Blue Hawaii* (1997).

DEN EXOTISERANDE SANNFINLÄNDAREN

En annan fokuspunkt vad gäller Roy Rabb i skenet av en kulturanalys utgörs av det politiska. På senare år har han aktivt engagerat sig i det finländska populistiska partiet sannfinländarna, framför allt på lokalplanet i Vasa. Han har även översatt det finska namnet på partiet, perussuomalaiset, till det svenska ordet sannfinländarna. I ett mejl till mig skriver han att han inte kommer ihåg exakt hur namnet kom till, men att han av partiet blev tillfrågad om en översättning till svenska. Han säger sig minnas, att han rekommenderade ordet sannfinländarna, vilket han tyckte och fortfarande tycker bäst motsvarar innebörden i "perussuomalaiset", i betydelsen "en sann karlakt, en sann man av sitt folk, en sann vän". Att Rabb med sitt val av jämförelseobjekt samtidigt aktualiserar ett manschauvistiskt synsätt är uppenbart.

Det blir tydligt i min analys att Roy Rabb, trots sitt uttalade intresse för det finsknationella eller finska/finländska, hela tiden rör sig över olika gränser, språkliga, kulturella och politiska. Här finns ett drag av osmosis som etableras i berättelsen om Roy Rabb. I mycket kommer Roy Rabb i mitt material att framstå som en kameleont, en figur eller formation som jag tidigare identifierat som överensstämmande med viktiga drag i det finlandssvenska (se Klinkmann 2011a).

Samtidigt funderar jag på något som Roy Rabb skrev åt mig som en kommentar till ett utkast jag skrev till en panel om historia och etnologi vid den nordiska etnologkongressen i Bergen sommaren 2012. Han svarade då: "Det är så underligt att när man ser en analys om sig själv så blir man osäker på sig själv, inte ett

dugg säkrare än du i din analys. Jag tror nog att det är slumpen som spelar den största rollen, åtminstone i mitt fall.”

Roys svar antyder att hans egen förståelse av sitt liv kunde kallas anakronisk, alternativt episodisk eller fragmentarisk, utan en tydlig diakronisk plan eller struktur. I det avseendet kommer hans uppfattning nära det filosofen Galen Strawson talat om som en icke-narrativ, episodisk uppfattning om ens själv (Strawson 1997).

Strawson säger att det finns stora skillnader i hur människor minns sina liv. En del har ett utmärkt minne, andra har en svag personlig minnesfunktion. Han säger också att skillnader av det slaget interagerar med andra skillnader. En del människor lever djupt inne i ett narrativt modus. De upplever sina liv som något som har en form och utgör en berättelse, har en narrativ färdriktning. En del berättar om sig själva i en starkare mening. De återskapar och justerar tolkningarna av sina liv. Hos andra finns inte samma tendens till att se sina liv i narrativa termer eller som en berättelse eller en utveckling. En del människor är hela tiden präglade av förvåning och episodiskhet i sina liv, menar Strawson. De går genom livet med en känsla av perplexitet. Den senare beskrivningen passar, så som jag uppfattar den, mycket väl in på Roy Rabb. Vad som bidrar till min försiktighet i fråga om att dra slutsatser om Roy Rabbs livsvärld är det faktum att så mycket av hans kulturella produktioner har en humoristisk, fantasipräglad och subversiv kvalitet. Det gäller i hög grad de två videorna jag analyserat.

Detta kan då ställas mot den starka tendens som finns i dag att betrakta den personliga levnadsberättelsen som ett sätt att bringa ordning och överblick i sitt liv,

en genre Birgitta Svensson (2011) analyserar på följande sätt: ”Den personliga levnadsberättelsen lär oss kontinuerligt att lägga livet till rätta. Genom att läsa andras levnadsberättelser får vi koderna till hur vi själva kan skriva våra liv. Den gemensamma levnadsberättelsen handlar om våra tillhörigheter (det vill säga anknytningspunkter) och definierar oss som folk, grupp etcetera.” Samtidigt talar Svensson om den kulturella avreglering som pågår i det västerländska samhället, som gör att villkoren för levnadsberättelsen förändrats. Instabilitet och flytande samtidsinriktade modeller gör att identiteterna måste konstrueras individuellt och strategiskt i samklang med begrepp som transformering, uppdatering, förändring, rörelser, som alla är ledord i det nya arbetslivet och i konsumtionssamhället. Metodologiskt skiljer hon mellan insamlingsmetod, det vill säga att samla in levnadsberättelser utifrån situation, observation, reflektion, och analysmetod, det vill säga att tolka dem genom kontextualisering, tidsrums perspektiv, teoretisk tillnärmelse. Hon säger också att man som forskare måste ställa frågor om syftet med berättelsen. Handlar det om en yrkeskarriär, livet ur ett köns perspektiv, ett misslyckat liv som ska skrivas om eller emanerar berättelsen ur ett annat sammanhang?

IDENTITET OCH MINNE:

HISTORISKA LEDSTÄNGER ELLER LEKFULL SUBVERSIVITET?

I boken *Den andres enspråkighet eller Den ursprungliga protesen* (1998), som Jacques Derrida skrivit utgående ifrån sina personliga erfarenheter, med en fransk-maghrebisk-judisk identitetsmässig bakgrund, blir begreppet identitetsstörning

centralt. Det han skriver om identitetsstörningar tilltalar mig i mitt finlands-svenska projekt, där, precis som hos Derrida, bindstrecket är viktigt, även om det i finlandssvenskheten är osynligt: alltså finlands-svenskheten.

Handlar anakronism om att undvika att konstruera historiska ledstänger eller försöka nysta upp röda trådar i ett material? Det skulle Sara Edenheims aktualisering av begreppet kunna antyda. Edenheim (2011) påstår att historien bryts ned i bilder, inte i berättelser. Bilden kan och bör enligt henne tas ur sitt sammanhang och behandlas som en sorts icke-verbal sammanfattning av en händelse som *inte* kan berättas. En ideal "negativ" användning av bilden tvingar oss att reflektera över någonting som inte är tillrättalagt genom en berättelse och kan därigenom påvisa vår oförmåga att (be)gripa det förflutna. Det enda som finns kvar från det förflutna blir stumma kvarlevor. Historikerns så kallade källor är inte en källa till kunskap utan inget mer än lämningar och spår som genom den kontingenta återuppreppningen (iterabiliteten) överlevt och fortsätter att ta upp plats även i vår tid. Edenheim hänvisar till Derrida som kallat detta *restances* (*resistance+reste*), det vill säga motståndrester, restmotstånd.

Vad gäller studiet av anakronistiskt berättande kopplar Seppo Knuuttila (2008) samman minne, anakronism och artikulation, vilket resulterar i olika sätt att förbinda nu, gårdag och morgondag.

Handlar den musikaliska exotismen hos Roy Rabb om ett försök att provisoriskt lappa ihop olika tidsperspektiv, men utan att försöka hitta en röd tråd, en klar kronologisk eller diakronisk linje? Exempelvis så att Österbotten popmusikaliskt i temporärt avseende skulle ligga någonstans mittemellan Sverige, som ser ut att

ligga före, och det övriga Finland, som tycks ligga efter, vad gäller musiktrender och innovationer? Finland har både sociologiskt och kulturellt befunnit sig steget efter Sverige inom rock- och popmusik historiskt sett, och Vasa och Österbotten som ett kulturellt gränsområde som läcker åt olika håll har därmed fått rollen som en förmedlare mellan de här olika tidsmedvetandezonerna (Klinkmann 2010).

KONSTVERK, BERÄTTELSE OCH HISTORISKA KONTEXTER

Finns det en röd tråd i det jag skriver om Roy Rabb eller blir det hela en efterhandskonstruktion med en starkt anakroniserande tendens? Och vad är det i så fall jag försöker visa eller leda i "bevis" i min kulturanalys? Är inte själva begreppet röd tråd ett i högsta grad problematiskt begrepp i en kulturanalytisk forskning som ska försöka hålla många olika trådar, kontexter, även diskurser, narrativer, öppna och oavslutade, problematiserade? Angreppssättet liknar det etnologen Maria Vallström beskriver i sin undersökning av skillnadsskapande och intersektioner i ett material som gäller finska skogsarbetsbyar i Sverige 1950–1975. Vallström säger sig ha velat fånga spelet mellan position och identifikation och även uttryck för bestående ojämlikheter och öppningar för alternativa skillnader och "egna" röster, en metod som dels försöker läsa historien "framlänges", dels analysera dominerande diskurser (Vallström 2010).

Victoria Fareld (2007) har konstaterat att början i ett kulturanalytiskt arbete metodologiskt sett är central och har en djupt paradoxal, kanske rentav anakronistisk karaktär. Hon påpekar ett som hon kallar det välkänt faktum, att ingen början är så

okomplicerad som den verkar. Envar som skrivit ett längre arbete vet att början i verket i själva verket utgör dess slut, det sista kapitlet som ska skrivas och som sådan är en konstruktion som sätts ihop retrospektivt; en utsaga som görs utifrån en position utanför själva akten eller händelsen, i ljuset av en speciell händelsekedja och ges beteckningen början. Frågan som ställs, om början egentligen är ett slut, blir för Fareld liktydig med frågan om vilka kontexter som kan svara för den nödvändiga inramning som en adekvat början på en historia kan utgöra.

Kan Roy Rabbs sannfinländska engagemang avläsas som en politiserad variant av hans exotiserings- och anakroniseringsstendenser så som jag ovan försökt beskriva och analysera dem?

Eller är det snarare så att de här tendenserna gör honom mer postmodern än han kanske själv föreställer sig, om man jämför med det som skissas i exempelvis sannfinländarnas kulturpolitiska program inför riksdagsvalet 2011 där partiet fick stora framgångar? I programmet understryks bland annat Kalevalas betydelse för finländsk identitet och beklagas att konst och musik från den finsknationella mobiliseringens tidsperiod (1880–1910-talet) minskat i betydelse. Enligt programmet borde statens kulturstöd riktas så att det förstärker den finska identiteten. Kan partiets kulturpolitiska program läsas som ett försök att etablera en ny kollektiv strategi för att "frysa" tiden och så att säga återaktualisera det moment i den nationella mobiliseringen som ledde till att landet fick sin självständighet 1917? Är en sådan politisk retrogardism (en poetisk "skola" som betonar värdet av att återupprätta föräldrade traditioner och kulturella uttryck, min anm.) över huvud taget möjlig? frågar sig Pia Ingström som skri-

ver om den finske, sannfinländskt inspirerade essäisten Timo Hännikäinenens essäsamling *Ihmisen vibeliäisyydestä ja muita esseitä* från år 2011 om finskhet där denne enligt Ingström rasar mot dekonstruktion och den vänstertonade kulturradikalismen.

Roy Rabbs lekfullt subversiva musikaliska och visuella iscensättningar kan knappast placeras in på något entydigt sätt i en sådan nationell eller nationalistisk kontext. Utmärkande för hans musik och bilder är ju i stället, parallellt med anakronismen, en rad referenser till olika nationella och genremässiga traditioner, både internationell pop- och easy listeningmusik men även traditionella folksånger (både den ryska Lonely Bell och redan 1964, tillsammans med Tony Ramon (Reijo Hirvelä) den finska folksången Oi, Jos Ilta Joutuisi, med titeln A Summernight Dream omgjord till ett exempel på tidsperiodens vurm för instrumental gitarrpop, det som i Finland kallas ståltrådsmusik), alltså former som bevarar en öppenhet mot andra kulturer och kulturella former.

Men exempel på en mer fördomsfull behandling av det andra finns också, i exempelvis en text på bloggen *Vaasalaisia* från år 2009 i anslutning till en video med konstnären Risto Jalonen och dåvarande undervisningsministern i Finland, Stefan Wallin. I bloggtexten talar Rabb på ett klart rasistiskt sätt om tre sjungande negerpojkar (om användningen av n-ordet, se Linton, 2014, Sabuni 2005). Exemplet manar till en viss försiktighet vad gäller att alltför starkt betona det gränsöverskridande hos Rabb. Att kalla detta en anakronism skulle kunna tolkas som att formuleringen tillhör en annan tid och tidsanda. I så fall bör man samtidigt hålla i minnet att också den tidsandan var med-

vetet eller omedvetet rasistisk (jfr ovan Rohy-citatet).

Den kanske svåraste frågan att besvara vad gäller en analys av Roy Rabbs musik- och videokonst har att göra med problematiken om hur man egentligen ska förstå det han försöker uttrycka i sin konst, vad den eftersträvar, vilka effekter den använder och inom vilka tolkningsramar man ska placera in den. Utgående ifrån Christopher S. Wood och Alexander Nagels teoretisering av motsatsförhållandet mellan det anakrona och det anakronistiska (se ovan) kan man ställa sig frågan om det i Roy Rabbs fall handlar om det anakronistiska alternativet, alltså något som bäst ska förstås inte som konst utan snarare som ett vittnesbörd om sin tid och tidslighet, det vill säga ett outplånligt spår av historien som försöker visa oss vad konst i verkligheten är, eller om det handlar om det anakrona alternativet, vad konstverket, uttryckligen som konst, utför, det vill säga hur det kan röra sig fritt i tiden, men utan att vara beroende av historiciteten hos en specifik form för sina effekter. Den är i så fall, mer än vad som gäller den första kategorin, att betrakta som ett konstverk, mindre som ett tidsdokument. Möjligen kan man i fallet Roy Rabb tänka sig att det episodiska och fragmentariserande draget i hans projekt gör att man, beroende på urval och infallsvinkel, kan få fram olika typer av förhållningssätt både till det andra och till dominerande diskurser och kronologier i samhället vid en viss tid.

NOT

¹ För mer omfattande undersökningar av temporaliteter i berättande samt kronologier som litterära fiktioner och retoriska troper, se Ricœur 1985, Jameson 2009, Rohy 2009.

REFERENSER

Källor

- E-postintervju med Roy Rabb, hos författaren.
 Rabb, Roy, 1993. *Hot Dog sekä nakki. Roy Rabb. Ruohonjuurirockia*. EP-skiva.
 Rabb, Roy, 1997. *White and Blue Hawaii*, CD.
 Parkkari, Tapio, 2007. "Roy Rabb ja unelma urheiluautosta" (på svenska: Roy Rabb och drömmen om en sportbil). Nättext publicerad den 28.10.2007 på sajten *Vaasalaisia*.
 Parkkari, Tapio, 2009. "Stefan Wallin ja Risto Jalonen. Jokainen taiteilija on huomionsa ansainnut." Nättext publicerad den 30.7.2009 på sajten *Vaasalaisia*.
 Tony Ramon and the Blue Combo, 1964, A Summer night Dream/Taboo, singel.
 Sannfinländarnas hemsida (på finska, länken ej längre verksam) <http://www.perussuomalaiset.fi/getfile.php?file=1536>.
 Videon Emotionally, på YouTube. Uppladdad den 17.7.2008.
<http://www.youtube.com/watch?v=vXjWdyZmYbg>.
 Videon Lonely Bell, på YouTube. Uppladdad den 14.10.2008.
<http://www.youtube.com/watch?v=EK5Pn2WZmcA>

Litteratur

- Bourne, Craig, 2006. *A Future for Presentism*. Oxford: Clarendon Press.
 Derrida, Jacques, 1998. *Den andres enspråkighet eller Den ursprungliga protesen*. Göteborg: Daidalos.
 Edenheim, Sara, 2011. *Anakronismen: Mot den historiska manin*. Göteborg: Glänta Produktion.
 E-post av Billy Ehn i samband med session om anakronismer vid nordiska etnologkongressen i Stockholm 2006.
 Fareld, Victoria, 2007. "Contexts in flux: Textual concerns for the historian of ideas", i *Ideas in History: The Nordic Society for the History of Ideas*, 3.
 Gillis, John R., 2002. "Drömmen om det avlägsna", i *Res Publica* 55:2002. Den mytiska ön. Temanummer.
 Honkanen, Kattis, 2007. "Aion, Kronos and Kairos: On Judith Butler's Temporality", i *Journal of Queer Studies in Finland* 1:2007.

- Ingström, Pia, 2011. "Vem hotar finskheten?" i *Hufvudstadsbladet* 16. 5. 2011.
- Jameson, Fredric, 2009. *Valences of the Dialectic*. London and Brooklyn, New York: Verso.
- Klinkmann, Sven-Erik, 2010. *Från Wantons till Wild Force: Nya sound i en gränsstad*. Möklinta: Gidlunds.
- Klinkmann, Sven-Erik, 2011a. "Gränsfolkets musik mellan ankdamm och avantgarde", i *Källan* 1:2011. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Klinkmann, Sven-Erik, 2011b. "Los autenticos finlandeses", på SLS-bloggen 6, 7 och 9 maj 2011. <http://www.sls.fi/blogg/index.php/los-autenticos-finlandeses/>.
- Knuuttila, Seppo, 1994. *Tyhmän kansan teoria: Näkökulmia menneestä tulevaan*. Tietolipas 129. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuuttila, Seppo, 2008. "Memory, anachronism, and articulation", i *TRAMES*, 2008, 12(62/57), 3.
- Leontis, Artemis, 1999. "Primordial home, elusive home", i *Thesis Eleven*, No 59, November 1999. London: Sage.
- Linton, Sarah 2014. "Reproduktion av föräldrade värderingar. En identifiering och analys av faktorer som bör spela in vid återutgivning av barnlitteratur." Lunds universitet, förlags- och bokmarknadskunskap, institutionen för kulturvetenskaper. <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOID=4460405&fileOID=4460412>.
- Löfgren, Orvar, under utgivning. "Moods and modes of mobility: Tourists and commuters." Utkast till *Cultural Encounters*, special issue "Motion and emotion".
- Nagel, Alexander & Wood, Christopher S., 2010. *Anachronic Renaissance*. New York: Zone Books.
- Parsons, James, 2010. "Genette on film – temporal order and tense in non-chronological cinema", i *Enquiry* (Vol 2, No, 1) Sheffield Hallam University (Online). <http://research.shu.ac.uk/aces/enquiry/index.php/enquiry/article/viewFile/16/25>.
- Ricoeur, Paul, 1985. *Time and Narrative*, Volume 1. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Rohy, Valerie, 2009. *Anachronism and Its Others: Sexuality, Race, Temporality*. New York: SUNY-Press.
- Sabuni, Nyamko, 2005. "Bli kallad neger är kränkande", i *Aftonbladet* 30. 8. 2005.
- Strawson, Galen, 1997. "'THE SELF'", i *Consciousness Studies*, 4, 5/6 (1997).
- Svensson, Birgitta, 2011. "Det moderna varat som biografisk presentation", i Marander-Eklund, Lena & Östman, Ann-Catrin (red.), *Biografiska betydelse*. Möklinta: Gidlunds.
- Toop, David, 1999. *Exotica: Fabricated Soundscapes in a Real World*. London: Serpent's Tail.
- Vallström, Maria, 2010, "Att göra skillnad: Om migration, arbete och kön i skogsarbetarbyar 1950–1975", i *Scandia: Tidskrift för historisk forskning*, nr 1, 2010.

SUMMARY

*The Anachronisms of Roy Rabb
(Roy Rabb och anakronismen)*

This text deals with anachronism, within the framework of a cultural analytical research effort, in the life and art of Ostrobothnian dance band musician and local politician Roy Rabb. The intention here is to activate a critical thinking on anachronisms, what they do and why it seems that we need them. The arenas and artefacts studied are Roy Rabb's activities as a dance band musician, his laptop steel guitar and his sports car, and also his engagement in the populist party the True Finns.

The playfully subversive character of many of Rabb's musical and visual undertakings makes it difficult to place his anachronisms within an unambiguously national or nationalistic context. But on the other hand, some remarks he has been making, of an openly racist and male chauvinistic nature, indicates a certain caution as to a reading of the anachronisms of Roy Rabb strictly along the lines of a playful subversiveness.

Keywords: anachronism, time frames, video, exotic, identity narratives, memory discourses.

Sven-Erik Klinkmann, reader in folkloristics, especially popular culture, Åbo Akademi University, Åbo, Finland.

I nästa nummer

*Tema: Berättande
– uttryck, samspel, förändring*

*Gästredaktörer:
Alf Arvidsson och
Katarzyna Wolanik-Boström*

KULTURELLA PERSPEKTIV

Tidskriften för nya kulturstudier

**Bästa läsare,
du är mycket välkommen som
prenumerant på Kulturella Perspektiv!**

*275 kr för fyra nummer 2014
Plusgiro 65 33 59-0*

Omslagsbilden: "En etnologi som ställer nya frågor lyfter blicken mot nya kunskapsmål." Detalj ur målning av René Magritte, "Le modèle Rouge". Foto: Giraudon/Art Resource, New York. Ur Harold Koda, *Extreme Beauty. The Body transformed*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2001.

*k*ULTURELLA
*P*ERSPEKTIV

*Forum för
kulturforskning*

*275 kronor
för fyra nummer
2014*

I detta nummer medverkar:

Alf Arvidsson

Helena Hörnfeldt

Sven-Erik Klinkmann

Rebecka Lennartsson

Maria Vallström

Mikael Vallström